

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

Edita DYGLYTĖ
Ekonomikos studijų programos studentė

**LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS ANALIZĖ IR REFORMAVIMO
ALTERNATYVOS, REMIANTIS KITŲ ŠALIŲ PRAKTIKA**

Magistro darbas

Šiauliai, 2013

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

Edita DYGLYTĖ

**LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS ANALIZĖ IR REFORMAVIMO
ALTERNATYVOS, REMIANTIS KITŲ ŠALIŲ PRAKTIKA**

Magistro darbas
Ekonomika (L100),

Darbo vadovė:
Lekt. dr. Jurgita Karalevičienė

Teigiu, kad magistro darbas, kurį teikiu Ekonomikos studijų krypties magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti yra originalus autorinis darbas.

(Studento parašas)

ANOTACIJA

Edita Dyglytė

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizė ir reformavimo alternatyvos, remiantis kitų šalių praktika. Magistro darbas

Magistro darbe analizuojama Lietuvos Respublikos pensijų sistema ir jos reformavimo alternatyvos. Teorinėje magistro darbo dalyje atskleista pensijų sistemos samprata, tikslai, jos struktūra, identifikuojami veiksniai lemiantys senatvės pensijos pokyčius, pensijų sistemos reformos rūšys bei galimos teorinės pensijų sistemos reformavimo prielaidos, kurios tiriamojoje dalyje, atliekant Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę 1995 – 2011 metais buvo patvirtintos. Nustatytos Lietuvos Respublikos pensijų sistemos probleminės sritys, pagrįstas pensijų sistemos reformavimo poreikis. Atlikta Lietuvos Respublikos senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių priklausomybės analizė. Taip pat sukurtas pensijų sistemos reformavimo alternatyvų vertinimo modelis, kuriuo remiantis buvo teikiamos Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos optimaliausias variantas.

ABSTRACT

Edita Dyglytė

Pension systems of Lithuanian Republic analysis and reform alternative based on practices in other countries Master's work.

In the final master's work are analyzed Lithuanian Republic pension system in 1995 – 2011 and their reform alternatives. Theoretical part deals with the concept of pension system, objectives, here structure and models, identifies the pension system's and pension size factors and the main there features. This paper presents types of pension system reform and possible theoretical reform alternatives. In the practical part are analyzed the Lithuanian Republic pension system's situation in 1995 – 2011 in order to identify the weakest countries areas and justify the need for reform. Performed pension size and there factors dependence analysis. Developed pension system reform alternatives assessment model which provided possible Lithuanian Republic pension system's reform alternatives.

TURINYS

ĮVADAS	4
1. PENSIJŲ SISTEMOS SAMPRATOS, SVARBOS IR JOS REFORMAVIMO GALIMYBIŲ TEORINIAI ASPEKTAI	10
<i>1.1 Pensijų sistemos samprata ir esmė</i>	<i>10</i>
<i>1.2. Pensijų sistemos modeliai</i>	<i>15</i>
<i>1.3. Pensijų sistemos struktūra</i>	<i>18</i>
<i>1.4. Senatvės pensijos pokyčius lemiantys veiksniai</i>	<i>25</i>
<i>1.5. Pensijų sistemos reformos rūšys</i>	<i>29</i>
<i>1.6. Pensijų sistemos reformos prielaidos</i>	<i>33</i>
<i>1.7. Lietuvos Respublikos ir pasirinktų analizuoti šalių pensijų sistemų ypatumai</i>	<i>36</i>
2. LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS ANALIZĖ 1995 – 2011 METAIS IR JOS REFORMAVIMO POREIKIO PAGRINDIMAS	45
<i>2.1 Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizės tyrimo metodika</i>	<i>45</i>
<i>2.2 Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų ir išlaidų analizė 1995 – 2011 metais</i>	<i>50</i>
<i>2.3 Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų pensijoms pagal pensijų rūšis struktūros analizė 1995 – 2011 m. bei jos pokyčius lėmusios priežastys</i>	<i>53</i>
<i>2.4 Senatvės pensijos sistemos parametrų dinamikos ir struktūros analizė 1995 - 2011 m. bei jos pokyčius lėmusios priežastys</i>	<i>57</i>
<i>2.5 Lietuvos Respublikos senatvės pensijos bei jos pokyčius lemiančių veiksnių priklausomybės analizė 1995 – 2011 metais</i>	<i>73</i>
<i>2.6 Atliktos Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizės 1995 – 2011 metais apibendrinimas ir jos reformavimo poreikio pagrindimas</i>	<i>76</i>
3. LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS REFORMAVIMO ATLERNATYVŲ, REMIANTIS KITŲ ŠALIŲ SISTEMOMIS ĮVERTINIMAS	80
IŠVADOS IR SIŪLYMAI	92
LITERATŪROS SĄRAŠAS	96
PRIEDAI	105

ĮVADAS

Temos aktualumas. Einamųjų mokėjimų pensijų sistema – labiausiai pasaulyje paplitusi tradicinė valstybinės pensijų sistemos forma, kuri taikoma daugelyje šalių – gražą tampa neigiama, o pati sistema yra finansiškai nestabili. Didžiausia problema yra Lietuvos Respublikos pensijų sistemos ateitis. Prastas pensijų sistemos modelis, socialinio draudimo einamųjų metų deficitas, mažėjantis gimstamumo lygis, ilgėjanti gyvenimo trukmė, didėjantis priklausomybės santykis, produktyvumo augimo mažėjimas bei mažėjanti socialinio draudimo aprėptis sukelia senėjimo ir ilgaamžiškumo problemas šalyje, dėl kurių tampa sudėtingiau įvykdyti visus pensijų įsipareigojimus bei, kurie kelia pavojų senatvės pensijos dydžio stabilumui. Kadangi didžiausia visuomenės senėjimo našta tenka valstybei, tai kelia grėsmę valstybės finansų stabilumui – vienam iš pagrindinių sėkmingo ekonominės ir pinigų sąjungos funkcionavimo principų. Nesukuriant jokios „harmonizavimo politikos“ siekiančios vieningos pensijų sistemos konstrukcijos yra vykdomos pensijų sistemos reformos programos, iš kurių einamųjų mokėjimų pensijų sistemos reformos rūšis yra pagrindinis atspirties taškas visoms pensijų reformos diskusijoms. Siekiant palengvinti viešojo biudžeto naštą turi būti koreguojami pagrindiniai pensijų sistemos parametrai, pvz. didinant darbo užmokesčio apmokestinimą, mažinant pensijų išmokas, atidedant išėjimo į pensiją laiką ir kt. Todėl aktualu analizuoti Lietuvos Respublikos pensijų sistemą, senatvės pensijos pokyčius bei juos lėmusius veiksnius taip įvertinant šalies gebėjimą išlaikyti pensinio amžiaus gyventojus įvairiomis ekonominėmis sąlygomis bei numatyti galimas reformavimo alternatyvas vadovaujantis geriausią praktiką pensijų sistemoje taikančių šalių pavyzdžiu. Lietuvos autorių, analizuojančių pensijų sistemas, jos probleminius klausimus ir reformavimo alternatyvas ekonominiu bei praktiniu aspektu nėra daug. T. Gudaitis (2009) teoriniu aspektu analizuoja pensijų sistemos modelius bei galimas jų rizikas, praktiniu aspektu atlikdamas antros pakopos pensijų fondų analizę. A. Bartkus (2009) didžiausią dėmesį skiria senatvės pensijų sistemos raidos ciklų analizei įvertindamas makroekonominis veiksnius. A. Bitinas (2011) teoriniu aspektu analizuoja socialinės apsaugos teisės aktus ir Europos Sąjungos šalių pensijų sistemos modelius pagal teritorines grupes. R. Lazutka (2011) analizuoja pensijų sistemos raidą Lietuvoje. Pažymėtina, kad R. Lazutka (2011) vienintelis ir pirmas Lietuvoje atliko galimą praktinę, naujai sukurtų pensijų sistemos modelių – Sąlyginės fiksuotų įmokų ir taškų sistemų – pritaikymo analizę Lietuvos atveju. Iš užsienio autorių pensijų sistemos sampratą, esmę ir jos tikslus plačiai analizuoja, J. Palme (1990), W. Schmahl (2000), J. Banks, C. Emmerson (2000), O. Settergren (2001), R. Holzmann, R. Hinz (2005), A. Zaidi (2006), N. Barr, P. Diamond (2006), N. Barr, P. Diamond (2009), D. Blake (2010), R. Rocha, D. Vittas (2010),

E. Whitehouse (2012), M. Dorfman, R. Palacios (2012). Ankstyvojo laikotarpio pensijų sistemos modelius ir jų poveikį visuomenei tyrė G. E. Andersen (1990), K. Thelen (2003), A., J. Soede, J. C. Vrooman (2004), S. Kraft (2010). Pensijų sistemos struktūrą, rūšis bei galimus jos klasifikavimo būdus savo darbuose pateikė A. Linbeck, M. Persson (2003), A., M. Schwarz (2006), L. R. Milos, C. Corduneanu (2011), M., P. Miralles, C. Romero, E. Whitehouse (2012). Einamųjų mokėjimų, kaupiamosios, fiksuotų išmokų, fiksuotų įmokų pensijų sistemų modelių privalumai ir trūkumai teoriniu bei empiriniu aspektu atskleisti E., P. Lasear (1983), M. Feldstein (1974), P. Diamond, J. Hausman (1984), A. Auerback, L. Kotlikoff (1990), M. Feldstein (1997), W. Gale (1997), G. McKenzie, P. Gerson, A. Cuevas (1997), V., J. Weizsacker (1999), H. W. Sinn (2000), C. Gillion (2000), N. Barr (2001), R. Mins (2001), A. Webb, L. Friedberg (2003), E. Baroni (2007) darbuose. Išskirtinai būtų galima paminėti N. Barr (2002) darbą „Reforming pensions: myths, truths and policy choices“, kuriame autorius pateikė ir atskleidė dešimt mitų apie kaupiamąsias ir einamųjų mokėjimų pensijų sistemas. Didžiausia indėlį į mokslą, analizuojant pensijų sistemos reformos rūšis ir galimas jos teorines alternatyvas, iš užsienio autorių įdėjo A. M. Schwarz (2006) ir A. Zaidi, A., G. Grech, M. Funchs (2006) bei R. Holzmann (1998). Poriūrį į pensijų sistemos reformas savo darbuose taip pat pateikė S. Chand, A. Jager (1996), E. James (1997), D. Willetts (2003), N. Barr., P. Diamond (2006), E. Baroni (2007) bei D. Dixon (2008) ir kt., Taigi, užsienio autorių mokslinės literatūros analizuojančios ekonominius pensijų aspektus pasiūlos neatitikimas su Lietuvos autorių mokslinės literatūros pasiūla, taip pat pabrėžia aktualumą analizuoti pasirinktą temą.

Problema. Problema yra ne tik tai, kad dabartinė pensijų sistema yra nestabili esamomis gyventojų senėjimo sąlygomis. Dar svarbiau yra tai, kad egzistuoja ribotas gebėjimas išspręsti šią problemą, dėl nepakankamai išsamiai atskleistos pensijų sistemos esmės, reformos rūšių, galimo optimalaus reformos alternatyvų parinkimo. *Teoriniai problemos aspektai.* Analizuojant pensijų sistemos sampratą lietuvių literatūroje yra pateikti autorių samprotavimai, tačiau nėra atlikta išsami jos analizė bei nustatyti ir išskirti pagrindiniai pensijų sistemos tikslai. Mokslinės literatūros analizuojančios išorinių pensijų sistemos veiksmų poveikį senatvės pensijai nėra daug. Skirtingi autoriai įvardija skirtingas senatvės pensijos kitimo priežastis priklausomai nuo pasirinktos tyrimo krypties. Šiame magistro darbe pateikiami susisteminti veiksniai, kurie yra suskirstyti į tris – demografinių, makroekonominių ir socialinių - rodiklių grupes. Lietuvių mokslinėje literatūroje plačiai analizuojami pensijų sistemos modeliai, išskiriami privalumai ir trūkumai pensijų sistemos pakopų aspektu, vertinama Lietuvoje įgyvendinta kaupiamoji pensijų sistemos reforma, tačiau darbų, kuriuose būtų aiškiai apibrėžtos ir išskirtos teorinės pensijų sistemos reformos rūšys bei galimos jų alternatyvos nėra. Magistro darbe,

įvertinus nustatytus pensijų sistemos tikslus, pensijų sistemos modelių privalumus ir trūkumus, atskleistas einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pranašumas kaupiamosios atžvilgiu, taip pat pateiktos pensijų sistemos reformos rūšys, iš kurių detaliau analizuojama parametrinė pensijų sistemos rūšis. Taip pat pateikiami užsienio autorių požiūriai į pensijų reformas. Konceptualiojoje darbo dalyje trumpai aptarti nauji pensijų sistemos – sąlyginės fiksuotų įmokų ir taškų – modeliai. Dauguma lietuvių mokslininkų analizuoja pensijų fondus ir galimas investavimo galimybes į juos, todėl šalis konceptualiojoje dalyje autoriai renkasi analizuoti atitinkamai tas, kurios yra įdiegusios kaupiamąsias pensijų sistemas, pvz. Jungtinė Karalystė, JAV, Čilė, Vengrija ir pan. Šiuo atveju pasirinktos tikslinės šalys yra Vokietija, Švedija, Latvija ir Lenkija, įdiegusios naujuosius pensijos sistemos modelius. *Praktiniai problemos aspektai.* Pensijų sistema probleminiai klausimai nestokoja ekonomistų dėmesio, ši tema tampa vis aktualesnė, tačiau dauguma Lietuvos mokslininkų savo darbuose analizuoja privačius pensijų fondus, investavimo į juos galimybes, siedami tai su ekonomikos augimo skatinimu. Darbų analizuojančių einamųjų mokėjimų pensijų sistemą charakterizuojančių rodiklių nėra daug. Atliekamuose tyrimuose neišskiriamos pagrindinės pensijų sistemos, jos parametrų ir pačios senatvės pensijos pokyčius lėmusios priežastys, nėra išsamiai atliktos analizės, kurioje būtų atskleistos Lietuvos Respublikos einamųjų mokėjimų sistemos probleminės sritys, taip pat nenustatytas išorinių pensijų sistemos veiksmų kitimo įtaka senatvės pensijai. Iki šiol nebuvo sukurtas pensijų sistemos reformos alternatyvų vertinimo mokslinis modelis, kuris pritaikytas Lietuvos atvejui.

Tyrimo objektas – pensijų sistemą charakterizuojantys rodikliai;

Tyrimo dalykas – Pensijų sistemos reformos rūšys ir alternatyvos;

Tyrimo tikslas – išanalizavus teorinius pensijų sistemos sampratos bei reformavimo aspektus, atlikti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę 1995 – 2011 m. laikotarpiu bei pasiūlyti galimas jos reformavimo alternatyvas;

Tyrimo uždaviniai:

- Teoriniu aspektu aptarti pensijų sistemos sampratą ir esmę bei galimas teorines pensijos reformavimo alternatyvas;
- Atlikti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos dinamikos ir struktūros analizę 1995 – 2011 metais bei nustatyti pokyčius lėmusias priežastis;
- Atlikti Lietuvos Respublikos senatvės pensijos bei jos pokyčius lemiančių veiksmų priklausomybės analizę 1995 – 2011 metais;
- Remiantis išanalizuotais teoriniais bei praktiniais atliktos analizės aspektais pagrįsti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos poreikį;

- Pateikti galimas Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos alternatyvas.

Mokslinė hipotezė – pasirinktas netinkamas pensijų sistemos modelis, einamųjų metų socialinio draudimo deficitas, gimstamumo lygio mažėjimas, gyvenimo trukmės ilgėjimas, priklausomybės santykio didėjimas bei nedidelė socialinio draudimo aprėptis lemia mažėjantį pensijų sistemos grąžos rodiklį bei poreikį reformuoti pensijų sistemą.

Tyrimo metodai: Mokslinės literatūros, internetinių šaltinių analizė, lyginimas, sistemimas, apibendrinimas, abstrakcija, grafinis metodas. Duomenų apdorojimui ir apibendrinimui naudoti sistemimo, lyginimo, statistiniai, matematiniai, analizavimo ir grafiniai bei monografiniai metodai, indukcija ir dedukcija. Statistiniai duomenys apdoroti Excel ir SPSS 18.0 programa, taikytas tiesinis ir daugialypės regresijos metodas atliktas SPSS pagalba. Atliekamas modeliavimas.

Atsiribojimai: Analitinėje magistro darbo dalyje atliekama Lietuvos Respublikos einamųjų mokėjimų pensijų sistemos analizė, todėl teikiant galimas pensijų sistemos reformos alternatyvas yra orientuojamasi į parametrines pensijų sistemos reformos rūšis, atsiribojant nuo struktūrinės, reguliavimo bei administracinės pensijų sistemos reformos rūšių.

Tyrimo rezultatai: Atlikus Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę 1995 – 2011 metais nustatyta, kad Lietuvos pensijų sistema atitinka visas teorines pensijų sistemos reformos prielaidas. Pirmiausia pensijų sistema turėtų būti reformuojama dėl jos fksuotų išmokų mokėjimo pobūdžio rūšies, kuri yra sudėtinga darbuotojų požiūriu. VSDF biudžeto deficitas taip pat sudaro prielaidas pensijų sistemos reformos vykdymui, VSDF biudžeto išlaidų struktūra, kurios snatkykinai didžiausią išlaidų dalį sudaro pensijų draudimui, o jame sentavės pensijai finansuoti, tik patvirtina minėtąją išvadą. Vidutine pakeitimo norma nustatyta, kad asmeniui išėjusiam į pensiją Lietuvoje vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik trečdalį prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio. Nedidelę Lietuvos Respublikos pensijų sistemos grąžą taip pat patvirtina bazinės pensijos dalis, kuri sudaro apie pusę visos vidutinės senatvės pensijos ir kuri yra tik dešimt procentų didesnė už minimalų pragyvenimo lygį šalyje. Taip pat nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pensijų sistema iš dalies yra regresyvi. Gimstamumo lygio ir tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai parodė mažėjančius potencialius įmokų mokėtojus ir ilgėjančią pensijų finansavimo laikotarpį. Priklausomybės koeficientu nustatytas netolygus dirbančiųjų ir gaunančių pensijas asmenų pasiskirstymas. Jaunų asmenų priklausomybės santykio mažėjimas visu analizuojamu laikotarpiu didesniu tempu nei mažėjo senyvo amžiaus asmenų priklausomybės santykis atskleidė didėjusią ir ateityje dar labiau didėjančią našta, tenkančią darbingo amžiaus gyventojams. Pensinio amžiaus gyventojų mažėjimas ir vyriausybės išlaidų socialiniai sričiai bei senatvei finansuoti poreikio didėjimas visu analizuojamu laikotarpiu patvirtino prielaidą, kad

Lietuva susiduria su senėjimo ir ilgaamžiškumo problema, o nedidelė socialinio draudimo aprėptis parodė, kad Lietuvoje pensijų išsipareigojimai padengiami sunkiai bei tai, jog, ne visi potencialiai galintys asmenys, gali dirbti. Atlikus Lietuvos Respublikos senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių priklausomybės analizę nustatyta, kad senatvės pensijos kitimą Lietuvoje labiausiai paaiškina darbo užmokesčio, VSDF biudžeto išlaidų ir nedarbo lygio veiksnių kitimas, kiek silpniau, tačiau taip pat gana stipriai – VSDF biudžeto pajamų ir socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų kitimas. Ryšio stiprumas ir statistinis reikšmingumas tarp senatvės pensijos ir analizuojamų demografinių, makroekonominių ir socialinių veiksnių, parodė svarbą prioritetine sritimi laikyti bei poreikį tobulinti darbo rinką. Taip pat atskleista, kad reikšminga vieta analizuojant pensijų sistemą tenka finansų tvarumui. Išanalizavus galimas pensijų sistemos reformos rūšis nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pensijų sistema turėtų būti reformuojama atliekant parametrines reformas. Siekiant pašalinti fiksuotų įmokų mokėjimo pobūdžio sukeltas problemas viena iš alternatyvų būtų diegti tariamą fiksuotų įmokų pensijų sistemos modelį arba taškų sistemą, kurias yra sėkmingai įdiegusios Švedija, Vokietija bei kaimynės šalys Latvija ir Lenkija. Optimaliu atveju turėtų būti keičiamas, t.y. mažinamas socialinio draudimo įmokų tarifas pensijų draudimui apie 10 proc., tačiau įvertinus esamą situaciją šalyje dėl socialinio draudimo fondo biudžeto deficito, ši reformos rūšis negalima, kadangi gali padidinti valstybės finansavimo poreikį siekiant padengti pensijų išsipareigojimus. Siūlytina Lietuvoje didinti darbo užmokestį taip surenkant didesnes VSDF biudžeto pajamas bei didinant disponuojamas gyventojų pajamas, kuriomis būtų taip pat didinamas vartojimas ir gyventojų gerovė. Teorinėje dalyje buvo nustatyta, kad darbo užmokesčio keitimas yra palankiausiai pasaulyje vertinama parametrinių reformos rūšis, o praktinėje dalyje atskleista, kad jis labiausiai lemia senatvės pensijos pokyčius. Taip pat turėtų būti šalyje ilginamas pensinis amžius taip didinant socialinio draudimo aprėptį, mažinant priklausomybės santykį, sąlygojantį taip pat mažėjančią našta dirbantiesiems asmenims. Siekiant vienodumo, teisingumo Lietuvoje taip pat turėtų būti didinamas bazinės pensijos dydis, kurio dėka būtų sumažintas senyvo amžiaus asmenų patenkančių į skurdo lygio rizikos grupę bei siekiant teisingumo perskirstant pajamas senyvo amžiaus gyventojams. Objektyviai įvertinus ir įdiegus šias siūlomo reformos alternatyvas Lietuvoje galima tikėtis didesnės pensijų sistemos gražos.

Tyrimo rezultatų reikšmingumas – šio magistrinio darbo gauti rezultatai gali būti panaudoti sprendžiant Lietuvos Respublikos pensijų sistemos problemas. Jie taip pat turėtų būti reikšmingi formuojant naują požiūrį į galimas pensijų sistemos reformos alternatyvas. Sukurtas pensijų sistemos reformos alternatyvas identifikuojantis mokslinis modelis gali būti naudojamas kuriant Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių, turinčių panašų pensijų sistemos modelį, ateities *pensijų sistemos*

reformos strategijas, įvertinant galimą jų poveikį ir pasekmes pensinio amžiaus gyventojų, šalies ekonomikos ir visos valstybės gerovei.

1. PENSIJŲ SISTEMOS SAMPRATOS, SVARBOS IR JOS REFORMAVIMO GALIMYBIŲ TEORINIAI ASPEKTAI

Pastarąjį dešimtmetį pensijų sistemos analizė tampa vis svarbesnė, siekiant išlaikyti šalių ekonominį stabilumą ir užtikrinant visuomenės senėjimo saugumą rinkos santykiais pagrįstoje visuomenėje. Pensijų sistema turi didelį poveikį ekonomikai ir šalies skurdo lygiui, ji gali paveikti santykius tarp jaunesnių ir vyresnių kartų, šeimos gyvenimo sąlygas. Taip pat ji turi didelę įtaką darbo rinkai ir užimtumui, finansų rinkų plėtrai bei valstybės ir pačios pensijų sistemos socialinės politikos tikslų įgyvendinimui. Pensijų sistema svarbi ir būtina, todėl, kad ja siekiama apsaugoti asmenis nuo pajamų praradimo senatvėje ar tuo atveju, kai jie negali dirbti, tačiau siekiant išlaikyti priešpensinio gyvenimo standartus dažnai atsiranda prieštaraivimai, dėl kurių pensijų sistema turi būti analizuojama ir reformuojama. Pirmoji magistro darbo dalis skirta pensijų sistemos sampratos, svarbos ir jos reformavimo galimybių teoriniams aspektams pateikti. Todėl pirmiausia aptarta pensijų sistemos samprata bei esmė, pateikti pensijų sistemos modeliai, pensijų sistemos struktūra, identifikuojami veiksniai, lemiantys senatvės pensijos pokyčius. Taip pat nustatomos ir įvertinamos pensijų sistemos reformos rūšys, pensijų sistemos reformavimo prielaidos, analizuojami ir lyginami užsienio šalių pensijų sistemų ypatumai, kurie bus pritaikyti analitinėje magistro darbo dalyje, analizuojant Lietuvos Respublikos pensijų sistemą.

1.1 Pensijų sistemos samprata ir esmė

Pensijų sistemos visame pasaulyje vertinamos pagal tris matmenis: aprėptį, pakankamumą ir tvarumą. Pirmasis aspektas susijęs su vyresniojo amžiaus žmonių dalimi, kurie priklauso apsaugos sistemai. Pakankamumas išmatuojamas išmokų lygiu, o tvarumas reiškia visuomenės ir vyriausybių sugebėjimą išlaikyti pensijų sistemą, veikiančią be didelių sutrikimų. Pensijų sistema tai socialinės apsaugos sistemos posistemė, siekianti apsaugoti asmenis nuo senatvės socialinės rizikos, tuomet kai asmenys nebegali dirbti. Pensijų sistemos problematika yra labai plati: pradedant tradicine gerovės valstybės samprata baigiant „Europos socialinio modelio“ sąvoka. Globalizacija, Europos Sąjungos plėtra, naujų pensijų sistemos modelių kūrimas keičia kai kurių pensijų sistemą charakterizuojančių sąvokų turinį.

Nustatyta, kad įvairūs Lietuvos bei užsienio autoriai, įvardindami „pensijos“, pensijų sistemos sąvokas, naudoja panašius terminus. Siekiant aiškumo, tvarkingumo, magistro tezėse buvo sudaryta 1

lentelė, kurioje chronologine tvarka pateikti „pensijų sistemos“ bei jos sampratos įvardijimai.

1 lentelė

„Pensijų sistemos“ samprata

Autorius	Metai	„Pensijų sistemos“ definicijos
J. Palme	1990	Koncentruodamasis ties pensijų sistema išskiria pagrindinio saugumo ir <i>pajamų saugumo</i> matmenis.
W. Schmahl	2000	Pensijų sistema siejama su <i>pajamų pakeitimu</i> asmenims, dirbantiems visą laikotarpį iki pensijos, siekiant išvengti skurdo senatvėje, <i>perskirstant</i> pajamas iš turtingųjų neturtingiesiems.
J. Banks, C. Emmerson	2000	Pensijų sistema garantuoja pagyvenusių asmenų <i>pajamas</i> namų ūkiui po jų išėjimo į pensiją.
O. Settergren	2001	Pensijų sistemos pagrindinis tikslas – įsipareigojimų vykdymas ir vidutinių <i>pajamų didėjimo</i> užtikrinimas senyvo amžiaus žmonėms.
V. Katkus, E. Martinaitytė	2002	Pagrindinis pensijų sistemos tikslas – sukurti kiekvienam sistemos dalyviui stabilų, numatomą ir adekvatų <i>senatvės pajamų</i> šaltinį.
A. M. Schwarz	2003	Pensijų sistema – pagrindinis senatvės paramos šaltinis, prieinamas visiems valstybės piliečiams.
K. Howse	2004	Vyriausybė susiduria su realia problema, kaip užtikrinti žmonėms <i>pakankamas pajamas</i> išėjus į pensiją, neperžengiant politinio priimtumo ir ekonominio efektyvumo ribų.
R. Holzmann, R. Hinz	2005	Pensijų sistema – skirta ekonominiam šalies stabilumui palaikyti, visuomenės senėjimo saugumui užtikrinti. Sistemos tikslais turėtų tapti siekimas užtikrinti prieinamas ir <i>patikimas pajamas</i> išėjus į pensiją. Išmokos turi būti mokamos visiems gyventojams taip sumažinant skurdo lygį senyviams žmonėms bei <i>užtikrinant vartojimą</i> visą gyvenimą.
N. Barr, P. Diamond	2006	Pensijų sistema – <i>vartojimo išlyginimo</i> procesas, suteikiantis galimybę asmeniui perkelti <i>vartojimą</i> iš produktyviausių į išėjimo į pensiją metus, todėl asmuo gali pasirinkti pageidaujamą laiką <i>vartojimui</i> visą darbo ir pensinio amžiaus gyvenimą. Siekiant išsaugoti pajamas senatvėje būtina kurti mechanizmą vartojimui palaikyti bei naudoti efektyvias draudimo priemones.
A. Zaidi	2006	Vienas pagrindinių pensijų sistemos tikslų yra <i>skurdo mažinimas</i> ir <i>pajamų pakeičiamumas</i> išėjus į pensiją. Nėra sėkminga ta pensijų sistema, kuri susijusi su mažomis išlaidomis, sėkminga sistema ta, kuri pasiekia savo tikslus patiriant mažiau suvaržymų ir spaudimo.
N. Barr, P. Diamond	2009	Pensijų sistemos turi daug tikslų. Pagrindiniai asmens tikslai yra <i>vartojimo išlyginimas</i> ir <i>draudimas</i> . Vyriausybė turi papildomus tikslus tokius kaip <i>skurdo mažinimas</i> bei dalijimasis gerove. Analizuojant pensijų sistemos tikslus būtina atsižvelgti ir kitus tikslus, tokius kaip ekonominis efektyvumas ir gamybos apimtys augimas.
T. Gudaitis	2009	Pensijų sistema viena svarbiausių socialinio draudimo posistemių, kurios tikslas perskirstyti <i>gyventojų pajamas</i> bei išlaidas, t.y. išlyginti nevienodą gebėjimą uždirbti pajamas ir <i>pageidaujamą vartojimą</i> per visą gyvenimo ciklą.
D. Blake	2010	Pensijų sistemą traktuojama kaip <i>taupymo priemonę</i> senatvės pensijai. Išskirtos aštuonios idealios pensijų sistemos charakteristikos: pakeičiamumas, pakankamumas, vienodumas, lankstumas, paprastumas, saugumas, pigumas ir skaidrumas.
R. Rocha, D. Vittas	2010	Pagrindinis pensijų sistemos tikslas – <i>pensinio kapitalo kaupimas</i> , suteikiant pensininkams <i>nuolatines pajamas</i> , kurios atitiktų jų po išėjimo į pensiją poreikius.
S. Rajkumar, M. Dorfman	2010	Pensijų sistemos turi atitikti aukštus pasitikėjimo standartus. Siekiant išlaikyti visuomenės pasitikėjimą jomis pensijų sistemos turi siekti padidinti skaidrumą ir atskaitomybę.
E. Whitehouse	2012	<i>Pajamų pakankamumas</i> senatvėje yra visų pensijų sistemų rūšių pagrindinis tikslas.
R. Holzmann, E. Palmer D. Robalino	2012	Besikeičiant demografiniam ir ekonominiam klimatui Pensijų sistema turi būti finansiškai stabili. Sistema turi kurti teisingumą tarp kartų ir pajamų grupių diversifikuojant ekonominę, finansinę ir demografinę rizikas.
M. Dorfman, R. Palacios	2012	Pensijų sistema siekiama užkirsti kelią <i>vartojimo praradimui</i> senatvėje, dėl ko socialinė apsauga patiria nuostolių. Vykdam šią programą siekiama dviejų tikslų – užkirsti kelią pajamų mažėjimui viso gyvenimo ciklo metu ir užtikrinti apsaugą nuo skurdo senatvėje.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Apibendrinant 1 lentelėje pateiktus duomenis galima teigti, kad analizuotų autorių nuomonės pensijų sistemos sampratos klausimu yra gana panašios, tačiau išryškėja dvi autorių grupės,

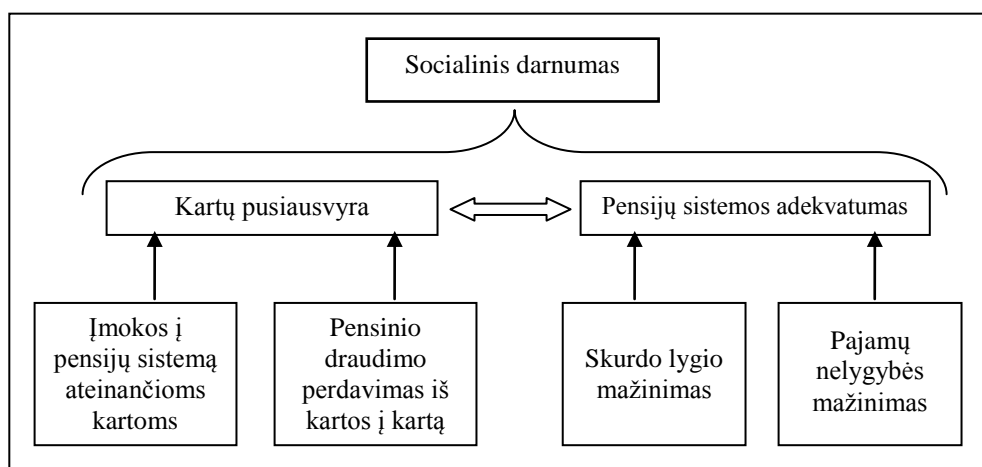
išskiriančios skirtingus pensijų sampratos aspektus:

- J. Palme (1990), W. Schmahl (2000), J. Banks, C. Emmerson (2000), O. Settergren (2001), V. Katkus, E. Martinaitytė (2002), A., M. Schwarz (2003), K. Howse (2004), R. Holzmann, R. Hinz (2005), A. Zaidi (2006), D. Blake (2010), R. Rocha, D. Vittas (2010), E. Whitehouse (2012), R. Holzman, E. Palmer (2012) išskiria pajamų užtikrinimo ir pakeičiamumo svarbą visiems pensinio amžiaus gyventojams teigdami, kad tai yra pagrindinis pensijų sistemos tikslas, kuriuo siekiama apsaugoti asmenis nuo senatvės socialinės rizikos. Manoma, kad pakankamos, patikimos, stabilios pajamos senatvėje ir efektyvus jų paskirstymas sumažina skurdo lygį senyvo amžiaus žmonių tarpe. Pensijų sistema taip pat turi būti orientuota į mažas pajamas turinčius asmenis, kuriems nepavyksta savęs išsaugoti senatvėje. Todėl, pensijų sistema šiuo atžvilgiu traktuojama kaip pagrindinis senatvės paramos šaltinis, prieinamas visiems valstybės piliečiams.

- R. Holzmann, R. Hinz (2005), N. Barr, P. Diamond (2006), N. Barr, P. Diamond (2009), T. Gudaitis (2009), S. Rajkumar, M. Dorfman (2010), R. Rocha, D. Vittas (2010), M. Dorfman, R. Palacios (2012) išskirtinį dėmesį teikia vartojimo palaikymui ir išlyginimui viso gyvenimo laikotarpiu. Žmonės tikisi padidinti savo gerovę ne tam tikram momentui, o viso gyvenimo ciklo metu. Tas, kuris taupo dabar, jo papildomas vartojimas šiandien neturi jokios vertės, todėl, kad žmogus vertina papildomą vartojimą ateityje. Tad ir, asmuo atidėdamas dalį lėšų senatvei tikisi gauti didesnę naudą ateityje, išėjus į pensiją. Taigi, pensijų sistema turi suteikti teisę asmenims patiems pasirinkti pageidaujamą laiką taupymui ir vartojimo perkėlimui iš produktyviausių metų į išėjimo į pensiją metus.

Analizuojant pensijų sistemos teorinius aspektus, pravartu paaiškinti ir socialinio darnumo sąvoką, kadangi daugumos šalių vyriausybės vykdo plataus masto reformas, keisdamos pensijų sistemos kraštovaizdį, tačiau abejonės dėl būsimųjų išlaidų ir reformos socialinio poveikio išlieka. B. Littig, E. Grieblet (2005) pateikia socialinio darnumo sąvoką teigdami, kad tai yra vystymasis, tenkinantis dabartinių kartų poreikius, išsaugodamas ir suteikdamas galimybes būsimoms kartoms tenkinti savuosius. D. Ciuciur, I. Gavriła, C. Popescu (2005) analizuodami socialinio darnumo ir socialinio teisingumo sąvokas valstybinių pensijų sistemų kontekste teigia, kad, tiek dabartinėje kartoje, tiek kelių kartų gyventojai turi turėti vienodas, lygias teises į pinigų kiekį, kuris mokamas pensinio amžiaus laikotarpio metu, priklausomai nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų per aktyviausią gyvenimo periodą. Valstybinės pensijų sistemos neteisingo valdymo sukeltos problemos yra dažnas reiškinys kai kuriose Europos šalyse. A. M. Schwarz (2006) teigia, kad socialinis darnumas tampa vis didesnė socialinė problema, kuomet nepakankama pensijų sistemos aprėptis ir kai finansiniai ištekliai imami iš didesnės grupės žmonių, siekiant padengti senatvės pensijas. A., G. Grech (2010) teigimu socialinis

darnumas, kuris pasiekiamas mažinant būsimąsias išlaidas yra pernelyg supaprastintas. Nors pritariama, kad visuomenės senėjimas yra iššūkis, sumažėjusios išlaidos negali būti traktuojamas kaip pensijų sistemos laimėjimas ir senėjimo problemos sprendimo būdas. Fiskalinis darnumas ir pensijų sistemos adekvatumas nėra vienas kitam prieštaraujantys tikslai, tai yra dvi tos pačios monetos pusės, tačiau fiskalinis darnumas negali būti pasiektas be pensijų sistemos adekvatumo. A., G. Grech (2010) išskiria keturis tarpusavyje susijusius elementus, užtikrinančius pensijų sistemos adekvatumą bei socialinį darnumą (žr. 1 paveikslą).

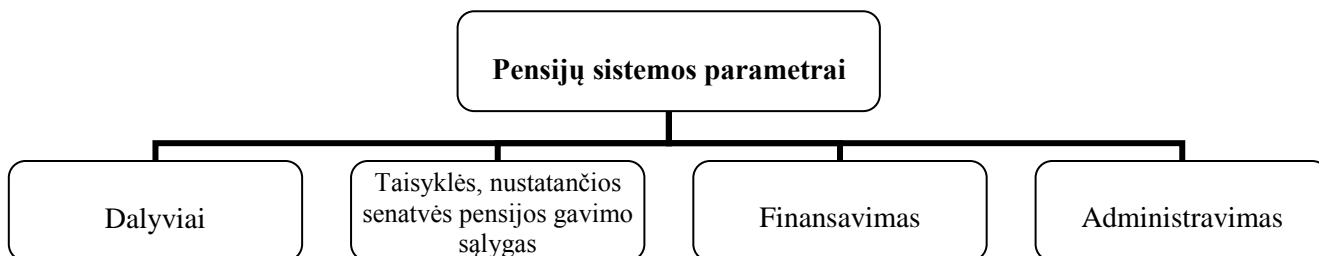

1 pav. Fiskalinis darnumas ir pensijų sistemos adekvatumas

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Grech A., G., (2010). Assessing the sustainability of pension reforms in Europe. Centre for analysis of social Exclusion, London school of Economics and political science.

Iš 1 paveiksle pateiktų duomenų galima išvelgti, kad politinės ekonomijos požiūriu, pensijų sistema patikima tik tuomet, kai atitinka vidutinio rinkėjo poreikius. Jeigu dauguma pensijų sistemą vertina nepalankiai, vadinasi ji nepadeda išlaikyti priešpensinio gyvenimo lygio standartų bei sumažinti skurdo lygio šalyje. Norint pasiekti šiuos du tikslus būtina atsižvelgti į pusiausvyrą tarp skirtingų kartų. Teisės į išmokų dydį būsimoms kartoms turėtų išlikti visoms kartoms. H. Cremer, P. Pestieau (2000) teigia, kad užtikrinus pusiausvyrą tarp kartų, pensininkai pasieks aukštesnį pragyvenimo lygį ir tik nedidelė dalis gyventojų jų amžiaus grupėje patirs skurdą. Nustatyta, kad pensijų sistemos reformuojamos dėl netinkamo pensijų sistemos parametrų parinkimo, todėl magistro darbe aptarti joms būdingi parametrai. Analizuoti juos svarbu, todėl, kad taip galima lengviau identifikuoti sritis, kurioms reikalingos reformos bei galima nustatyti tolimesnes pensijų sistemos gaires. Parametrus ir jų pasirinkimo galimas pasekmes būtina įvertinti, atsižvelgiant į keliamus ilgalaikius socialinius tikslus C.

Gillion, (2000) išskiria šiuos sudedamuosius senatvės pensijos sistemos parametrus, pateiktus 2 paveiksle.

2 pav. Senatvės pensijos sistemos parametrai

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Gillion C., (2000). *The development and reform of social security pensions: The approach of the International Labour Office.*

2 paveiksle pateikti senatvės pensijos sistemos parametrai būdingi tiek Lietuvos tiek užsienio valstybėms. Aptarsime plačiau pensijų sistemos sudedamąsias dalis (Gillion C., 2000):

- **Dalyviai** apibūdinami kaip asmenys, dalyvaujantys senatvės pensijų sistemos modelyje. Modelyje dalyvauja visi apdraustieji socialiniu draudimu, kadangi jie moka socialinius mokesčius, kurių dalis skiriama senatvės pensijai bei pensinio amžiaus gyventojai, kurie gauna atitinkamas išmokas;
- **Taisyklės** nustato senatvės pensijos gavimo sąlygas, apima tokius elementus: senatvės pensijos amžių, vertinamą darbo stažą, gyvenamąją vietą ir pan. Jomis apibrėžiami ir galimi senatvės pensijos tipai, jų apskaičiavimas, dydžio reguliavimo mechanizmas;
- **Finansavimas** apima finansavimo šaltinių, instrumentų bei mokėjimo metodų nustatymą. Dažniausias finansavimo šaltinis dalyvių mokamos socialinės įmokos, taip pat gali būti įmokos į privačius pensijų fondus. Kai kuriose valstybėse senatvės pensijų sistemos yra finansuojamos iš valstybės biudžeto lėšų.
- **Administravimas** yra institucijų, priemonių bei veiksmų, susijusių su senatvės pensijų apskaičiavimu ir išmokėjimų visuma.

Taigi, senatvės pensijos sistemos modelių parametrai apima ne tik techninius aspektus, bet ir elementus, veikiančius pensijų sistemos rezultatus. Todėl parametų pasirinkimas ypač svarbus, vykdant pensijų sistemos reformą. Elementų parinkimas ir suderinimas atspindi valstybės socialinės politikos, siekiančios užtikrinti socialinę gerovę asmenims, tikslus.

Apibendrinant galima teigti, kad pensijų sistema yra socialinės apsaugos sistemos posistemė, siekianti gyventojus apsaugoti nuo senatvės socialinės rizikos. Vienas didžiausių keliamų uždavinių pensijų sistemai – skurdo lygio mažinimas senyvo amžiaus žmonių tarpe. J. Palme (1990), B. Daves

(1998), J. Banks, C. Emmerson (2000), O. Settergren (2001), V. Katkus, E. Martinaitytė (2002), K. Howse (2004), A. Zaidi (2006), R. Rocha, D. Vittas (2010), E. Whitehouse (2012), R. Holzmann, R. Hinz (2005), N. Barr, P. Diamond (2006), T. Gudaitis (2009), M. Dorfman, R. Palacios (2012) teigimu pensijų sistema šalyje veikia efektyviai tuomet, kai visi sistemos dalyviai turi užtikrintas pajamas senatvėje. Išlaikant pusiausvyrą tarp skirtingų kartų ir pensijų sistemos adekvatumo pasiekiamas socialinis darnumas. Pensijų sistemą geriausiai apibūdina joms būdingi parametrai: dalyviai, taisyklės, nustatančios senatvės pensijos gavimo sąlygas, finansavimas ir administravimas. Teisingas šių parametru parinkimas ir derinimas užtikrina pensijų sistemos efektyvų veikimą bei socialinės gerovės plėtojimąsi.

1.2. Pensijų sistemos modeliai

Privalomojo visuomenės senatvės draudimo įvedimas turėjo svarbų poveikį vėlesnei viešojo sektoriaus pensijų plėtrai. Norint suprasti šiandienos viešojo ir privataus sektorių mišinį būtina atkreipti dėmesį į ankstyvajame laikotarpyje susikūrusias pensijų sistemas, kurios išliko arba buvo reformuotos po antrojo pasaulinio karo. Sprendimas įdiegti Bismarko (įmokomis grįstą) ar Beveridžo (bazinės pensijos) pensijų sistemos modelį buvo pirmas ir svarbiausias žingsnis per visą ilgą pensijų sistemos vystymąsi pokario laikotarpiu. Šių dviejų modelių analizė leidžia geriau suprasti esminius gerovės valstybės režimo skirtumus.

Bismarko modelis sukurtas 1889 m. Vokietijos kanslerio Otto von Bismarcko. Pagrindinis modelio elementas – priversti skirtingų socialinių sluoksnių asmenis taupyti senatvei (Werding M., 2003). Bismarko modelis riboja privačių pensijų taikymo sritį, kadangi manoma, jog valstybinės pensijos suteikia pakankamai išmokų. *Bismarko pensijų sistema* iš pradžių aprūpino gyventojus ribotomis pašalpomis, buvo taikomi griežti suvaržymai tam tikroms profesinėms grupėms, tačiau vėlesnis vystymasis lėmė šios sistemos visapusiškumą ir didesnes išmokas (Ebbinghaus B., Gronwald M., 2010).

Beveridžo modelio kūrėju laikomas lordas W. Beveridge'as, kuris 1942 m. ataskaitoje "The giants of Want, Disease, Ignorance, Squalor, and Idleness" išplėtojo universaliųjų socialinių išmokų ir viešųjų paslaugų idėją, pagrįstą pilietybės teisėmis. Buvo manoma, kad esant visiškam užimtumui arba tokiai situacijai, kai dirba kiekvienos šeimos maitintojas būtų sudaryta galimybė užsidirbti pajamų iš darbo, o tiems, kurie negali dirbti, pvz. dėl senatvės, gautų minimalias, pragyvenimo lygį atitinkančias pajamas. Beveridžo modelis buvo kuriamas, siekiant sumažinti skurdo lygį šalyje bei užtikrinti kvalifikuotų

žmonių gyvenimo sąlygas atitinkančius standartus, tačiau nei vienas šių tikslų nebuvo įgyvendintas, todėl, kad bazinė pensija buvo nedidelė, o svarbiu veiksmu buvo laikoma asmeninė iniciatyva. Beveridžo sukurtas pensijų sistemos modelis sudarė didžiausias prielaidas privačių pensijų sistemos plėtrai (Ebbinghous B., Gronwald M., 2010).

Išanalizuoti, apibendrinti ir susisteminti pagrindiniai Bismarko ir Beveridžo pensijų sistemos modelių bruožai pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė

Bismarko ir Beveridžo pensijų sistemos modelių palyginimas

Sistemos savybės	Bismarko modelis	Beveridžo modelis
Dalyviai	Visi apdraustieji socialiniu draudimu	Visi šalies gyventojai
Finansavimas	Iš mokamų įmokų	Iš bendrųjų mokesčių
Mokėjimo pobūdis	Priklausomai nuo buvusių pajamų	Universalios vienodo dydžio išmokos
Ryšys tarp įmokų ir išmokų	Yra	Nėra
Valdymas	Viešas	Viešas
Pagrindinis tikslas	Apsauga ir taupymas savo pačių senatvei;	Skurdo lygio mažinimas ir pagrindinio saugumo užtikrinimas
Privačių ir papildomų profesinių sistemų vaidmuo	Ribotas	Stiprus
Persikirstymo intensyvumas	Gana silpnas	Gana aukštas
Pagrindinis principas	Draudimo principas	Paklausos atkūrimo

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Kraft S., (2010). *Rentensystem nach Bismarck oder Beveridge? Eine landervergleichende analyse. German journal for young researchers* 2(1).

Apibendrinant 2 lentelės duomenis galima teigti, kad abiejų pensijų sistemos modelių panašumas išryškėja dėl jų *viešo valdymo* ir siekio užtikrinti *gyventojų saugumą*. Vertinant modelius pagal kitas 2 lentelėje pateiktas savybes pastebimi akivaizdūs skirtumai. Bismarko modelyje dalyvavimas socialiniame draudime privalomas, išmokos mokamos priklausomai nuo prieš tai buvusių pajamų, kurios finansuojamos iš einamųjų įmokų, Beveridžo modelis apima visus šalies gyventojus, kuriems sulaukus pensinio amžiaus mokamos fiksuoto dydžio išmokos iš valstybės biudžeto bendrųjų pajamų. Todėl galima teigti, kad Bismarko modelis paremtas lygiavertiškumo, profesinio solidarumo, o Beveridžo modelis universalumo, vienodumo ir vieningumo principais.

Pensijų sistemos raidą lemia skirtingos aplinkybės: ilgalaikiai laipsniškai susiformuojantys pokyčiai, kuriems būtinas funkcinis persitvarkymas, transformacija, kai toje pačioje institucijoje keliami kiti tikslai, institucinė stratifikacija, kai pradedamos naudoti kitos institucinės priemonės K. Thelen (2003) teigia, kad didžiausią įtaką, pasirenkant pensijų sistemas bei jas reformuojant turi šalyje dominuojančios partijos, politika, vyraujančios politinės pažiūros, esanti kultūra ir santvarka. Todėl čia atsiranda socialinės politikos kryptį aiškinimo svarba. G. Esping-Andersen (1990) išskyrė tris gerovės valstybės tipus: *liberalusis*, turintis mažai nuostatų, *socialdemokratinis*, siekiantis sumažinti pajamų

skirtumus ir *konservatyvusis*, akcentuojantis darbuotojų socialinį draudimą. G. Esping-Andersen (1990) teigė, kad visi trys gerovės valstybės režimai gali būti identifikuojami pagal jų skirtingą socialinį poveikį dekomodifikacijai, asmens sugebėjimui pasiekti aukščiausią socialiai priimtina gyvenimo lygį, nepriklausomai nuo jo dalyvavimo darbo rinkoje, ir stratifikacijai, socialinių santykių keitimą bei teisių struktūros formavimą, išlaikant esamą hierarchiją ir struktūrą, kuriant dviejų pakopų sistemą, ar siekiant universalumo. Siekiant identifikuoti šių trijų modelių socialinį poveikį visuomenei ir žmonėms, remiantis prieš tai analizuota G. Esping-Andersen (1990), K. Thelen (2003), M. Werding (2003), A., J. Soede, J., C. Vrooman (2004), B. Ebbinghous, M. Gronwald (2010) literatūra darbo autorės sudaryta 3 lentelė, kurioje pateikti pagrindiniai socialinės politikos modelių aspektai.

3 lentelė

Socialinės apsaugos sistemos politiniai modeliai

Modelis	Tikslas	Poveikis žmonėms	Panašumas
<i>Liberalusis modelis</i>	Užtikrinti minimalią apsaugą labiausiai socialiai pažeistiems asmenims.	<ul style="list-style-type: none"> • Skatinama asmeninė iniciatyva dalyvaujant privačiuose fonduose; • Išmokos nedidelės 	<i>Beveridžo</i>
<i>Konservatyvusis modelis</i>	Užtikrinti dideles socialines garantijas darbo rinkoje dalyvaujantiems asmenims.	<ul style="list-style-type: none"> • Siekiama atkurti buvusį asmens pajamų lygį; • Išmokos gana didelės 	<i>Bismarko</i>
<i>Socialdemokratinis modelis</i>	Užtikrinti aukšto lygio socialinę apsaugą visiems šalies gyventojams.	<ul style="list-style-type: none"> • Aukštas gyvenimo lygis; • Aktyvi darbo rinkos politika; • Išmokos aukštos. 	<i>Bismarko/ Beveridžo</i>

Šaltinis: sudaryta autorės

Apibendrinant 3 lentelę galima teigti, kad liberaliajam modeliui būdingas žemiausias dekomodifikacijos lygis, socialdemokratinis modelis pasižymi aukščiausiais rodikliais, o konservatyvusis modelis patenka į tarpinę padėtį tarp dviejų modelių, jam būdingas vidutinis lygis. Išvadą pagrindžia socialinės apsaugos sistemos modeliai bei jiems būdingi bruožai:

- Liberalusis modelis labiausiai naudojamas anglosaksų šalyse. Suteikiama maža parama socialiai remtiniems asmenims, siekiant išlaikyti mažą paramos gavėjų skaičių nustatytos griežtos prieigos sąlygos. Skiriama minimali parama, atitinkanti minimalias pragyvenimo sąlygas, o ne siekianti palaikyti prieš tai buvusį asmens pajamų lygį. Išmokos nedidelės, mokesčių tarifai maži. Likusi visuomenės dalis mokesčių lengvatomis skatinama dalyvauti privačiose draudimo sistemose. Valstybės įsikišimas minimalus, pagrindinis dėmesys skiriamas privačiai gerovei. Liberalios gerovės valstybės žmonės skatinami dalyvauti darbo rinkoje, o pensinis amžius aukštas. Nedidelės išmokos ir griežtos priėjimo prie socialinės sistemos sąlygos skatina moteris įsitraukti į darbo rinką (Soede A., J., Vrooman J., C., 2004).

- Konservatyvusis modelis įgyvendintas Kontinentinėse Europos šalyse. Konservatyvus gerovės modelis apibrėžiamas pagal lytį ir profesiją glaudžiai susijęs su darbo vietos apsauga. Išmokos gana didelės, mokamos ilgą laikotarpį, jomis siekiama atkurti asmens prieš tai buvusių pajamų lygį. Išmokos finansuojamos iš privalomųjų įnašų, siekiant išlaikyti solidarumo principą. Skatinamas tradicinės šeimos struktūra: nedirbančios moterys nedalyvauja socialinio draudimo sistemoje, o auginančioms vaikams mokamos didelės išmokos. Valstybė ir vietinė valdžia laikomos paskutiniu pagalbos šaltiniu. Visų pirma asmuo atsako už savo gerovę, paskui – jo šeima ir galiausiai pateisinama pagalba iš valstybės (Soede A. J., Vrooman J. C., 2004).

- Socialdemokratinis modelis įgyvendintas Skandinavijos šalyse. Konceptijos pagrindinis tikslas – užtikrinti aukšto lygio socialinę apsaugą šalies gyventojams. Teisė į išmokas priklauso nuo asmens galimybių integruotis darbo rinkoje, jo darbinės patirties, taip skatinant gyventojus susirasti darbą. Aktyvi darbo rinkos politika ir mokymo programos plačiai prieinamos visiems gyventojams. Modeliui būdingas aukštas išėjimo į pensiją amžius. Socialdemokratinis modelis universalus, jis grindžiamas pilietybės teisėmis, o dėl universalaus požiūrio dauguma priemonių finansuojamos iš bendrų mokesčių. Išmokos aukštos, priklauso nuo ankščiau buvusio darbo užmokesčio. Moterys skatinamos dirbti, kadangi laikomasi nuostatos, kad pakankamos šeimos pajamos pasiekiamos tik tuomet kai dirba abu šeimos nariai (Soede A. J., Vrooman J. C., 2004).

Apibendrinant galima teigti, kad Bismarko ir Beveridžo modelių sukūrimas laikomas pensijų sistemos ir socialinės apsaugos raidos pradžia bei atskaitos tašku. Bismarko modeliu siekiama didelės pakeitimo normos, atsižvelgiant į asmens gautą naudą bei mokėtas įmokas, tikėtina, kad pensija aprūpins didžiąją dalį gyventojų. Beveridžo modelis orientuotas į minimalios apsaugos užtikrinimą, siekiant suprasti pensijų sistemas būtina atkreipti dėmesį į tuo metu vyravusius socialinės apsaugos politinius modelius. Liberalusis socialinės politikos modelis artimiausias Beveridžo socialiniam apsaugos modeliui, konservatyviajame atsispindi Bismarko socialinės apsaugos bruožai, o socialdemokratinis abiejų modelių rinkinys - universalus, siekiantis užtikrinti aukštą socialinės apsaugos lygį.

1.3. Pensijų sistemos struktūra

Siekiant susidaryti aiškų vaizdą apie dabartinę pensijų sistemų struktūrą, atsižvelgiant į esamus kiekvienos individualios nacionalinės sistemos ypatumus, nėra lengva užduotis. Tai yra pagrindinė priežastis, dėl kurios buvo bandoma realizuoti pensijų sistemų klasifikavimą. Išsiaiškinta, jog M., P.

Miralles, C. Romero, E. Whitehouse (2012) pensijų sistemas klasifikuoja į penkias kategorijas priklausomai nuo: išmokų finansavimo pobūdžio: einamųjų mokėjimų, kaupiamoji, mišri, išmokų mokėjimo pobūdžio: fiksuotų išmokų (DB), fiksuotų įmokų (DC), laipsnio, kuriuo sistema integruota su kitomis pensijų sistemos rūšimis šalyje, pensijų sistemos sudėties bei pensijų sistemos valdymo pobūdžio: viešosios ar privačios institucijos. N. Barr, P. Diamond (2006) klasifikaciją papildo teigdami, kad pensijų sistemos gali būti klasifikuojamos priklausomai nuo to, kaip jos yra *organizuojamos* ir, koks yra *ryšys tarp įmokų ir išmokų*. A., M. Schwarz (2006) kalbėdamas apie pensijų sistemos rūšis suskirsto jas į *įmokinę*, kuri yra pagrindinis senatvės pensijos teikimo metodas ir *neįmokinę*, kuomet išmokos mokamos nepriklausomai nuo įmokų mokėjimo laikotarpio. A. Lindbeck, M. Persson (2003) pritardami N. Barr, P. Diamond (2006) teigia, kad kiekviena pensijų sistemos struktūra *atitinka skirtingą kainą* kalbant apie: rizikos pasidalijimą: fiksuotų įmokų ar fiksuotų išmokų, bendrą taupymą: einamųjų mokėjimų ar kaupiamoji, darbo rinkos efektyvumą: yra ar nėra ryšio tarp įmokų ir išmokų dydžio. L., R. Milos, C. Corduneanu (2011) analizuodami pensijų sistemų rūšių įvairovę išskyrė *nacionalines pensijų sistemos* klasifikacijos tipus:

- *Tradicinė klasifikacija* (pensijų sistemos klasifikuojamos į tris pakopas: pirmoji – privalomos pensijos, antroji – privačios pensijos, trečioji – savanoriškos pensijos);
- *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos klasifikacija* (gretinamos viešosios/privačiosios, profesinės/asmninės pensijos. Pensijos skirstomos į privalomas ir savanoriškas, fiksuotų įmokų ir fiksuotų išmokų);
- *Pasaulio banko klasifikacija* (kuri pensijų sistemos skirstomos į penkias pakopas. Nulinė pakopa – neįmokinė pensijų sistema, pirmoji pakopa – valstybinės pensijų sistemos, antroji pakopa – privačiai valdomos pensijų sistemos, grįstos fiksuotomis įmokomis, trečia pakopa – papildoma savanoriška pensijų sistema, ketvirtoji pakopa – nefinansinė pensijų sistema, kuri apima prieigą prie neoficialios paramos).

Aptarus šias pensijų sistemos klasifikacijas svarbu paminėti, kad 1994 m. Pasaulio banko paskelbtoje ataskaitoje „Averting The Old Age Crisis“ buvo teigiama, kad daugiapakopis modelis iš tiesų atitiko visus pagrindinius klasikinės pensijų sistemos tikslus: efektyvų persikirstymą ir skurdo lygio mažinimą užtikrino nulinė ir pirmoji pakopa, o vartojimo išlyginimą ir draudimą - antroji bei trečioji pakopos. 2005 m. buvo išleista nauja atskaita, kurioje įtraukta nauja nulinė pakopa, kuri veikia kaip neįmokinė minimali pensijos rūšis, skirta skurstantiems, arba tiems, kurie neturėjo darbo.

Apžvelgus mokslinę literatūrą pensijų sistemos klasifikavimo aspektu bei nustatčius jos svarbą, sudaryta 4 lentelė, su pateiktais pagrindiniais komponentais, kuriais remiantis kuriamos ir modeliuojamos pensijų sistemos.

4 lentelė

Pensijų sistemos rūšys	
<i>Pagal finansavimo pobūdį</i>	
Einamųjų mokėjimų	Kaupiamoji
Dabartiniai darbuotojai moka socialinio draudimo įmokas, kurios naudojamos mokėti išmokas dabartiniams pensijų gavėjams. Darbuotojas, kuris einamu laikotarpiu moka įmokas gauna iš valstybės pažadą, kad ji jam mokės išmoką susijusią su šiais įnašais, kai darbuotojas įgis teisę į pensiją.	Sistema pagrįsta taupymu. Darbuotojų įmokos yra investuojamos į finansinį turtą, o investicinė grąža yra sudedamoji pensijos dalis, kuri mokama asmeniui, kai jis sulaukia pensinio amžiaus.
<i>Pagal mokėjimo pobūdį</i>	
Fiksuotų išmokų	Fiksuotų įmokų
Pensija priklauso ne nuo kaupimo, o nuo darbo užmokesčio per visą karjeros laikotarpį ir darbo stažo. Pensija gali būti grindžiama realiu arba santykiniu darbo užmokesčiu per visą karjeros laikotarpį. Pensija yra funkcija išreikšta procentine dalimi metinių pajamų, nuo kurių buvo mokėtos įmokos.	Įnašas nurodomas kaip procentinė darbo užmokesčio dalis, tačiau galutinis pensijos dydis nustatomas priklausomai nuo to, kokia yra sukaupta suma sąskaitoje, išėjimo į pensiją metu. Pensijos dydį sudaro įmokų suma plius investicijų grąža. Pensija yra visiškai priklausoma nuo esančių pinigų sąskaitoje.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Barr N., Diamond P., (2006). The economics of pensions. Oxford review of economic policy, 22 (1). p. 15-39.

Apibendrinant 4 lentelėje pateiktus duomenis galima teigti, kad kaupiamojoje pensijų sistemoje pensijos mokamos iš per tam tikrą laikotarpį sukauptų įnašų privačiuose pensijų fonduose, einamųjų mokėjimų sistemoje pensijos mokamos iš einamųjų pajamų. Mišri pensijų sistema sudaro tęstinumą tarp šių dviejų sistemų. Dažniausiai fiksuotų išmokų pensijų sistema priskiriama prie einamųjų mokėjimų pensijų sistemos, o fiksuotų įmokų – prie kaupiamosios. Nustatyta, kad galimos ir kitokios pensijų sistemos kombinacijos, kai įmanoma fiksuotų išmokų pensijų sistemai būti visiškai finansuojamai, o fiksuotų įmokų sistemai pagrįstai einamųjų mokėjimų principu. Pagrindinės naujovės, plintančios tarptautiniu mastu yra (Miralles M. P., Romero C., Whitehouse E., 2012):

- *Taškų sistema* - asmenys per visą darbo stažą uždirba tam tikrą taškų skaičių. Taškams priskiriama vertė. Taškų skaičius ir jų vertė išėjimo į pensiją metu tampa pensijos pagrindas. Taškai yra kaupiami, o pensijos dydis yra fiksuotas, apskaičiuojamas pagal formulę. Ši sistema imituoja kaupiamąją sistemą, tačiau yra einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų pobūdžio rūšies.

- *Tariamoji fiksuotų įmokų (NDC) pensijų sistema* - imituojanti fiksuotų įmokų sistemą. Įmokos mokamos į atskiras sąskaitas, įnašai indeksuojami pagal tariamąją palūkanų normą, atsižvelgiant į vidutinio darbo užmokesčio augimą. Išėjant į pensiją sukauptos tariamosios sąskaitos likutis yra konvertuojamas į anuitetą naudojant formulę.

Aptartos pensijų sistemos valdomos centralizuotai, viešai. N. Barr, P. Diamond (2009) kalbėdami jas, įvardijo pagrindinius privalumus: paprastos darbuotojo požiūriu, centralizuotai administruojamos, todėl patiriamos nedidelės administravimo išlaidos. Fiksuotų įmokų pensijų sistema gali būti kaip „tiltas“, siekiant pereiti prie dalinės arba visiškai kaupiamosios pensijų sistemos, kadangi ji yra teigiamai vertinama, esant finansų rinkų nestabilumui.

Įvertinus galimas pensijų sistemos rūšių kombinacijas, siekiama nustatyti, kuris modelis vertinamas palankiausiai. Einamųjų mokėjimų ir kaupiamųjų modelių kaip senatvės pensijos finansavimo šaltinių privalumai ir trūkumai plačiai analizuojami literatūroje, pagrindiniai jų išskirti, susisteminti ir pateikti 5 lentelėje.

5 lentelė

Einamųjų mokėjimų ir kaupiamosios pensijų sistemos privalumai ir trūkumai

	<i>Einamųjų mokėjimų (PAYG) pensijų sistema</i>	<i>Autorius, metai</i>
<i>Privalumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Greitai įkuriama, egzistuoja galimybė augant ekonomikai padidinti pensijas ir užtikrinti <i>minimalias pajamas</i> visiems asmenims; • Sistema efektyviau kovoja su skurdu senyvo amžiaus žmonių tarpe; • Efektyviau perskirstomos lėšos; 	N. Barr (2001) C. Gillion (2000) E. Baroni (2007)
<i>Trūkumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Sistema jautri <i>demografiniams</i> pokyčiams; • Gali veikti ekonominės veiklos <i>produktyvumo sumažėjimą</i> darbo rinkoje; • <i>Vyriausybei</i> tenka <i>dideli įsipareigojimai</i>, sunku išlaikyti pažadus. 	V.J.Weizsacker(1999) T. Gudaitis (2008) R. Minns (2001)
	<i>Kaupiamoji (FF) pensijų sistema</i>	<i>Autorius, metai</i>
<i>Privalumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Sėkmingai investuojant galima gauti <i>didesnes išmokas</i>, nei įmokėta; • Fondo sukauptos <i>lėšos paveldimos</i>, pinigai neprarandami; • Demografiniai svyravimai neturi didelės įtakos, nes <i>pensija priklauso</i> nuo <i>fondo pelningumo</i>, o ne nuo dirbančių mokamų įmokų. 	M. Feldstein (1997) H. W. Sinn (2000)
<i>Trūkumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Ilgas pensijų sistemos <i>brandos laikas</i>, sistema <i>regresyvi</i>; • Galimas <i>nekompetingas</i> privačių pensijų fondų <i>valdymas</i>; • Ne visi gyventojai susipažinę su finansų rinkomis ir geba investuoti; • Visos <i>rizikos</i> – VP rinkos veiklos rezultatų, investavimo, ilgaamžiškumo, infliacijos - <i>persikelia pensijos kaupėjui</i>; • Esant nedideliame pelningumui <i>infliacijos rizika</i>, t.y. investicinis pelnas neatvers pinigų nuvertėjimo. 	A.M.Schwarz (2006) E. Baroni (2007) T. Gudaitis (2008)

Šaltinis: sudaryta autorės

Apibendrinant 5 lentelėje pateiktus duomenis galima teigti, kad einamųjų mokėjimų pensijų sistema labiau siekiama *viešosios naudos*, suteikiant apsaugą šalies gyventojams, įgyvendinant pensijų sistemos tikslus. Priešingai nei einamųjų mokėjimų, kaupiamoji pensijų sistema labiau orientuota į *privačių, asmeninę naudą*, investuojant sukauptas lėšas į vertybinius popierius. Nepriklausomai nuo to, kad didesnės diskusijos mokslininkų tarpe kyla analizuojant kaupiamąsias pensijų sistemas, pastarųjų žala individualiam asmeniui gali būti nepataisoma, o visi 5 lentelėje pateikti privalumai gali tapti trūkumais. *Einamųjų mokėjimų* pensijų sistemos *pranašumas* išryškėja ir dėl tos priežasties, kad visi

sistemos trūkumai pašalinami nesudėtingai ir greitai, pakeičiant sistemos parametrus bei riziką padalinant tarp pensijų sistemos dalyvių.

K. Muller (2001) pastebi, jog diskusijos apie einamųjų mokėjimų ir kaupiamuosius modelius koncentruojasi ties labai siaura senatvės pensijos sistemos modelio dalimi, todėl autorius teigia, kad svarbu analizuoti skirtingas pensijų sistemos mokėjimo rūšis, atskleidžiančias svarbius socialinės politikos aspektus. Įvertinus pastebėjimus sudaryta 6 lentelė, kurioje pateikiamos fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų mokėjimo rūšių privalumai bei trūkumai.

6 lentelė

Fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų pensijų sistemų privalumai ir trūkumai

	<i>Fiksuotu išmokų (DB) pensijų sistema</i>	<i>Autorius, metai</i>
<i>Privalumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Rizika, atsiradusi dėl finansinių lėšų trūkumo pensijoms mokėti <i>paskirstoma</i> tarp visų pensijų gavėjų; • Kadangi pensijos dydis priklauso nuo buvusio darbo užmokesčio ir darbo stažo, tai gali sąlygoti darbo užmokesčio didėjimą. 	A. Lindbeck, M. Persson (2003) E. P. Lasear (1983)
<i>Trūkumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Pensijų planai dažnai <i>sudėtingi</i> ir <i>ne visiškai suprantami</i>; • Tuo atveju, kai valstybės pajamos ir išlaidos yra nesubalansuotos <i>pensijos dydis gali būti mažinamas</i>; • Sistemos parametrai gali keistis nepakeičiant žadėtosios išmokos. 	N. Barr, P. Diamond (2006) A.M.Schwarz (2006) N. Barr (2009)
	<i>Fiksuotų įmokų (DC) pensijų sistema</i>	<i>Autorius, metai</i>
<i>Privalumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Aiškios išmokos, jų dydis, <i>ryšys</i> tarp sumokėtų <i>įmokų</i> ir <i>naudos</i>; • Pailgėjus gyvenimo trukmei siekiant išlaikyti fiksuotų išmokų pensijų sistemos tipą pusiausvyroje būtina koreguoti tarifus ir keisti taisykles, priešingai nei fiksuotų įmokų sistemoje, kurioje <i>planai susireguliuoja savaime</i>. • Skatina <i>didesnį taupymą</i>, mažina vengimą mokėti įmokas; • Skatina <i>ilgiau pasilikti darbo rinkoje</i>; 	J. Banks, C.Emmerson(2000) R. Minns (2001) L. Friedberg (2003)
<i>Trūkumai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Ilgėjanti gyvenimo trukmė, pasirinktas anuiteto mokėjimo būdas lemia mažesnę senatvės pensiją, sistema neapsaugo asmens nuo <i>ilgaamžiškumo</i>, pensija iki gyvos galvos nemokama; • Taupant <i>apribojamas vartojimas</i>; • Investicijų grąža gali būti neigiama arba mažesnė už infliaciją. 	T. Gudaitis (2009) L. Friedberg, A. Webb (2003)

Šaltinis: sudaryta autorės.

Apibendrinant pastebimas akivaizdus fiksuotų įmokų (DC) pensijų sistemos *pranašumas* fiksuotų išmokų (DB) sistemos atžvilgiu. Pastaroji vertinama kaip sudėtingai suprantama pensijų sistemos dalyvių, o fiksuotų įmokų sistemoje aiškus ryšys tarp sumokėtų įmokų ir naudos. *Fiksuotų įmokų* mokėjimo tipo *paprastumas* ir *aiškumas* skatina pensijų sistemos dalyvius ilgiau pasilikti darbo rinkoje bei gauti didesnę pensijos dydį. Vienu svarbiausiu sistemos trūkumu laikoma ilgaamžiškumo rizika, tačiau šis trūkumas gali būti eliminuojamas, darant prielaidą, kad fiksuotų įmokų pensijų sistema skatina ilgiau pasilikti darbo rinkoje. Tad pensinio amžiaus gyventojui gali net netekti susidurti su šia problema.

Siekiant išsamiau pagrįsti einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pranašumą, darbe toliau pateikiama ne tik teorinė, bet ir empirinė kaupiamosios pensijų sistemos kritika. Kadangi kaupiamoji pensijų sistema iš esmės skatina pereiti prie privatizavimo. P., R. Orszag, E., J. Stiglitz (1999) teigia, kad dauguma kaupiamosios pensijų sistemos kritikų yra Europos gerovės modelio gynėjai, kurie einamųjų mokėjimų pensijų sistemą laiko aukščiausio lygio. R. Holzman, R. Hinz (2005) Pasaulio banko ataskaitoje išreiškė įsitikinimą apie kaupiamąją pensijų sistemą teigdami, jog tai bus „etalonas“, o ne „projektas“. N. Barr (2001) teigia, kad vienas iš didžiausių *mitų* apie *pensijų reformą* tas, kad *einamųjų mokėjimų* sistema bloga taupymui ir ekonomikos augimui, o *kaupiamosios* pensijų sistemos būtų tvarios ilguoju laikotarpiu, nes jų dėka daugiau sutaupoma ir tai sąlygoja didesnę augimą.

Daugelyje straipsnių sunku rasti ekonometrinių tyrimų, kuriais būtų galima patvirtinti arba atmesti šią teoriją. Congressional Budget Office (1998) atliko analizę, remiantis laiko eilučių perskaičiavimo ir šalių palyginamąja metodika. Tyrimai parodė, kad socialinė apsauga mažina privačias santaupas, nors yra daug nesutarimų dėl efekto dydžio. Geriausias įrodymas apie pensijas ir taupymą, kilęs iš garsaus M. Feldstein (1974) straipsnio, kuriame teigiama, kad JAV einamųjų mokėjimų pensijų sistema sumažino nacionalines santaupas apie 50%, 38% sumažindama kapitalines atsargas. Nors M. Feldstein, (1974) išvados vėliau turėjo būti patikslintos dėl skaičiavimo klaidų, vėlesniais M. Feldstein (1983), P. Diamond, J. Hausman (1984), W. Gale (1997) tyrimais, nustatyta, kad socialinės apsaugos turto poveikis asmens santaupoms tenka nuo 0 iki -0,5, kitaip tariant, kiekvienas papildomas socialinės apsaugos doleris privačias santaupas sumažina nuo 0 iki 50 ct.

Remiantis prielaida, kad didesnės santaupos siejamos su ekonomikos augimu, dėl didesnių investicijų, čia numatoma išvada, kad einamųjų mokėjimų pensijų sistema neigiamai veikia ekonomikos augimą, jei ji mažina, ir santaupas, ir kapitalą. Tačiau išvada nebūtinai yra teisinga. E. Baroni (2007) makroekonominiu požiūriu konstatuoja, kad tai siejama ne tik su kapitalo atsargomis, be ir darbo jėga, technologijomis, kurios sąveikaudamos kartu nustato produkcijos išeią. Kapitalo ir darbo produktyvumo padidėjimas gali atverti atsargų sumažėjimą. Kaip santykį tarp taupymo ir ekonomikos augimo, N. Barr (2001) pažymi, kad *santaupų* padidėjimas, iš tikrųjų atsiranda *sukūrus pensijų fondą*, kol sistema nėra brandi ir įmokų sumos viršija mokėjimus iš fondo. G. McKenzie, P. Gerson, A. Cuevas (1997) tyrimu *nustatyta*, kad privačių pensijų planų įvedimas didina privataus sektoriaus santaupas, tačiau įrodymai kilo JAV, kur 1990 m. asmens ir pensijų planų padidėjimas iš tikrųjų sutapo su neigiama namų ūkių taupymo norma ir padidėjusiu asmeniniu skolinimusi.

A. Auerback, L. Kotlikoff (1990) teigia, kad didinant privatų taupymą, taikant kaupiamąjį pensijų sistemos modelį, turi būti įrodytas empirinis ryšys tarp *finansavimo* ir didesnės *gamybos apimties*

augimo šalyje. Privataus sektoriaus padidėjusios santaupos siejamos su produktyviomis gamybinėmis investicijomis ir augimu akcijų rinkose abejotinos. R. Minns (2001) nustatė, kad 1982 - 1995 m., tik apie 2% visų Jungtinės Karalystės VP apyvartos atiteko naujo kapitalo įmonėms arba gamybinio kapitalo atsargoms. Kai kuriais atvejais nustatyta neigiamų investicijų akcijų rinkose. E. Baroni (2007) atkreipia dėmesį į esminį klausimą apie *ryšį tarp vertybinių popierių rinkos*, kur dažniausiai pensijų fondai investuoja, ir *ekonomikos augimo*. 1990 m. pabaigoje, ypač Jungtinėje Karalystėje ir JAV buvo stipriai pervertinamos savo rinkos akcijų, tai lėmė pavojingą finansinio „burbulo“ sprogamą. Tokie finansiniai sukrėtimai lemia pensijų turto nuvertėjimą, kuriuos patiria namų ūkiai. *Kaupiamosios pensijų sistemos teorinė problema* ta, kad, jeigu tokio turto paklausos augimas pakyla per daug lyginant su gamybos apimties augimu tuomet bus per daug paklausus pensijų taupymas, dėl padidėjusios paklausos padidės anuiteto kaina taip sumažindama realiąją pensijų vertę, t.y., išmokos dydį, kurį galima įsigyti tam tikrame pensijų fonde. E. Baroni (2007) teigia, kad santykis *tarp finansavimo, taupymo ir ekonomikos augimo ryšio nėra empiriškai tvirtas*. Be to, ar pensijų sistema turėtų tiesiogiai spręsti augimo klausimą yra diskutuotina. Paprastai pagrindiniai pensijų sistemos tikslai vartojimo išlyginimas, draudimas ir perskirstymas. Augimas nėra įtrauktas į pensijų sistemos tikslus. Iki šiol manoma, jog jis vienas svarbiausių sąlygų sistemos gebėjimui vykdyti ir atlikti visas funkcijas bei įgyvendinti tikslus. N. Barr (2000) teigia, kad stabilus gamybos apimties augimas labai svarbus finansiniam tvarumui, tiek kaupiamajai, tiek einamųjų mokėjimų pensijų planams ir, kad tai turi būti svarbus atskaitos taškas, bet kurios politikos pakeitimuose, tačiau pensijų sistemos finansavimo pobūdis nebūtinai tvaraus augimo atsakymas. Perėjimas nuo einamųjų mokėjimų prie kaupiamosios pensijų sistemos gali ar negali didinti šalies ir pensinio amžiaus gyventojų gerovę priklauso nuo to kokia yra šalies specifika, tam tikri ypatumai. Taip pat reikia įvertinti perėjimo iš vieno modelio į kitą kainą, Todėl šalims pasirenkant pensijų sistemos modelį rekomentuojama atsižvelgti į N. Barr (2006) darbe „The economics of pensions“ pateiktas išvadas:

- Valstybės skola nėra lygiavertė numanomai pensijų sistemos skolai;
- *Finansavimas gali būti organizuojamas įvairiais būdais, tiek naudojant einamųjų mokėjimų ir kaupiamąją pensijų sistemas kartu, tiek nenaudojant kaupiamosios pensijų sistemos;*
- *Nėra nustatyto ryšio tarp kaupiamosios pensijų sistemos rūšies ir ekonomikos augimo;*
- *Įmanomas finansavimas be kaupiamosios pensijų sistemos rūšies, kaip pvz., Švedijoje ir Kanadoje sukurtas ir veikiantis centrinis fondas, arba atvirkščiai, turint atskiras individualias sąskaitas nesant kaupiamajai sistemai, taikant sąlyginę fiksuotų įmokų sistemą.*

- *Perėjimas prie kaupiamosios pensijų sistemos paprastai sukelia dideles fiskalines išlaidas.* Einamųjų mokėjimų sistemoje jaunesnių darbuotojų įmokomis yra mokamos dabartinių senyvo amžiaus žmonių pensijos. Jeigu šalis pereis prie kaupiamosios pensijų sistemos jaunesnių darbuotojų įmokos turės eiti į savo individualias sąskaitas, todėl likusių pensininkų pensijos turės būti finansuojamos kitokiais šaltiniais: didesniais mokesčiais, esamu biudžeto pertekliumi, papildomu valdžios sektoriaus skolinimusi arba kitų valstybinių programų pagal valstybės funkcijas išlaidų sumažinimu; Todėl, įvertinus N. Barr (2006) išvadas vėlgi, galima daryti prielaidą, kad einamųjų sistema vertinama palankiau.

Apibendrinant nustatyta, kad pensijų sistemos klasifikuojamos priklausomai nuo finansavimo ir mokėjimo pobūdžio, pensijų sistemos sudėties, laipsnio, kuriuo integruota su kitomis pensijų sistemos rūšimis šalyje bei valdymo. Pagal finansavimo pobūdį pensijos grupuojamos į einamųjų mokėjimų ir kaupiamąsias pensijų sistemas. Pagal mokėjimų pobūdį pensijų sistemos klasifikuojamos į fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų. Keturi komponentai sudaro pagrindą pensijų sistemų kūrimui ir modeliavimui. Analizuojant pensijų sistemas, jų privalumus ir trūkumus nustatytas einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pranašumas kaupiamosios atžvilgiu, bei fiksuotų išmokų pensijų sistemos trūkumas prieš fiksuotų įmokų sistemą. Galima daryti prielaidą, kad idealiu pensijų sistemos modeliu būtų galima laikyti naują, tariamųjų fiksuotų įmokų pensijų sistemą, kadangi ji imituoja kaupiamąją pensijų sistemą, išmokos mokamos priklausomai nuo sukauptų įmokų, tačiau valdoma viešai, o visi įsipareigojimai priskiriami valstybei.

1.4. Senatvės pensijos pokyčius lemiantys veiksniai

Aplinka, kurioje sukurta ir veikia pensijų sistema nulemia daugelį jos savybių. Ji taip pat veikia pensijų sistemos programos tikslų įgyvendinimą, kurių svarbiausias pakankamos pajamos senatvėje (žr. 1.1 skyriuje). A. Zaidi at al. (2006) nustatė, kad vidutinis senatvės pensijos dydis Europos Sąjungos šalyse 2004 m. sumažėjo 22%. Tyrimo rezultatai išryškina svarbą analizuoti veiksnius, lemiančius pensijų sistemos ir pensijos dydžio pokyčius. Nustatyta, kad mokslinės literatūros, analizuojančios tiesioginį veiksnių ir pensijos ryšį ne daug, skirtingi autoriai įvardija skirtingas senatvės pensijos priežastis, priklausomai nuo pasirinktos tyrimo krypties, todėl skyriuje siekiama susisteminti kuo didesnę spektrą mokslinės literatūros, analizuojančios pensijų sistemos veiksnių problematiką. Siekiant nuoseklumo ir darbo tvarkingumo veiksniai, lemiantys senatvės pensijos pokyčius suskirstyti į tris – demografinių, makroekonominių ir socialinių – rodiklių grupes.

Demografiniai rodikliai. E. Whitehouse, M. P. Miralles, C. Romero (2012) teigia, kad demografinių veiksnių tolimesnės tendencijos nulems gyventojų skaičiaus persiskirstymą pagal amžiaus grupes, kurių struktūra ypač svarbi siekiant išlaikyti dinamišką ir finansiškai gyvybingą pensijų sistemą. Pagrindiniai demografiniai rodikliai apibūdinantys pensijų sistemos sudėtį ir jų tyrimų kryptys atvaizduojamos 7 lentelėje.

7 lentelė

Demografiniai senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai

	Rodiklis	Autorius	Metai	Tyrimo išvados
Demografiniai veiksniai	Gimstamumo lygis	E.Whitehouse M.P.Miralles	2012	Gimstamumas tiesiogiai veikia darbuotojų skaičių, kuriuos pensijų sistema traktuoja, tiek kaip potencialius įmokų mokėtojus, tiek kaip ateityje galinčius gauti išmokas asmenis.
	Gyvenimo trukmė	C. Romero	2012	Ilgėjanti gyvenimo trukmė reiškia, kad pensijos mokamos ilgesnį laiką.
	Priklausomybės santykis¹	P.R.Masson R.Tryon	1990	Priklausomybės santykio padidėjimas vienu procentiniu punktu atitinkamai sukelia taupymo lygio sumažėjimą tuo pačiu dydžiu.
		J. Winter A. Ludwig A. Supan	2004	Priklausomybės koeficientas parodo, kiek šalies dirbančių žmonių turi išlaikyti vieną pensininką. Rodiklio didėjimas neigiamai veikia pensijų sistemų tvarumą dėl augančios išmokų naštos.
		A. Bitinas	2006	Santykis didėja dėl ankstesnio galimo išėjimo į pensiją laiko, ilgesnės gyvenimo trukmės ar lėtesnio gyventojų skaičiaus augimo. Pirmos dvi priežastys nulemia didesnę pensininkų skaičių, o trečioji – mažesnę dirbančiųjų skaičių.
	Emigracija	A. Bartkus	2008	Emigracijos poveikis turėtų pasireikšti iš karto, nesant pilno užimto sumažėja nedarbo išmokų skaičius, nes vietoj išvykusių darbuotojų įdarbinami buvę bedarbiai.
M. Dorfman R. Palacios		2012	Emigracijos poveikis pensijų sistemai priklauso nuo migrantų amžiaus struktūros ir masto.	

Šaltinis: sudaryta autorės.

Apibendrinant galima teigti, kad demografija tiesiogiai veikia pensijų sistemą ir pensijos dydžio pokyčius, kuris įvertinamas per įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų duomenis. 7 lentelėje pateiktų rodiklių poveikį senatvės pensijos dydžio kitimui galima interpretuoti trejopai:

- Gimstamumo lygio ir apdraustųjų socialiniu draudimu gyventojų skaičiaus didėjimas lemia didėjančią senatvės pensiją, ir atvirkščiai - nustatytas tiesioginis ryšys;
- Ilgėjanti gyvenimo trukmė ir pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus didėjimas lemia mažėjantį senatvės pensijos dydį ir atvirkščiai - nustatytas atvirkštinis ryšys;
- Emigracijos poveikis pensijos dydžiui priklauso nuo išvykstančių gyventojų amžiaus struktūros - poveikis nenustatytas.

Makroekonominiai rodikliai. N. Barr (2001) teigia, kad ilgėjanti gyvenimo trukmė perspektyvu, tačiau ekonominiu požiūriu, gyventojų senėjimas sukelia makroekonominį disbalansą, todėl

¹ Santykis tarp pensinio amžiaus gyventojų ir apdraustųjų dirbančiųjų asmenų.

ekonomistus domina kiekybiškai išmatuotos su gyventojų senėjimu susijusios išlaidos ir jų poveikis viešiesiems finansams, perskirstymo mechanizmui, senatvės vartojimo finansavimui, skurdo rizikos mažinimui. Susisteminti makroekonominiai rodikliai ir jų poveikis pensijų sistemai ir senatvės pensijos dydžiui pateikti 8 lentelėje.

8 lentelė

Makroekonominiai senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai

	Rodiklis	Autorius	Metai	Tyrimo išvados
Makroekonominiai veiksniai	<i>Bendrasis vidaus produktas</i>	R.Holzmann S.Jorgensen	2004	Pagrindinis rodiklis, lemiantis pensijos ir VSDF biudžeto stabilumą šalies ekonominė situacija: nuosmukis ar augimas. Šalies ekonominės situacijos poveikiui geriausiai įvertina BVP.
		R. Lazutka	2011	Tikėtina, jog didėjant BVP, didėja ir vidutinis šalies uždarbis. Didėjant BVP, gerėja ir socialinio draudimo įmokų surinkimas.
	<i>VSDF biudžetas</i>	P. Diamond N. Barr	2008	Lėšos senatvės pensijoms mokėti labiausiai priklauso nuo Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto būklės.
		A. Guogis	2006	VSDF biudžetas turi būti subalansuotas. Padidėjus surenkamų įmokų sumai, išmokos turėtų būti didinamos, jeigu surenkama mažiau, atitinkamai turėtų būti mažinamos ir išmokos.
	<i>Bruto darbo užmokestis</i>	H.Immervoll	2000	Darbo užmokesčio augimas turėtų teigiamą poveikį būsimųjų pensijų išmokų pajamų augimui tuo atveju, jeigu infliacijos augimo tempai neviršys darbo užmokesčio augimo.
		A. Bitinas	2006	Einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pagrindinis veiksnys lemiantis pensijų kaitą yra šalies bruto darbo užmokesčio kitimas, kadangi nuo jo yra skaičiuojami mokesčiai.
	<i>Infliacija</i>	R. Disney	1999	Darbo užmokesčiui didėjant mažesniu tempu nei infliacija mažai tikėtina, kad pensija bus didesnė nei pragyvenimo kaina.
		E. James A.C.Edwards R. Wong	2003	Šalyse, kuriose didelis infliacijos lygis pensijos tampa bevertės. Valstybė patiria naudą dėl sumažėjusios išmokų vertės bei galimybės didinti mokesčius prisidengiant infliacijos poveikiu.
	<i>Taupymo lygis</i>	M. Felddstein	1974	Empiriškai patvirtino tiesioginį sukaupto pensijų turto – gerovės ir taupymo lygio ryšį.
		W. Gale	1998	Ryšys tarp pensijos dydžio kitimo ir taupymo išlieka prieštaringas.
	<i>Vyriausybės išlaidos pensijoms</i>	E. Baroni	2007	Nustatytas tiesioginis ryšys tarp priklausomybės santykio ir valstybės išlaidų pensijoms didėjimo. Viešosios išlaidos didėja greičiau nei pensinio amžiaus gyventojų dalis populiacijoje.
	<i>Valstybės skola</i>	S. James	1994	Skolos mažinimas, didinant bendrąjį taupymą šiandien ir mažinant ateities mokesčių iškraipymus veda prie didesnės gamybos ir vartojimo ateityje.
		T. Gudaitis	2009	Visuomenės senėjimas ir gyvenimo trukmės didėjimas lemia vis didesnę valstybės finansinių resursų poreikį.
	<i>Biudžeto deficitas</i>	P. Pochet	2003	Siekiant išlaikyti viešųjų finansų stabilumą 3% BVP biudžeto deficito riba gali sąlygoti socialinių išlaidų pensijoms mažinimą, kadangi jos yra brangiausiai kainuojančios.
		M. Werding	2006	Demografiniai pokyčiai lemia vyriausybės išlaidų ir įsipareigojimų padidėjimą pensijoms finansuoti, kuomet pensijų įmokų ir išmokų lygis išlieka nepakitęs – pensijų sistemos pervirši ir deficitą absorbuoja valstybės biudžetas.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Apibendrinant 8 lentelėje susistemintus makroekonominis veiksnis galima teigti, kad veiksmų sąveikoje siekiama išlaikyti stabilumą, finansuojant pensijų sistemos įsipareigojimus bei įgyvendinant pensijų tikslus 8 lentelėje pateiktų rodiklių poveikį senatvės pensijos pokyčiui galima įvertinti dvejopai:

- Bruto darbo užmokesčio, bendrojo vidaus produkto, VSDF pajamų ir taupymo lygio didėjimas lemia didėjančią senatvės pensiją ir atvirkščiai - nustatytas tiesioginis ryšys;
- Infliacijos, vyriausybės išlaidų pensijoms, valstybės skolos ir biudžeto deficito didėjimas sąlygoja mažėjančią senatvės pensiją ir atvirkščiai - nustatytas atvirkštinis ryšys.

Socialiniai rodikliai. E. Whitehouse, M. P. Miralles, C. Romero (2012) teigia, kad pensijos ir socialinės apsaugos programos tiesiogiai siejamos su socialine aprėptimi ir darbo rinkos rodikliais. Svarbiausi jų pateikti 8 lentelėje.

8 lentelė

Socialiniai senatvės pensijos dydį lemiantys veiksniai

	Rodiklis	Autorius	Metai	Tyrimo išvados
Socialiniai veiksniai	<i>Nedarbo lygis</i>	K. Muller	2001	Nedarbo lygio ir pensijų finansavimo didėjimas bei sulėtėjusi ekonomika verčia valstybes imtis aktyvių priemonių didėjančioms socialinės apsaugos išlaidoms mažinti.
		A. Byrne D. Harrison, D. Blake	2004	Didėjant nedarbo lygiui surenkama mažiau įmokų ypač iš darbuotojų mažose ir vidutinėse įmonėse, todėl padidėja nedarbo išmokos.
	<i>Darbo jėga</i>	B. Maunberg T. Lindh	2004	BVP tenkančio vienam užimtajam mažėjimas lemia darbo jėgos mažėjimą, o tai neigiamai veikia pensijų sistemą
		E.Whitehouse M.P.Miralles C. Romero	2012	Darbo jėgos aktyvumo norma yra svarbus veiksnys, lemiantis pensijų sistemos įmokų mokėtojų bazę, jų surinkimą ir senatvės pensijos dydį.
	<i>Apdraustieji socialiniu draudimu</i>	R. Lazutka	2001	Pensijos dydžio kaitą lemia ne tik VSDF biudžeto pajamos, bet ir visų apdraustų gyventojų mokamos socialinio draudimo įmokos.
		M.A.Carpio	2011	Ribinio poveikio analizė parodė, kad nedidelis išlaidų pensijoms pokytis turi kur kas didesnį poveikį apdraustųjų skaičiaus kitimui.
	<i>Socialinio draudimo aprėptis²</i>	A. Bartkus	2008	Egzistuoja socialinio draudimo aprėptis – charakteristika, nurodanti soc. draudimu draustinos visuomenės dalį, dalyvaujančią socialiniame draudime ir parodantis atsiradusias arba neišnaudotas įmokų surinkimo galimybes.
		M. Dorfman R. Palacios	2012	Šalys, kuriose yra nedidelė socialinio draudimo aprėptis sunkiau padengia pensijų įsipareigojimus.

Šaltinis: sudaryta autorės

Apibendrinant 8 lentelėje pateiktus duomenis galima teigti, kad socialinių rodiklių poveikis senatvės pensijai vertinamas dvejopai:

- Darbo jėgai, socialiniu draudimu apdraustųjų ir socialinio draudimo aprėpties didėjimas lemia senatvės pensijos didėjimą ir atvirkščiai – nustatytas tiesioginis ryšys,
- Nedarbo lygiui didėjant senatvės pensija mažėja – nustatytas atvirkštinis ryšys;

Apibendrinant nustatyta, kad pensijų sistema gali būti vertinama įvairiais aspektais. Senatvės pensija kinta ir jos kitimą lemia įvairūs veiksniai, klasifikuojami į demografinius, makroekonominius ir

² Santykis tarp apdraustųjų dirbančių asmenų ir darbingo amžiaus gyventojų.

socialinius. Demografiniai rodikliai apibūdinama pensijų sistemos sudėtis ir jos dalyviai, makroekonominiais rodikliais vertinamas pensijų sistemos gebėjimas padengti visus įsipareigojimus ir užtikrinti kuo didesnę pensinio amžiaus gyventojų gerovę nestabdant ekonomikos augimo, o socialinių rodikliai siejami su darbo rinka, socialine aprėptimi, parodančia pensijų sistemos gebėjimą surinkti lėšas pensijoms. Įvertinus rodiklius galima nustatyti sritis, kurios turi didžiausią poveikį pensijų sistemai ir jos vystymo si tendencijoms.

1.5. Pensijų sistemos reformos rūšys.

Įvertinus veiksnius, lemiančius senatvės pensijos pokyčius pravartu aptarti pensijų sistemos reformas, rūšis, įvairovę, galimas veiksmų alternatyvas. Teorinės dalies analizė svarbi, todėl, kad tik tuomet kai nustatomos pensijų sistemos rūšys, įvertinama aplinka, kurioje jos veikia, išskiriamos problemos su kuriomis jos susiduria ieškoma atsakymo į klausimą, kokiais būdais ir, kokiomis priemonėmis jos sprendžiamos. Todėl siekiant išlaikyti dinamišką pensijų sistemą, gyventojų senėjimo sąlygomis, atlikti pensijų sistemos reformas yra būtina užduotis kiekvienai valstybei. Pensijų sistemos reformos rūšys skirstomos į keturias skirtingas kategorijas, kurios yra pateiktos 9 lentelėje.

9 lentelė

Pensijų sistemos reformos rūšys

Reformos rūšis	Apibūdinimas
Parametrinė reforma (<i>Parametric reform</i>)	Einamųjų mokėjimų sistemoje koreguojami arba keičiami tam tikri parametrai. Reforma siekiama ištaisyti visus sistemos senėjimo trūkumus bei padaryti ją aktuariškai teisinga.
Struktūrinė reforma (<i>Structural reform</i>)	Laipsniškas arba visiškas perėjimas prie kelių pakopų sistemos, į reformos strategiją įtraukiant, tiek einamųjų mokėjimų, tiek kaupiamąją pensijų sistemas.
Reguliavimo reforma (<i>Regulatory reforms</i>)	Siekiami užtikrinti, kad darbuotojų ir darbdavių sumokėtos įmokos būtų jiems pasiekiamos išėjus į pensiją, bei garantuoti sąžiningą elgesį su mažiau suprantančiais finansinius procesus vartotojais, paprastai turinčiais mažesnes pajamas.
Administracinė reforma (<i>Administrative reforms</i>)	Administruoja daugiapakopės pensijų sistemos įmokų surinkimo laikymąsi, gerina pensijų išmokėjimo paslaugas, individualizuojant duomenų bazes, gerinant dokumentų tvarkymą, derinant įmokų mokėjimą su mokesčių rinkimu.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis Schwarz A., M., (2006). Pension system reforms. Social and Proection, SP discussion paper, No. 0608.

Apibendrinant galima teigti, kad parametrinė reforma apima esamų pensijos sistemos parametru pokyčius, struktūrine reforma siekiama pakeisti, papildyti ar įvesti naują pensijų sistemos tipą, reguliavimo reforma siejama su pokyčiais investicijų fondų reguliavime, investavimo taisyklių pakeitimu, o administracinės reformos pagalba gerinamas pensijų sistemos aptarnavimas. Kadangi pastarosios dvi siejamos su pokyčiais kaupiamąjoje pensijų sistemoje, todėl galima išskirti pagrindinius - parametrinės ir struktūrinės - pensijų sistemos reformos variantus. Siekiant įvertinti jų svarbą ir

poreikį, sudaryta 10 lentelė, kurioje chronologine tvarka pateikti autorių požiūriai į pensijų sistemos reformas.

10 lentelė

Pensijų sistemos reformos interpretacijos

Autorius	Metai	Požiūris į pensijų sistemos reformą
S. Chand A. Jager	1996	Demografinėms problemoms spręsti siūlo <i>parametrines reformas</i> , kurios susijusios su įmokų tarifų reguliavimu, mažinančiu reformos ekonominės politikos rizikas.
E. James	1997	Pripažįsta, kad tam tikrų rūšių kaprizingas poveikis persikirstymui eliminuojamas, pereinant nuo <i>fiksuotų išmokų (DB)</i> prie <i>fiksuotų įmokų (DC)</i> pensijų sistemos.
R. Holzmann	1998	Atlikti <i>einamųjų mokėjimų</i> pensijų sistemos reformą svarbu, siekiant įgyvendinti fiskalinius ir ekonominius tikslus, išvengiant laiko sukeliamas problemas.
D. Willetts	2003	Pensijų <i>modelių diegimas</i> geriausia priemonė, siekiant paskirstyti perkamąją galią tarp dirbančiųjų ir pensininkų. <i>Modelių diegimas</i> turi mažesnę poveikį, modernizuojant valstybių ekonomikos gebėjimą suteikti tinkamą ir priimtina pragyvenimo lygį greičiau didėjant pensininkų skaičiui, nei augimo tempai.
A.M.Schwarz	2006	Atkreipia dėmesį į reformas, skatinančios pereiti prie <i>tariamųjų sąskaitų</i> ar <i>taškų</i> pensijų sistemų. Sistemos sudaro naują <i>modelį</i> , todėl galima būtų jas diegti per struktūrines reformas, tačiau kadangi šių pensijų sistemų įsipareigojimai priskiriami vyriausybei, todėl gali būti kuriamos ir diegiamos per <i>parametrines reformas</i> .
A. Zaidi A. G. Grech M. Fuchs	2006	Užfiksuotas pakeitimo normos ³ sumažėjimas šalyse, kurios atliko <i>struktūrines reformas</i> . Daugiapakopio modelio reforma atskleidė rinkos grąžos ir investicijų pasirinkimo rizikas.
N. Barr P. Diamond	2006	<i>Struktūrinės reformos</i> paprastai sukelia dideles fiskalines išlaidas, kadangi darbuotojų įmokos eina į asmenines sąskaitas, o likusių pensininkų pensijos turi būti finansuojamos kitais šaltiniais: didesniais mokesčiais ir pan.
D. Dixon	2008	<i>Parametrinės reformos</i> turi teigiamos įtakos pensijų sistemos fiskaliniam tvarumui, o fiskalinis tvarumas - persikirstymui tarp įmokų mokėtojų ir naudos gavėjų.

Šaltinis: sudaryta autorės

Susistemius 10 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti, kad dauguma autorių pabrėžia parametrinių reformų svarbą, išryškindami struktūrinės reformos trūkumus. Nustatyta, kad pensijų sistemos modelių diegimas siejamas su perėjimu nuo fiksuotų išmokų prie fiksuotų įmokų pensijų sistemos, o jų įdiegimas galimas per parametrines reformas. Parametrinė nuo struktūrinės reformos skiriasi mažesniu prisiimamos rizikos laipsniu. Nors parametrinės reformos atrodo mažiau drastiškos nei struktūrinės, jų poveikis fiskaliniam darnumui ir pensininkų gerovei gali būti didelis. A. Zaidi, A., G. Grech, M. Fuchs (2006) parametrinę reformą klasifikuoja į septynias kategorijas:

- *Įmokų tarifo keitimas*; Didinant įmokų tarifą sumažinamas darbuotojų darbo užmokestis ir gryoji nauda, kurią darbuotojai gauna iš pensijų sistemos. M. Schwarz (2006) teigia, kad viršijantys 15% įmokų tarifai gali neigiamai veikti darbo rinką.
- *Darbo užmokesčio keitimas*; Didinant darbo užmokestį, nuo kurio mokamos socialinio draudimo įmokos yra kita bendra teigiamai vertinama reformos priemonė persikirstymo atžvilgiu,

³ Pensijos dydis išreikštas kaip darbo užmokesčio procentinė dalis.

kadangi didesnius atlyginimus gaunantys asmenys moka didesnes pajamas į pensijų fondą, o ateityje gauna didesnes pensijas.

- *Pensinio amžiaus keitimas.* Šios reformos tipas didina vyriausybės pajamas, pridėdant daugiau metinių įmokų, sumažinant ilgaamžiškumo riziką. A. M. Schwarz (2006) teigia, kad pensinis amžius turėtų didėti lygiagrečiai vidutinei gyvenimo trukmei, o moterų ir vyrų pensinio amžiaus išlyginimas vertinamas teigiamai, nes didina pensijų lygį daugeliui moterų.

- *Darbo stažo keitimas.* Didinant darbo stažą būtiną pensijai gauti gali diskriminuoti mažas pajamas gaunančius asmenis, kurie turi trumpesnę nei reikalavimus atitinkantį darbo stažą. Reforma nėra vertinama teigiamai, tačiau proporcingai paskirsčius pensijas įvertinant trumpesnę tarnybos trukmę, gali šį klausimą išspręsti pakankamai gerai.

- *Bazinė pensijos dydžio keitimas.* Minimalios pensijos mažinimas gali pensininkus priversti atsidurti skurde, bet tai turi būti suderinta su mokamomis įmokomis ir gaunama nauda, siekiant, kad asmenys prisidėtų prie bendrų sistemos tikslų.

- *Kaupimo normos keitimas.* (naudos tarifas už papildomos tarnybos metus). Mažinant kaupimo normą pensininkai atsiduria prastesnėje padėtyje, kadangi sumažinama grynoji gražos norma iš sistemos;

- *Darbo užmokesčio vidurkinimo laikotarpio keitimas;* Darbo užmokesčio vidurkinimo laikotarpis turėtų apimti visą karjeros laikotarpį, kuris gerai išlygina vidutines sumokėtas įmokas su vidutinėmis gaunamomis išmokomis.

Kalbant apie pensijų sistemas, pravartu analizuoti ir pensijų sistemos reformos vertinimo galimybes. E. Baroni (2007) teigia, kad optimali pensijų sistemos reforma turi būti įvertinta kiekvienu konkrečiu atveju, nes tai didele dalimi priklausys nuo: esamos visuomenės sudėties pagal amžių, darbo rinkos struktūrą; sistemos brandos laipsnio; socialinio draudimo tvarkos; fiskalinio ir makroekonominio stabilumo; institucinio vystymosi laipsnio. L., R. Milos, C. Corduneanu (2011) išskyrė aiškius *tikslus* ir *principus*, kuriais turi remtis visos gerai suprojektuotos pensijų sistemos, bei kuriuos *įvertinus* yra kuriamos ir projektuojamos pensijų sistemos *reformos*: (a) pensijų sistemos, tiek privalomos, tiek savanoriškos aprėptis; (b) pensinių išmokų pakankamumas; (c) finansinis tvarumas ir prieinamumas visiems mokesčių mokėtojams; (d) ekonominis efektyvumas, kuriuo siekiama sumažinti pensinių pajamų iškraipymus; (e) administracinis efektyvumas, palaikantis kuo mažesnes įmokų surinkimo ir išmokų mokėjimo išlaidas; (f) išmokų saugumas, garantuotis pajamų saugumą esant tam tikram neapibrėžtumui. Siekiant įvertinti reformos poreikį ir poveikį tikslų įgyvendinimui E.

Whitehouse, M., P. Miralles, C. Romero (2012) pasiūlė Pasaulio Banko sukurtą pensijų sistemos veiklos rodiklių rinkinį (žr. 11 lentelėje).

11 lentelė

Pensijų sistemos veiklos rodikliai

<i>Pensijų sistemos aprėptis</i>	<i>Pensijų sistemos pakankamumas</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Darbuotojų aprėptis: skaičius, % nuo darbo jėgos ir % nuo visų darbingo amžiaus gyventojų; • Pensinio amžiaus gyventojų aprėptis: skaičius, pensijų gavėjų santykis su 60 m. ir vyresniais gyventojais; 	<ul style="list-style-type: none"> • Pensijos pakeitimo norma pagal lytį; • Pensijos dalies skirtos išlaidoms santykis su visomis pensinio amžiaus gyventojų namų ūkio pajamomis; • Skurdo lygis pensinio amžiaus žmonių tarpe; • Vartojimo santykis su vyresniojo amžiaus gyventojų pajamomis (rodiklis išreikštas kaip % nuo jaunesnio amžiaus gyventojų vartojimo).
<i>Pensijų sistemos finansinis stabilumas</i>	<i>Ekonominis efektyvumas</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Išlaidų pensijoms dalis, % nuo BVP; • Išlaidų pensijoms ir bendrųjų mokesčių pajamų santykis; • Dabartinis fiskalinis deficitas, % nuo BVP; • Prognozuojamų išlaidų pensijoms dabartinė vertė • Grynieji pensijų įsipareigojimai (grynasis turtas ir prognozuojamos pajamos), % nuo BVP. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vidutinis efektyvus išėjimo į pensiją amžius; • Mokesčių našta (Pajamų mokestis, darbdavių ir darbuotojų socialinio draudimo įmokos, % nuo bruto darbo užmokesčio).
<i>Pensijų sistemos administracinis efektyvumas</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Einamųjų mokėjimų pensijų sistemos administravimo išlaidos 	

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Whitehouse E., Miralles M. P., Romero C., (2012). International patterns of pension provision II. A Worldwide overview of facts and figures. Social protection and labor, 1211.

11 lentelėje pateiktais rodikliais vertinamos ir tarpusavyje lyginamos pasaulio šalių pensijų sistemos. Svarbu pastebėti, jog daugelis rodiklių neišmatuojami, sudėtinga gauti duomenis, jie nepatikimi. Sunku palyginti skirtingų valstybių pensijų sistemos administravimo išlaidas dėl skirtingų pensijų sistemos struktūrų jose. Tačiau, nepaisant to, atsargiai naudojant rodiklius galima diagnozuoti pensijų sistemos reformos poreikį, o ilgą laikotarpį stebimi pensijų sistemos veiklos rodikliai gali padėti įvertinti viešosios politikos pokyčių poveikį.

Išsiaiškinta, kad galimos keturios pensijų sistemos reformos alternatyvos – parametrinė, struktūrinė, reguliavimo, administracinė. Daugelis reikalingų reformų turi būti orientuotos į parametrinę reformos rūšį, kuri įgyvendinama, keičiant einamųjų mokėjimų pensijų sistemos parametrus ar diegiant naujus pensijų sistemos modelius. Parametrinė reforma klasifikuojama į septynis tipus, o įgyvendinama per įmokų tarifo, darbo užmokesčio, pensinio amžiaus, darbo stažo, bazinės pensijos dydžio, kaupimo normos, darbo užmokesčio vidurkinimo laikotarpio pokyčius. Visos priemonės svarbios, siekiant išlaikyti dinamišką ir darnią pensijų sistemą, o jų teigiamas poveikis turėtų pasireikšti per pagrindinius pensijų sistemos veiklos rodiklius.

1.6. Pensijų sistemos reformos prielaidos

Atlikus pensijų sistemos reformos rūšių analizę, nustatčius parametrinės reformos reikšmę, neišvengiamai svarbu įvertinti einamųjų mokėjimų pensijų sistemos problemas, kurios traktuojamos kaip prielaidos pensijų sistemos reformai įgyvendinti. Svarbą pagrindžia 1994 m. Pasaulio banko ataskaitos „Averting the old age crisis“ pastebėjimas, kad pagrindinė priežastis dėl kurios reformuojamos pensijų sistemos nesugebėjimas įgyvendinti pensijų sistemos tikslus. Taigi, pagrindiniai pensijų sistemos reformos argumentai, pagrįsti teoriniais ir empiriniais tyrimais, yra:

1. *Trumpalaikis fiskalinis susirūpinimas*. R. Holzmann (1998) teigia, kad daugelyje šalių einamųjų mokėjimų pensijų sistema susiduria su *einamojo laikotarpio deficitu*, kuris dengiamas iš bendrųjų mokesčių arba valstybės skola. A. M. Schwarz (2006) nustatė, kad pensijų sistemos deficitas gali būti didelis lyginant jį su BVP ir šalies biudžeto deficitu, pvz., Brazilijoje 1990 m. 3/4 valdžios sektoriaus biudžeto deficito (8% BVP) tiesiogiai priskiriamas socialinei apsaugai. Nesubalansuotos pensijų sistemos sukelia fiskalinių problemų, kai dideli įmokų ir mokesčių tarifai sumažina valdžios sektoriaus pajamas, padidina valstybės skolą ir neigiamai veikia ekonomikos augimą bei užimtumo perspektyvas. R. Holzmann, (1998) pastebi, jog su trumpalaikiu disbalansu susiduria ne tik šalys, kuriose yra santykinai didelis vyresnio amžiaus pagyvenusių asmenų skaičius. Šalys su palankiais demografiniais duomenimis dažniausiai turi valstybines pensijų sistemas, kurių faktinis kompensacijos lygis toks mažas, kad jų problemos ne daug skiriasi nuo valstybių, kuriose didesnis senyvų amžiaus gyventojų skaičius – deficitas, nuolatiniai vėluojantys mokėjimai.

2. *Ilgalaikis fiskalinis gyvybingumas*. R. Holzmann (1998) teigia, jog šalys, kuriose einamųjų mokėjimų pensijų sistema, susiduria su *mažesniu gimstamumo lygiu ir ilgėjančiomis gyvenimo trukmės prognozėmis*. Išsivysčiusioje šalyse, šios tendencijos ir toliau ženkliai *didina priklausomybės rodiklius*. Kai kuriose šalyse – Lotynų Amerikoje, Rytų Europoje ir Centrinėje Azijoje – 2050 m. prognozuojamas dvigubai padidėjęs santykis tarp 65 m. ir vyresnių ir 15-64 m. gyventojų. Siekiant susidoroti su tokiomis demografinėmis tendencijomis galima: mažinti pakeitimo normą, padidinti išėjimo į pensiją amžių, didinti įmokų tarifus, didinti biudžeto perskirstymus, finansuoti didesniais mokesčiais arba mažesnėmis išlaidomis.

3. *Prastas pensijų sistemos dizainas*: A., M. Schwarz (2006) teigia, jog didžiausia priežastis dėl kurios Pasaulio bankas analizuoja pensijų sistemos reformos klausimus fiskaliniai padariniai, pasireiškiantys *einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų* pensijų sistemoje. Kadangi sistemos retai sukuriamos teisingos, nenuostabu, kad visuomenės senėjimas, darbo jėgos pokyčiai, prastas pensijų

sistemos modelis, blogas administravimas sudaro prielaidas pensijų sistemos biudžeto deficitui susidaryti. M. Feldstein, J. Liebman (2001) teigia, jog šalys, kuriose veikia fiksuotų išmokų (DB) pensijų sistema, susiduria su nedidele investicijų grąža, dėl ko sukeliamos problemos, pasireiškiančios per didėjančią vyresniojo amžiaus žmonių, artėjančių prie skurdo lygio ribos skaičių.

4. *Prastas perskirstymas*: E. Baroni (2007) teigia, kad einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų pensijų sistema ne visada tinkamai nukreipta, kadangi pensijos skiriamos didesnes pajamas gaunantiems asmenims arba tiems, kurių pajamos sparčiai didėjo viso darbo stažo metu. Taigi, fiksuotų išmokų sistemos gali būti regresyvios (trumpesnis metų skaičius, nuo kurių apskaičiuota pensijos bazė). Bazinė arba materialinė pensijų išmokos labiau progresuojančios negu susijusios su darbo užmokesčio pajamomis, jos ne tokios brangios valstybei ir darbdaviams. Tačiau jos turi trūkumų, kadangi nėra pakankamos siekiant *sumažinti skurdo lygį, dažnai bazinė pensija yra minimalaus dydžio, kuris yra žemiau skurdo lygio ribos*. Neįmokinė pensijų sistema gali paskatinti vengti mokėti mokesčius vidutines ir aukštas pajamas gaunančius darbuotojus. R. Holzmann, (1998) teigia, kad geriausia situacija būtų, jeigu visi gyventojai gautų senatvės pajamas, taip būtų išvengiama *skurdo ribos*, ir, kad visų pensinio amžiaus asmenų senatvės pajamos būtų mokamos priklausomai nuo jų sukaupto darbo stažo ir įmokų mokėjimo. R. Holzmann, (1998) išskyrė dažnai pasitaikančius keturis tipinius nukrypimus nuo šio principo. Pirma, daugelyje vidutines ir mažas pajamas gaunančiose šalyse per biudžeto asignavimus ir netiesiogiai per visuomenės kainas, sistema gali nustatyti nesąžiningą naštos dydį mažiau pasiturintiems, nesuteikiant jiems jokios paramos senatvėje. Antra, privilegijos tam tikrose sluoksniuose – ypač ankstyvo išėjimo į pensiją – kelia panašių problemų. Tam tikros profesijos mažesnis pensinis amžius nustatytas daug jėgų reikalaujančiam darbui gali turėti poveikį perskirstymui. Trečia, blogai suprojektuotos pensijų sistemos gali sukelti neigiamų rezultatų, įtraukiant aukštus pensijų mokėjimus, neįvertinant didesnes pajamas gaunančių asmenų ilgesnę gyvenimo trukmę. Ketvirta, valstybinė pensijų sistema išsiskiria dėl lyčių lygybės – pvz., ankstesnio laiko išėjimo į pensiją moterims – arba dėl amžiaus santuokines padėties ir kiti skirtumai gaunant pensiją.

5. *Apsauga nuo neapibrėžtumo ir rizikos*: E. Baroni (2007) nustatė, kad einamųjų mokėjimų sistemoje išmokos dažnai keičiasi dėl politinių ir finansinių priežasčių. Tai traktuojama kaip sistemos nepakankamumas draudimo požiūriu. P. Diamond (1994) pateikė pagrindines *politines rizikas*, kurios apima: (a) suteiktą pernelyg didelę naudą ankstesnėms kartoms; (b) pažadai būsimiems pensininkams, kurie gali būti neįvykdyti, todėl, kad pensijų įmokos buvo naudojamos finansuoti ir kitas išlaidas. *Vyriausybės įsipareigojimų nebuvimas* gali sukelti einamųjų mokėjimų sistemos neveiksmingumą ir pareikalauti atitinkamų institucinių reformų ir reguliavimo.

6. *Apsaugoti senyvo amžiaus gyventojus nuo infliacijos* išlaikant tikrąją pastovią pensijos vertę: daugelyje šalių einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pensijos neindeksuojamos, ypač besivystančiose, kur infliacija didelė (pvz., Venesueloje tarp 1974 – 1992 m. realioji pensijos vertė sumažėjo 80%). Dėl šios priežasties nelygė gali atsirasti tarp senosios ir jaunosios kartų, nebent išmokos indeksuojamos priklausomai nuo vidutinio darbo užmokesčio (Baroni E., 2007).

7. *Persikirstymas iš kartos į kartą*. E. Baroni (2007) tyrimo duomenys parodė, kad dažnai einamųjų mokėjimų sistemos perdavimas iš kartos į kartą daug didesnis, lyginant su ankstesnėmis kartomis, nes ankstesnė karta gali mokėti mažiau įmokų per savo darbingą amžių ir gauti didesnes išmokomis. R. Holzmann (1998) teigė, kad didelės senatvės pensijos išmokos skiriamos esamiems pensininkams, kai sistema nėra brandi ir įnašais lengvai padengiamos išlaidos, kartu su pažadais būsimiems pensininkams, yra negalimi įvykdyti už prieinamą įmokų tarifą.

8. *Ekonominės problemos*. Kaip rodo empiriniai duomenys, prastai suprojektuotos valstybinės pensijų sistemos gali iškreipti gyvenimo ciklo santaupų ir darbo pasirinkimo sprendimus, sukeliančius nuostolius, mažėjant gamybos apimtims lygiu. Viešosios pensijų sistemos finansavimas gali turėti įtakos paveikti taupymą ir kapitalo rinkos plėtrą bei ekonomikos augimą, labiausiai pasireiškiant per:

Neigiamą poveikį darbo rinkoms. M. Feldstein (2001) teigimu, nekeičiant einamųjų mokėjimų pensijų sistemos išmokų taisyklių, mokesčio tarifas, kuriuo finansuojamos išmokos turėtų padidėti iki 50%. E. Baroni (2007) mano, kad darbdavių ir darbuotojų atsakas į tokias normas neigiamai paveiktų ekonomikos augimą. Darbdaviai gali reaguoti mažindami darbo jėgos paklausą, tai galėtų paveikti darbo užmokesčio nelankstumą. R. Holzmann (1998) teigia, kad tai taip pat gali turėti įtakos vartotojams, dėl mažėjančios gamybos apimtys ir didėjančių kainų. Lėtesnis darbo užmokesčio augimo tempas, infliacija ir nedarbas gali pakenkti ekonomikos augimui. Kitas poveikis darbo rinkoms - galimi darbo rinkos pokyčiai pereinant į neoficialųjį sektorių (šešėlinę ekonomiką) tam, kad darbuotojai nepajustų mokesčio naštos. J. Gruber, D. Wise (1997) pabrėžia, jog jeigu pensijų sistemoje yra silpnas ryšys tarp įmokų ir išmokų, jaunesnio amžiaus darbuotojai įmokas laikys kaip darbo mokesťį, taip bus ir tai sudaromos prielaidos slėpti mokesčius arba mažiau dirbti. Be to, netinkamas pensijų sistemos modelis dažnai skatina ankstyvą išėjimą į pensiją.

Neigiamą poveikį taupymui ir investicijoms/kapitalo rinkoms: E. Baroni (2007) nurodo, kad neigiamo elgesio poveikio priežastis ta, kad įmokos reikalingos išlaikyti sistemą pusiausvyroje turi būti didinamos, mažinant disponuojamas pajamas. Gyventojai turės mažiau santaupų, todėl bendrojo lygio nacionalinių privačių santaupų ir kapitalo kaupimas turėtų mažėti, o tai trukdo ekonomikos augimui. M. Feldstein, J. Liebman (1974) teigė, kad JAV einamųjų mokėjimų pensijų sistema santaupas

sumažino 50%. R. Holzmann (1998) kalbėdamas apie santaupas, teigė, jog nekompensuojami pervedimai sunkumų turinčiai pensijų sistemai iš valstybės biudžeto gali sumažinti ne tik bendrąjį taupymą, bet ir šalies gebėjimą skolintis investicijoms.

Nustatyta, kad dažniausiai pensijų sistemos susiduria su trumpalaikėmis ir ilgalaikėmis fiskalinėmis problemomis bei neteisingu perskirstymu. Pagrindinėmis pensijų sistemos reformavimo prielaidomis gali būti: einamųjų mokėjimų pensijų sistemos deficitas, didėjantys priklausomybės rodikliai, mažėjantis gimstamumo lygis, ilgėjanti gyvenimo trukmė, einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų (PAYG DB) pensijų sistemos dizainas, didėjantis skurdo lygis senyvo žmonių amžiaus tarpe, politinė rizika, vyriausybės įsipareigojimų nevykdymas bei ekonominės problemos, pasireiškiančios per darbo rinkos pokyčius ir taupymą. Adekvačiai įvertinus šias nustatytas prielaidas, galima nustatyti, esamos pensijų sistemos reformos poreikį.

1.7. Lietuvos Respublikos ir pasirinktų analizuoti šalių pensijų sistemų ypatumai

Lietuvos Respublikos pensijų sistema

Lietuvos valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema remiasi einamojo finansavimo, universalumo, kartų solidarumo, tęstinumo bei prisiimtų įsipareigojimų vykdymo principais, kurie pateikti 3 paveiksle.

3 pav. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos principai

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis V. Beresnevičiūtė, (2004). *Lietuva stojant į Europos Sąjungą. Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė. Socialinių tyrimų institutas.*

Universalumo principas pasireiškia tuo, kad nuolatiniais gyventojams sudaroma galimybė gauti valstybinio socialinio draudimo pensijas. *Kartų solidarumo principu* grindžiamos daugelio pasaulio šalių valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemos dirbančios kartos įmokomis išlaikomi nedirbančios pensininkai (Beresnevičiūtė, 2004). Kaip pastebėjo R. Lazutka (2002), visuomenės mastu renkami mokesčiai ar socialinio draudimo įmokos iš dalyvaujančių darbo rinkoje yra pensijų mokėjimo šaltinis. Darbingo amžiaus mokesčių mokėtojai sutinka su tokia našta už įstatyminių valdžios pažadą, kad toks ryšys tarp kartų bus palaikomas ir ateityje. Todėl jie gali mažiau rūpintis taupymu senatvei.

Valstybinės socialinio draudimo pensijų sistemos grindimas *tęstinumo* bei *prisiimtų įsipareigojimų* vykdymo *principu* suteikia tvirtas socialines garantijas socialinio draudimo įmokas mokantiems asmenims. Tai valstybės garantija įvykus draudimui įvykiui, mokėti pensijas iš tuo metu surenkamų socialinio draudimo įmokų. Pensijų sistemos finansavimui saugumo prasme svarbus privalomo dalyvavimo joje principas. Pensininkų pajamos gali didėti kartu su šalies vidutinėmis pajamomis. Siekiant išlaikyti tvarkingumą toliau darbe detaliai pateikiami LR senatvės pensiją reglamentuojantys įstatymai ir trumpai aptariama jų paskirtis:

- 1991 m. gegužės 21 d. LR valstybinių socialinio draudimo įstatymas (Žin. 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. Nr. 171-6292). Įstatymas nustato valstybinio socialinio draudimo santykių pagrindus: valstybinio socialinio draudimo rūšis, valstybiniu socialiniu draudimu draudžiamų asmenų kategorijas, valstybinio socialinio draudimo valdymo sistemos principus bei struktūrą, jos subjektų teises, pareigas ir atsakomybę.

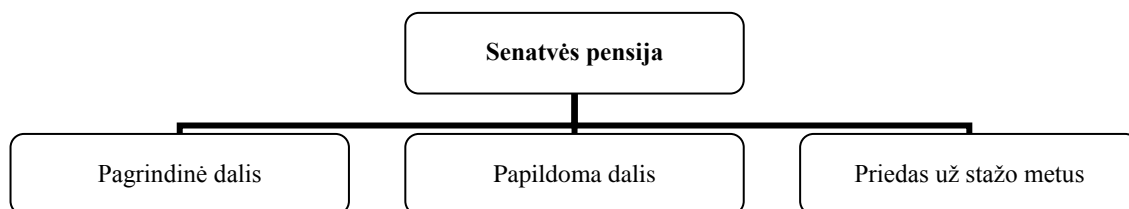
- 1994 m. liepos 18 d. LR valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas (Žin. 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555) bei Vyriausybės 1994 lapkričio mėn. nutarimas Nr.1156, patvirtinantis valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatas. Įstatymu apibrėžiami asmenys, turintys teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją, pateikiamos pensijų rūšys, sandara bei jų apskaičiavimo metodika, nustatomi kriterijai, kuriais remiantis skaičiuojamas pensijos dydis. Teisę gauti pensiją turi asmenys, atitinkantys dvi sąlygas: sukanka įstatymo nustatyta senatvės pensijos amžius (Šiuo metu vyrų senatvės pensijos amžius – 62 metai ir 10 mėnesiai, o moterų senatvės pensijos amžius – 60 metų ir 8 mėnesiai) ir turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, nustatytą senatvės pensijai (minimalus stažas senatvės pensijai gauti – 15 metų).

- 2003 m. lapkričio 18 d. LR valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas (Žin. 2003, Nr. 114-5116). Įstatymas reglamentuoja išankstinį valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų skyrimą, dydžio apskaičiavimą ir mokėjimą. Išankstinė senatvės pensija skiriama asmeniui, kuriam iki nustatyto senatvės pensijos amžiaus likę ne daugiau kaip 5 metai ir turi ne mažesnę kaip 30 metų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą.

- 2009 m. gruodžio 9 d. LR socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas (2009, Nr. 152-6820), kuris galios iki 2011 m. gruodžio 31 d. Įstatymu siekiama subalansuoti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetų deficito didėjimą ir pinigų srautus. Įstatymo galiojimo laikotarpiu didesnės nei 650 Lt socialinio draudimo senatvės, išankstinės senatvės pensijos, netekto darbingumo (išskyrus pensijas, paskirtas netekus 75-100 proc. darbingumo) bus perskaičiuotos didinant

pagrindinę pensijos dalį iki 120 procentų valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos taikant Laikinojo įstatymo taikymui patvirtintą einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydį – 1170 Lt.

Valstybinę socialinio draudimo pensiją sudaro pagrindinė ir papildoma dalys bei priedas už stažo metus. Pensijų struktūra vaizduojama 4 paveiksle.

4 pav. Lietuvos Respublikos senatvės pensijos struktūra

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos VSDF tinklalapio informacija.

Pagrindinė valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis garantuoja minimalų pensinį aprūpinimą asmenims, turintiems įstatymo nustatytą būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą. Papildoma valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis suteikia asmenims papildomą pensinį aprūpinimą. Priedas už stažo metus suteikia papildomą pensinį aprūpinimą asmenims, įgijusiems didesnę už būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą. Pagrindinės valstybinės socialinio draudimo pensijos dalies bei priedo už stažo metus dydžio matas yra valstybinė socialinio draudimo bazinė pensija. Prieš pateikiant senatvės pensijos skaičiavimo metodiką būtina įvertinti bei trumpai apibūdinti dydžius turinčius įtakos visoms pensijos dalims: senatvės pensijos amžius, pensijų draudimo stažas (minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai yra 15 metų, o būtinasis - 30 metų), bazinės pensijos dydis (nuo 2008 m. rugpjūčio 1 d. iki dabar bazinė pensija yra 360 Lt), asmens draudžiamąsias pajamas, nuo kurių buvo mokėti kurių buvo įmokėtos ar turėjo būti įmokėtos privalomos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos (šiuo metu siekia 1488,00 Lt),.

Pagrindinė pensijos dalis lygi 110 proc. valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos. Įstatyme paminėta, jei asmuo neturi būtinojo senatvės valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo, bet turi minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą senatvės pensijai, pagrindinė valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos dalis apskaičiuojama proporcingai turimam stažui, dauginant 110 proc. valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydį iš asmens turimo stažo ir dalijant iš būtinojo.

Priedo už stažo metus dydis apskaičiuojamas dauginant 3 proc. socialinio draudimo bazinės pensijos iš kiekvienų iki išėjimo į pensiją mėnesio įgytų pilnų socialinio draudimo stažo metų,

viršijančių 30 metų, skaičiaus. Priedas neskiriamas už įskaitytus į asmens stažą invalidumo ir (ar) netekto darbingumo pensijos gavimo laikotarpius.

Papildoma pensijos dalis - su draudžiamosiomis pajamomis susijusi išmoka, atspindinti individualaus teisingumo principą, tai pensijų išmokos, proporcingos asmens mokėtoms valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokoms. Papildomos pensijos dalies apskaičiavimo formulė su kintamaisiais pateikta 12 lentelėje.

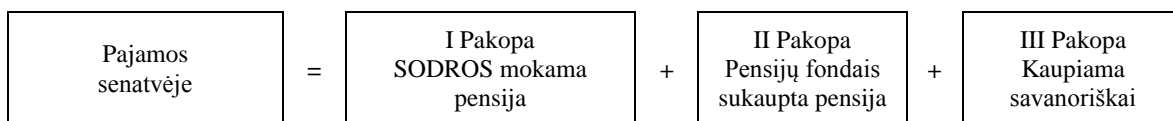
12 lentelė

Papildomos pensijos dalies apskaičiavimo formulė ir kintamieji

Formulė	$0,005 \cdot s \cdot k \cdot D + 0,005 \cdot S \cdot K \cdot D$
Kintamieji	<p>s - stažas, įgytas dirbant pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu iki 1993 m. 12 31 d.;</p> <p>k - asmens draudžiamųjų pajamų koeficientas, t.y. per 5 paeiliui einančius palankiausias metus iš laikotarpio nuo 1984 m. 01 1 d. iki 1993 m. 12 31 d. turėto uždarbio santykis su tų pačių metų vidutiniu uždarbiu Lietuvoje;</p> <p>S - stažas, įgytas po 1994 m. 01 1 d. dirbant pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu;</p> <p>K - asmens draudžiamųjų pajamų koeficientas, apskaičiuotas pagal draudžiamąsias pajamas, turėtas nuo 1994 m. 01 1 d.;</p> <p>D - Vyriausybės patvirtintos einamųjų metų draudžiamosios pajamos, galiojančios tą mėnesį, už kurį mokama pensija.</p>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos VSDF tinklalapio informacija

Reikia pastebėti, jog jeigu remiantis 2002 m. gruodžio 3 d. LR pensijų sistemos reformos įstatymu, asmuo pasirinko dalyvavimą pensijų kaupime, dalis jo valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos pervedama į pasirinktą privatų pensijų fondą. Todėl, apskaičiuojant senatvės pensijos dydį, asmens metinis draudžiamųjų pajamų koeficientas už kiekvienus dalyvavimo pensijų kaupime metus bus atitinkamai mažinamas, todėl sumažėja tokio asmens papildoma senatvės pensijos dalis. Nuo 2004 m., LR įvykdžius pensijų reformą valstybės mokama senatvės pensija tapo nebe vieninteliu įmanomu pajamų šaltiniu senatvėje. Tikėtinos pajamos, pagal Lietuvoje veikiančią pakopų pensinę sistemą, analizuotos Lietuvoje veikiančių pensijų kaupimo įmonių duomenimis. 5 paveiksle pateikti LR senatvės pensijos gaunamos pajamos po reformų atrodo.

5 pav. Pajamos senatvėje po 2004 metų pensijų sistemos reformos

Šaltinis: LR socialinės apsaugos pensijų įstatymas.

Iš 5 paveiksle pateiktų duomenų matyti, iš ko susideda senatvės pajamos senatvėje. Pirmosios pakopos pajamų gavimas buvo aptartas anksčiau, kalbant apie privalomąją ir papildomąją LR senatvės pensijos dedamąsias dalis. Antroji pakopa gaunama, asmeniui pasirašius pensijų kaupimo sutartį su

pensijas kaupiančias įmone. Tokiu atveju, dalis sumokėtų įmokų iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pervedama į pensijų kaupimo įmonę, su kuria asmuo pasirašęs kaupimo sutartį. Trečioji pakopa vykdoma per pensijų kaupimo įmones, tačiau ji nėra privaloma.

Švedijos pensijų sistema

Švedijos valstybinė pensijų sistema sukurta 1999 m., o visiškai įgyvendinta 2003 m. Buvusią pensijų sistemą sudarė fiksuoto dydžio bazinė pensija, kurią gaudavo tie piliečiai, Švedijoje išgyvenę ne trumpiau nei 40 metų. Ji yra susijusi su prieš tai uždirbtomis pajamomis ir yra einamųjų mokėjimų sistemos (PAYG) komponentas (Holzmann R., Palmer E., Robalino D., 2012).. Apskaičiuojant pensijos dydį yra imamas *15 metų darbo užmokesčio vidurkis*. Periodas parenkamas atsižvelgiant į tai, kada asmens darbo užmokestis buvo didžiausias. *1999 m. Švedijos pensijų sistemos reforma įtvirtinta naują sąlyginę fiksuotų įmokų (DC) pensijų sistemą, kurios finansavimas yra mišrus - einamųjų išmokų ir kaupiamasis*. Garantuojama minimali išmoka, kuri finansuojama iš valstybės bendrųjų mokesčių. Švedijoje nėra jokio skirtumo tarp viešojo ir privačiojo sektoriaus darbuotojų, ar tarp samdomų ir savarankiškai dirbančiųjų. Tos pačios taisyklės taikomos visiems asmenims nepriklausomai nuo profesijos. *Nustatytas maksimalus socialinio draudimo įmokos dydis siekia 18,5%, iš kurių 16% skiriami einamojo (PAYG) finansavimo sistemai ir 2,5% - kaupiamiesiems fondams*. Švedijos pensijų sistema nuo 1960 m. turi sukaupti didelį pensijų fondą, kurio 30% pajamų buvo panaudotos reformai įgyvendinti. Lėšos pervestos centrinei valdžiai taip siekiant padengti padidėjusius vyriausybės įsipareigojimus. Apibrėžtų įmokų einamojo finansavimo sistema yra savarankiško finansavimo ir autonomiška. *Apdraustojo ir darbdavio bendra socialinio draudimo suma senatvės pensijai gauti sudaro 16%*. Pagrindinis skirtumas tarp *einamųjų mokėjimų* ir *kaupiamosios* sistemos yra tas, kad pirmosios grąžos norma skaičiuojama atsižvelgiant į vidutinio darbo užmokesčio pokyčius, o antroji priklauso nuo rinkos palūkanų normos. Einamojo finansavimo sistemos dabartinėmis įmokomis yra finansuojamos dabartinės pensijos, o individualių sąskaitų vertė kiekvienų metų pabaigoje sudaro per metus sukauptos įmokų sumos plius sukaupta ankstesnių metų vertė. Ši suma indeksuojama atsižvelgiant į vidutines palūkanų normas (Whitehouse E., Queiseser M., 2012).

Senatvės pensijos amžius yra lankstus, Išankstinis išėjimas į pensiją galimas jau nuo 61 metų, bet didžiausią pensijos naudą patiria, tie kurie išeina nuo 65 metų, turėdami 40 metų stažą. Anuitetas apskaičiuojamas asmens sąskaitos vertės ir vidutinės gyvenimo trukmės dydžio santykiu. PAYG sistema skaičiuojama atsižvelgiant į vidutinį darbo užmokestį. Susidaręs finansinis nestabilumas dėl šalies gyvenimo trukmės ilgėjimo gali būti sumažinamas atidedant anuitetą išeinant į pensiją vėliau. Ši sistema taip pat turi *automatinio subalansavimo mechanizmą*, kuris užtikrina sistemos finansinį

stabilumą. Tai pasiekama mažinant indeksavimo normą. Automatinė balansuojančio mechanizmo aktyvacija yra pagrįsta pensijų sistemos metinėmis ataskaitomis, kurios publikuojamos Švedijos socialinio draudimo administracijos. Jeigu einamieji sistemos įsipareigojimai yra didesni turto pusiausvyros mechanizmas mechanizmas aktyvuojasi. *Minimali išmoka* finansuojama iš *bendrojo šalies biudžeto*. Tuo atveju, jeigu asmens gyvenimo Švedijoje metai nesiekia 40 metų tuomet išmoka yra proporcingai mažinama, pvz., jeigu asmuo turi sukaupęs 39 metus tai jis galės pasinaudoti 39/40 išmokos sumos. Visos pagrindinės (bazinės) formos išmokos pagyvenusiems žmonėms skiriamos nuo 65 metų. Bazinė pensija yra apmokestinama. Pašalpos dydis siekiantis 2,13 karto bazinės sumos skiriamas vienam namų ūkiui, o 1,90 karto – vienam asmeniui. Išmoka mažinama asmenims, gaunantiems kitos rūšies (maitintojo netekties) pašalpas. Gaunantiems dideles pajamas išmoka mažinama 48%, o pensijos mokėjimas visiškai nutraukiamas kai vieno namų ūkio pajamos viršija 3,07 karto bazinės pensijos dydžio. Taip pat yra programa, kuri prižiūri ir užtikrina, kad mažas pajamas gaunantys pensininkai arba kelerius metus gyvenantys imigrantai netaptu priklausomi nuo ilgalaikės socialinės paramos, vykdoma aktyvi darbo rinkos politika.

Vokietijos pensijų sistema

Vokietijos pensijų sistema yra viena iš tų, į kurias reiktų lygiuotis. Savo efektyvumu ji lenkia didžiąją dalį Tarptautinės ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos narių pensijų sistemas. *Vokietijos valstybinę pensijų sistemą sudaro viena pakopa, priklausoma nuo buvusio asmens darbo užmokesčio, paremta einamųjų mokėjimų principu. Sistema orientuojasi į mažiausias pajamas turinius senyvo amžiaus žmones. Vokietijos pensijų sistema dar vadinama „taškų sistema“.* Šios sistemos esmę sudaro tai, kad už kiekvienus dalyvavimo sistemoje metus yra gaunamas vienas taškas. *Nuo 2008 metų valstybinės pensijų sistemos įmokų tarifas yra 19,9%, darbdavių ir darbuotojų mokamas lygiomis dalimis.* Būtinasis stažas pensijai gauti nustatytas 35 metai. 2004 m. pradėta įgyvendinti pensijų sistemos reforma, kuria *pradėtas ilginti pensinis amžius*. Reforma apima asmenis gimusius 1952 m ir vėliau. Pereinamasis laikotarpis baigtas 2012 m. Nustatytas *pensinis amžius tiek vyrams, tiek moterims siekė 65 metus*. Į pensiją galima išeiti sulaukus 62 metų, tačiau pensija bus sumažinama 3,6% už kiekvienus ankstyvo išėjimo į pensiją metus. Išėjus į pensiją 67 metų pensija yra didinama 6 procentais. *Per artimiausius du dešimtmečius pensinis amžius palaipsniui bus ilginamas iki 67 metų tiems asmenims, kurie gimė 1964 metais ir vėliau* (Whitehouse E., Queiseser M., 2007). Pensijų sistemą administruoja darbo ir socialinių reikalų ministerijos. Kiekvienais metais socialiniu draudimu apdraustasis asmuo, mokėdamas socialinio draudimo įmokas gauna „pensijų taškus“, kurie atspindi darbuotojo materialinę padėtį. *Kiekvienų metų vidutinis darbo užmokestis yra lygus vienam „pensijos*

taškui“ skiriamam už tuos metus. Nustatant asmens individualią pensiją surinktų taškų suma dauginama iš dabartinės vieno pensijos taško vertės ir padauginta iš tam tikro koeficiento nustatyto kiekvienai pensijų rūšiai, pvz., 1,0 senatvės pensijai sulaukus 65 metų, 0,55 maitintojo netekimo pensija. Senatvės pensija apskaičiuojama pagal (1) ir (2) formules.

$$P = pp \cdot pt \cdot pp \quad (1)$$

$$pp = \sum_{i=1}^I \frac{e_i}{ae_i} \quad (2)$$

Kur: P - senatvės pensija; pp - pensijos taškai; e - uždirbtos pajamos per metus; ae - vidutinės pajamos per metus; pt - pensijų tipo koeficientas

Pavyzdžiui, žmogus išeina į pensiją po 45 metų (įmokų mokėjimo laikotarpis), remiantis vidutinėmis pajamomis bus uždirbti 45 taškai. Šie taškai dauginami iš pensijų rūšies koeficiento, šiuo atveju 1,0, todėl taškai lieka nepakitę, jeigu asmuo į pensiją išeina 65 metų. Jeigu dabartinė vieno pensijos taško vertė 26,13 eurų tai bendroji pensija lygi 1175, 85 eurų, mokama kas mėnesį.

Pensijų taško vertė tikslinama kasmet atsižvelgiant į bruto darbo užmokesčio didėjimą, tačiau kai kurie veiksniai riboja indeksuojamos formulės dydį, tai - socialinio draudimo įmokų dydžio pasikeitimas ir pensininkų skaičiaus pokyčiai. Pensijos reguliavimas gali būti mažesnis negu vidutinio darbo užmokesčio padidėjimas, arba visiškai nepasikeisti, jeigu vykta gyventojų senėjimas. Visos pensijos kasmet tikslinamos kasmet atsižvelgiant į pasikeitusią „pensijos taško“ vertę. Vakarų ir rytų Vokietijoje nustatytas vidutinis pajamų lygis norint uždirbti vieną tašką yra skirtingas. Vakarų Vokietijoje būtinos 29569 eurų pajamos per metus, o Rytinėje Vokietijoje - 24879 eurų. Pensijų taško vertė 2008 m. siekė 316,98 eurų (Zwan H., 2011).

Latvijos pensijų sistema

Latvijos pensijų sistemą sudaro trys pakopos: privaloma einamųjų mokėjimų, privaloma kaupiamoji ir papildoma savanoriška pensijų sistemos (Jaroslav P., 2011). Sąlyginė fiksuotų įmokų pensijų sistema Latvijoje įdiegta 1996 m., valdoma centralizuotai. Privatūs fondai šioje šalyje veikia nuo 1998 m. (Whitehouse E., Queiseser M., 2007). Einamųjų mokėjimų pensijų sistema grindžiama draudimo principu, *socialinio draudimo įmokų tarifas senatvės penijai gauti nustatytas 20 proc.*, iš kurių *12 proc. skiriami einamųjų mokėjimų sistemai* (mokami į individualias asmens sąskaitas) ir *8 proc. tenka kaupiamiesiems fondams* (Jaroslav P., 2011). *Minimalus draudimo stažas senatvės penijai gauti šalyje nustatytas 10 metų.*

Nuo 2008 m. išankstinis išėjimas į pensiją Latvijoje panaikintas, *Išėjimo į pensiją amžius, tiek vyrams, tiek moterims* nustatytas 62 metai. Latvijoje mokama minimali pensija, kuri priklauso nuo socialinės pašalpos dydžio. Ši vertė dauginama iš 110 proc. tuo atveju, jeigu asmuo turi sukaupęs 20 metų darbo stažą, iš 130 proc. dauginama tuo atveju, jeigu asmuo įmokas mokėjo nuo 20 iki 30 metų ir iš 150 proc., jeigu asmens darbo stažas yra ilgesnis nei 30 metų. Taip pat šalyje galima atidėti išėjimo į pensiją laiką bet kuriam laikotarpiui, o išmokos apskaičiuojamos įvertinus gyvenimo trukę (Jaroslav P., 2011). Pensija Latvijoje skaičiuojama atsižvelgiant į vartotojų kainų indeksą ir darbo užmokesčio didėjimą. Latvija perėmė Švedijos patirtį įdiegdama sąlyginį fiksuotų įmokų modelį, tačiau jei kalbėsime apie kaupiamosios reformos diegimą, situacija panaši į Lietuvos. Skirtumas tik tas, kad Latvijoje yra leidžiamas mažesnis pensijų įmonių pasirinkimas, atsižvelgiant į jų juridinį statusą. Į kaupiamuosius fondus yra mokami 8 proc. socialinio draudimo įmokų. Sukauptos lėšos yra investuojamos, o sulaukus pensinio amžiaus 62 metų, yra perduodamos gyvybės draudimo kompanijai. Visgi jei kada nors Lietuva nuspręstų reformuoti savo pensijų sistemą taip, kaip kad ji būtų panaši į švedų, kaimynų Latvių patirtis, būtų viena iš tinkamiausių vien dėl panašių istorinių, kultūrinių ir socialinių aplinkybių (Zwan H., 2011).

Lenkijos pensijų sistema

Lenkijos pensijų sistemos struktūrą sudaro trys pakopos: pirmoji - privaloma, antroji - kaupiamoji ir trečios - savanoriško kaupimo (Whitehouse E., Queiseser M., 2007). Sąlyginė fiksuotų įmokų sistema Lenkijoje buvo įdiegta 1999 m. Pagrindinis reformos tikslas - pakeisti einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų (DB) mokėjimo pobūdį į fiksuotų įmokų (DC) planą. Šiuo metu einamųjų mokėjimų pensijų sistemą šalyje sudaro du – senasis ir naujasis tipai. Taikant šias sistemas, *moterys į pensiją gali išeiti nuo 60 metų, turint 20 metų darbo stažą. Vyrų pensinis amžius nustatytas 65 metai, o išeiti į pensiją gali turėdami sukaupę 25 darbo stažo metus. Einamųjų mokėjimų sistemoje socialinio draudimo įmokos siekia 19 proc., iš kurių 12 proc. atitenka einamųjų mokėjimų sistemai, o 7 proc. kapiamiesiems fondams* (Zwan H., 2011). Lenkijoje yra mokama *minimalaus dydžio pensija*, kuri sudaro 23 proc. vidutinio pajamų lygio. Nuo 2005 m. šis dydis pradėtas indeksuoti atsižvelgiant į kainas šalyje, t.y, infliaciją. Sukauptas dirbančiojo asmens turtas jam išjūs į pensiją konvertuojamas į anuitetą, atsižvelgiant į tikėtiną gyvenimo trukmę šalyje. Išankstinė galimybė išeiti į pensiją Lenkijoje nėra suteikiama, tačiau yra sudaryta sąlyga išjimimą į pensiją atidėti vėliau, taip padidinant anuiteto vertę. Prieš įgyvendinant sąlyginės fiksuotų įmokų pensijų sistemos reformą šalyje veikė einamųjų mokėjimų fiksuotų išmokų pensijų sistema, buvo mokama bazinė pensija (Whitehouse E., Queiseser M., 2007).

Apibendrinant nustatyta, kad detaliausiai senatvės pensijos skyrimą, taikymą ir skaičiavimo metodiką reglamentuoja 1994 m. liepos 18 d. LR valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. Senatvės pensiją sudaro pagrindinė ir papildoma dalis bei priedas už stažo metus. Senatvės pensijos amžius, pensijų draudimo stažas, bazinės pensijos dydis ir draudžiamosios asmens pajamos, nuo kurių yra mokamos socialinio draudimo įmokos yra pagrindiniai dydžiai, kuriuos būtina įvertinti skaičiuojant senatvės pensiją. Nuo 2004 m. LR, įvykdžius pensijų reformą, valstybės mokama senatvės pensija tapo nebe vieninteliu įmanomu pajamų šaltiniu senatvėje. Dalis valstybinio socialinio fondo biudžeto pajamų yra pervedami į privačius kaupiamuosius fondus, LR pensijų sistema tapo daugiapakopė. Pajamos senatvėje susideda iš Sodros mokamos pensijos, pensijų fondo sukauptos pensijos ir kaupiamos savanoriškai pensijos. Svarbu paminėti, kad visų analizuojamų šalių pensijų sistemos buvo labai panašios į Lietuvos Respublikos sistemą iki tol kol nebuvo įdiegtas sąlyginės fiksuotų įmokų penijų sistemos modelis. Švedijos, Vokietijos, Latvijos ir Lenkijos pensijų sistemos buvo reformuotos dėl fiksuotų išmokų mokėjimo pobūdžio rūšies.

2. LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS ANALIZĖ 1995 – 2011 METAIS IR JOS REFORMAVIMO POREIKIO PAGRINDIMAS

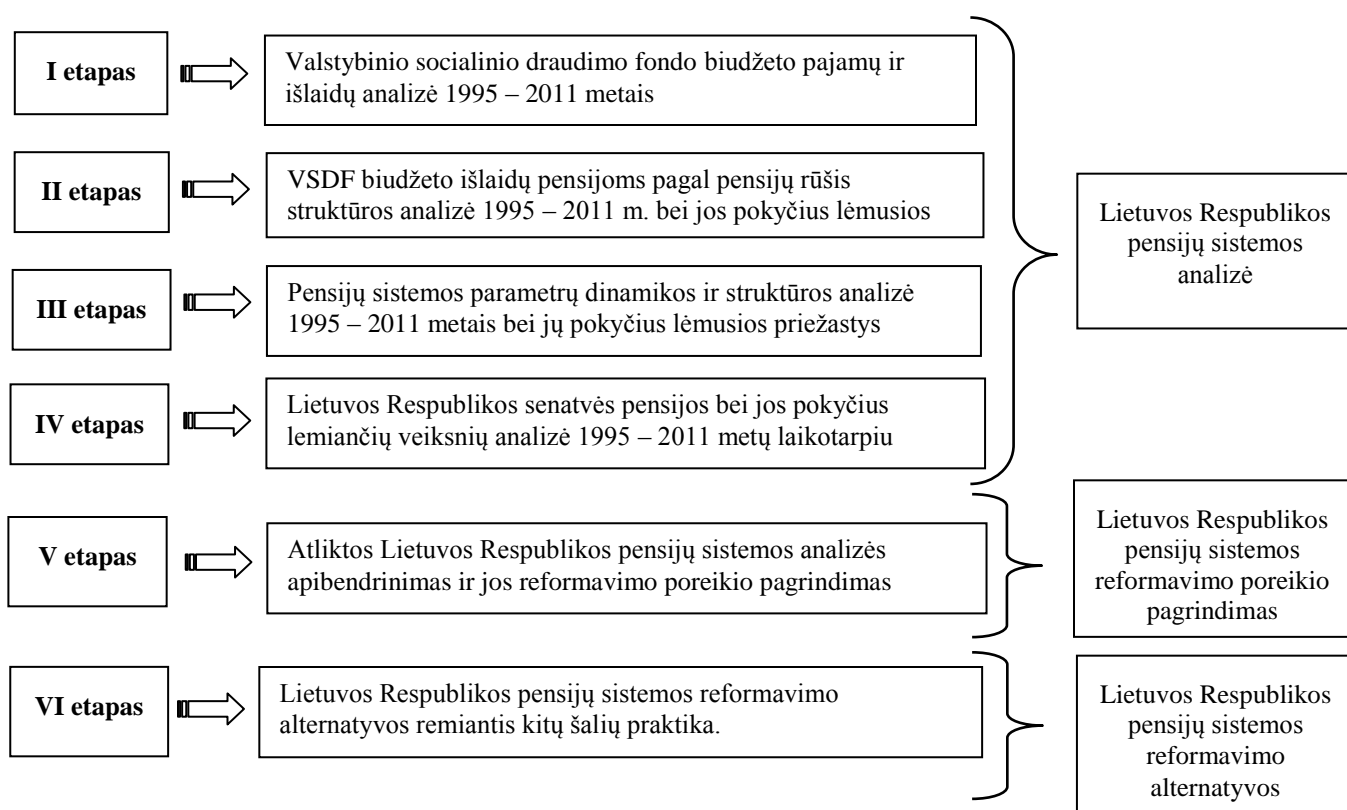
Pensijų sistemos analizė, įvairių statistinių metodų taikymas bei pensijų sistemos reformos poveikio vertinimas šalies ekonomikai ir gyventojų gerovei yra mokslinių tyrimų centre. Kadangi pensijų sistemos, jų sudėtis ir aplinka, kurioje jos kuriasi bei yra formuojamos visame pasaulyje ir kiekvienoje konkrečioje šalyje yra skirtingos, todėl taip pat nėra pasaulyje priimtos ir patvirtintos vieningos bei efektyvios pensijų sistemos reformos strategijos. Dėl šios priežasties, siekiant objektyviai, racionaliai ir pagrįstai pateikti galimus reformos siūlymus ir alternatyvas pirmiausia būtina atlikti išsamią šalies pensijų sistemos situacijos analizę, kuria nustatomos ir atskleidžiamos probleminės sritys, lemiančios poreikį ieškoti sprendimų joms pašalinti. Konceptualiojoje darbo dalyje buvo atskleista, kad prastas pensijų sistemos modelis, socialinio draudimo einamųjų metų deficitas, mažėjantis gimstamumas, ilgėjanti gyvenimo trukmė, didėjantis priklausomybės santykis bei mažėjanti pensijų sistemos grąža lemia trumpalaikias ir ilgalaikias fiskalines problemas šalyje bei yra pagrindinės sąlygos reformuoti pensijų sistemą, todėl šiame magistro darbo skyriuje bus atliekama Lietuvos Respublikos einamųjų mokėjimų pensijų sistemos analizė, kuria siekiama pagrįsti arba atmesti konceptualiojoje darbo dalyje nustatytas pagrindines pensijų sistemos reformos prielaidas. Atliekant analizę vadovaujamosi holistiniu požiūriu, todėl senyvo amžiaus gyventojų gerovę ir jos kitimą Lietuvoje taip pat siekiama nustatyti, vertinant senatvės pensijos ir ja lemiančių veiksnių priklausomybes.

2.1 Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizės tyrimo metodika

Baigiamojo magistro darbo dalyje analizuojama Lietuvos Respublikos pensijų sistema, pagrindiniai jos parametrai, bei išoriniai – demografiniai, makroekonominiai ir socialiniai – veiksniai. Tarp *demografinių rodiklių* analizuojami gimstamumo lygis, gyvenimo trukmė priklausomybės koeficientas, taip pat jaunų ir senyvo amžiaus gyventojų priklausomybės santykiai, emigracija, iš *makroekonominių rodiklių* – VSFD biudžeto pajamos ir išlaidos, BVP, vyriausybės išlaidos socialinei sričiai ir senatvei, darbo užmokestis, biudžeto deficitas, valstybės skola, infliacija, taupymo lygis ir tarp *socialinių rodiklių* – nedarbo lygis, apdraustųjų socialinių draudimu ir peninio amžiaus gyventojai bei socialinio draudimo aprėptis (žr. 1.4. skyriuje). Šių rodiklių ekonominė analizė yra būtina, norint suprasti pagrindinius pensijų sistemos vykstančius procesus ekonominėje aplinkoje, siekiant įvertinti esamą

situaciją šalyje bei formuojant siūlymus tobulinti esamą situaciją. Analizei pasirinktas 1995 – 2011 m. laikotarpis, todėl, kad tik ilgą laikotarpį analizuojant ir vertinant pensijų sistemos veiklos rodiklius, galima nustatyti tam tikrus jos vystymosi dėsningumus, objektyviai įvertinti ekonominių ciklų ar atliktų šalyje pensijų sistemos reformų poveikį analizuojamiems rodikliams, senatvės pensijos gavėjų bei valstybės gerovei. Vyriausybės išlaidų senatvei duomenys analizėje naudojami 2000 – 2011 m. laikotarpio, kadangi šios rūšies išlaidos iki 2000 m. buvo priskiriamos prie vyriausybės išlaidų socialinei apsaugai.

Atliekant Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę vadovautasi 6 paveiksle pateikta tyrimo logine seka.

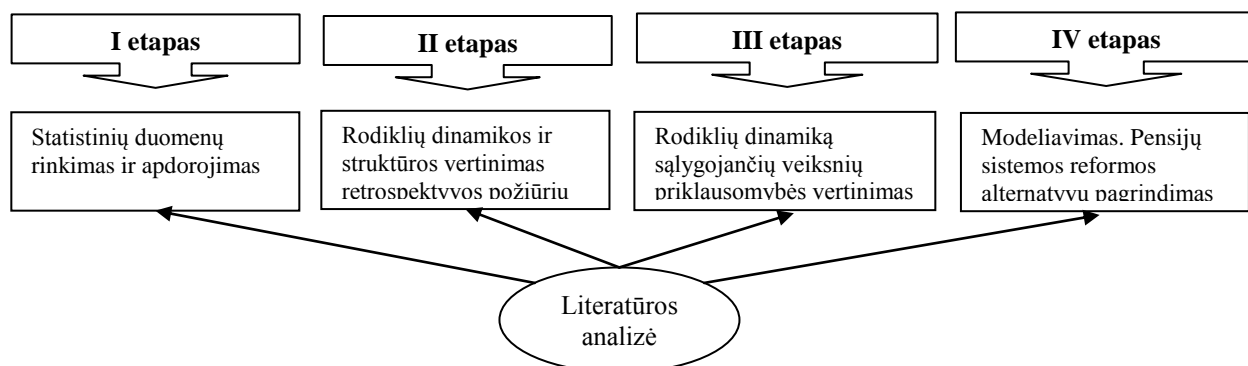
6 pav. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizės tyrimo loginė seka

Šaltinis: sudaryta autorės

Apibendrinant 6 paveikslo duomenimis matyti, kad tyrimo loginę seką sudaro šeši etapai, kurie gali būti sustambinti į tris grupes. Pirmaisiais keturiais etapais siekiama atlikti išsamią Lietuvos Respublikos pensijų sistemos situacijos analizę bei identifikuoti jos pokyčius lėmusių veiksnius. Tam pirmiausia iširti VSDF biudžeto situacija bei VSDF biudžeto išlaidų struktūra bei pensijų sistemos parametrai. Penktajame etape sisteminami gauti rezultatai, kuriais grindžiamas Lietuvos Respublikos

pensijų sistemos reformos poreikis, galiausiai šeštajame etape įvertinus konceptualiosios ir empirinės darbo dalių rezultatus bei analizuojamų šalių praktinę patirtį siūlomos ir grindžiamos Lietuvos Respublikos pensijų sistemos galimos reformavimo alternatyvos.

Siekiant atlikti Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę praktiniu aspektu sudarytas bendras tyrimo modelis, kuris pateiktas 7 pav.

7 pav. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos tyrimo modelis

Šaltinis: sudaryta autorės

Detaliau aptarsime 7 paveiksle pateiktą tyrimo modelį, kurį sudaro keturi tyrimo etapai:

Pirmame etape atliekama literatūros šaltinių analizė, statistinių duomenų paieška, rinkimas, apdorojimas, sisteminimas, grafinis vaizdavimas. Pažymėtina, kad empirinės dalies tyrimui atlikti naudojami Lietuvos statistikos departamento metraščiai, Lietuvos statistikos departamento duomenų bazės bei Valstybinio socialinio draudimo fondo ataskaitų statistiniai duomenys. Duomenys apdoroti Microsoft Office Excel ir SPSS 18.0 programa.

Antrame etape atliekama Lietuvos Respublikos pensijų sistemos demografinių, makroekonominių, socialinių indikatorių, taip pat pagrindinių jos parametrų dinamikos ir struktūros analizė retrospektyvos požiūriu. Siekiant išsiaiškinti analizuojamu laikotarpiu analizuojamų rodiklių vidutines reikšmes, skaičiuojamas vidurkis, kuris, pasak R. Valkausko (2002) savo vidutine reikšme išreiškia tai, kas būdinga visai statistinei visumai. Taip pat naudojamos dinamikos eilutės, kurios apibūdina rodiklių kitimą laiko atžvilgiu. Absoliutinis pokytis skaičiuojamas, siekiant parodyti reikšmės pokytį absoliutine verte, o padidėjimo (sumažėjimo) tempas – reikšmės pokytį procentine išraiška. Absoliutinis pokytis ir padidėjimo (sumažėjimo) tempas skaičiuojamas baziniu ir grandininiu būdu. Baziniu būdu – tam tikro laikotarpio rodiklio reikšmė lyginama su pirmo laikotarpio reikšme, grandininiu – tam tikro laikotarpio rodiklio reikšmė lyginama su prieš tai buvusia reikšme (Valkauskas R., 2005). Lietuvos Respublikos pensijų sistemos situaciją bei jos reformavimo poreikio įvertinimą geriausiai atspindi analizuojamų

rodiklių absoliutiniai, santykiniai ir vidutiniai dydžiai, kurių skaičiavimo metodika pateikta 13 lentelėje.

13 lentelė

Dinamikos eilučių analitiniai rodikliai

Rodiklis	Formulės	Reikšmės
<i>Aritmetinis vidurkis</i>	$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$	\bar{x} – paprastasis aritmetinis vidurkis x_i – individuali požymio reikšmė n – reikšmių skaičius
<i>Absolūtus padidėjimas (sumažėjimas)</i>	a) bazinis: $\Delta y = y_n - y_0$; b) grandininis: $\Delta y = y_n - y_{n-1}$	Δy – absoliutus padidėjimas (sumažėjimas), y_n – ataskaitinio laikotarpio dinamikos eilutės lygis, y_0 – bazinis (pradinis) dinamikos eilutės lygis, y_{n-1} – dinamikos eilutės lygis, esantis prieš lygį.
<i>Didėjimo (kitimo) tempas</i>	a) bazinis $T_d = \frac{y_n}{y_0} * 100$; b) grandininis $T_d = \frac{y_n}{y_{n-1}} * 100$,	T_d – didėjimo (mažėjimo) tempo koeficientas, y_n – ataskaitinis dinamikos eilutės lygis; y_0 – bazinis dinamikos eilutės lygis, y_{n-1} – dinamikos eilutės lygis, esantis prieš lygį;

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Moliene, O. (2004), Paulavičius K. B. (2004) V. Bartosevičienė (2006).

Apibendrinant 13 lentelėje pateiktus duomenis galima teigti, kad šis analizės metodas geriausiai padeda pamatyti analizuojamų rodiklių kitimo tendencijas, o jų lyginimas tarpusavyje - atrasti priežastinius tam tikros pasekmės ryšius. Pasak B. Paulavičiaus (2004) turint dinamikos eilutes galima apskaičiuoti analitinius ir apibendrintus rodiklius: absoliutaus lygio padidėjimą ar sumažėjimą, didėjimo ar mažėjimo tempą. Šie metodai buvo naudojami atliekant Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę bei siekiant pagrįsti pensijų sistemos reformos poreikį.

Trečiajame etape buvo siekiama įvertinti priklausomybės tarp senatvės pensijos ir demografinių, makroekonominių bei socialinių veiksnių. SPSS 18.0 programa apskaičiuojami regresijos tiesės lygčių rodikliai, t.y. atliekama koreliacinė – regresinė analizė. Rodiklių patikimumas ir statistinis reikšmingumas patikrinamas remiantis Anova sig. reikšmėmis. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo 0,05 (95 proc.). Kadangi vienas besiskiriantis rodiklis gali radikaliai pakeisti regresijos tiesės lygties parametrų įverčius, besiskiriantys duomenys, remiantis stebėjimo įtakos indeksu, standartizuota liekana bei Kuko reikšmėmis, buvo išskiriami (Čekauskas V., Murauskas G., 2004). Taip pat tikrinamos regresijos modelio prielaidos: skirstinio normalumas tikrinamas Shapiro – Wilk testu, paklaidų autokoreliacija Durbin – Watson testu, heteroskedastiškumas tikrinamas Goldfield – Quandt testu. 14

lentelėje pateikti dinamikos eilučių rodiklių tarpusavio priklausomybės vertinimo rodikliai, kurie buvo taikomi atliekant senatvės pensijos ir pasirinktų veiksnių ryšius.

14 lentelė

Dinamikos eilučių rodiklių tarpusavio priklausomybės vertinimo rodikliai

Rodiklis	Formulė	Reikšmės
<i>Koreliacijos koeficientas (r)</i>	$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{[\sum (x - \bar{x})^2][\sum (y - \bar{y})^2]}}$	Požymių tarpusavio ryšio stiprumą nurodo apskaičiuotas koreliacijos koeficientas. Dviejų požymių ryšys gali būti tiesioginis ir atvirkštinis. Jeigu, didėjant vieno požymio reikšmėms, kito požymio reikšmės mažėja – ryšys atvirkštinis.
<i>Determinacijos koeficientas (R²)</i>	$r^2 = \frac{RKS}{VKS}$	Determinacijos koeficientas (R ²) rodo, kiek procentų bendrosios variacijos galima paaiškinti faktorinio požymio kitimu.
<i>Regresijos lygtis</i>	$y_x = b + ax$	Regresijos koeficientas (a) rodo, kiek pasikeis rezultatinis požymis, faktoriniam pasikeitus vienu vienetu.
<i>Reikšmingumo lygis</i>	$t_r = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}$	t _r – reikšmingumo lygis, r – koreliacijos koeficientas, r ² – determinacijos koeficientas, n – reikšmių skaičius. Koreliacijos koeficientas reikšmingas, kai tenkinama sąlyga: t _r > t _k .
<i>Tiesinis daugialypės regresijos modelis</i>	$Y_i = \beta_1 + \beta_2 x_{i1} + \beta_3 x_{i2} + \dots + \beta_k x_{ik} + e_i$	Y _i – priklausomas kintamasis, kurio i-tąją reikšmę Y _i norime prognozuoti, x ₁ = x _{1i} , ..., x _k = x _{ki} – fiksuotos priklausomų kintamųjų reikšmės, e _i – atsitiktinė paklaida; β ₁ , β ₂ , β ₃ , ..., β _k – modelinio nežinomi koeficientai.
<i>Stebėjimo įtakos indeksas h_i</i>	$h_i > \frac{2(k+1)}{n}$	Pagal stebėjimo įtakos indekso reikšmę išskirtimi laikomas stebėjimas, jei h _i > apskaičiuota reikšmė.
<i>Standartizuota liekana e_i[*]</i>	e _i [*] > 3	Jei viena iš standartizuotų liekanų absoliučiu didumu neviršija 3, išskirčių nenustatoma.
<i>Kuko matas</i>	D _i > F _{0,5} (k+1, n-k-1)	k – nepriklausomų kintamųjų skaičius, n – stebėjimų skaičius.
<i>Shapiro – Wilk testas</i>	G. Sig. > 0,05	Jeigu gautoji Sig reikšmė yra didesnė už 0,05, tai skirstinys normalusis, koreliacijos koeficientą reikėtų skaičiuoti pagal Pirsoną. Jeigu gautoji Sig. reikšmė < 0,05, tai skirstinys nenormalusis, koeficientą reikėtų skaičiuoti pagal Spirmaną.
<i>Durbin – Watson testas.</i>	d _U < d < 4 – d _U ,	Jei, remiantis Durbin-Watson testu, yra tenkinama nurodyta sąlyga tai autokoreliacijos nėra. F kriterijus leidžia nustatyti, ar tarp visų koeficientų b ₂ , ..., b _k yra nenulinių. Fišerio kriterijaus faktinė reikšmė yra didesnė už teorinę F reikšmę (F > F _α (k; n – k – 1), tuomet modelį galima laikyti patikimu su 95 proc. reikšmingumu.
<i>Multikolinearumas</i>	$VIF(x_j) = \frac{1}{1 - R_j^2}$	Dažniausiai multikolinearumas nustatomas, skaičiuojant dispersijos mažėjimo daugiklį VIF. Kintamasis laikomas „per daug multikolinearus“, jeigu VIF > 4.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Moliene, O. (2004), Paulavičius K. B. (2004) V. Bartosevičienė (2006).

Atliekant porines ir daugialypę regresinę analizę svarbus regresijos koeficientas, parodantis, kiek pasikeis senatvės pensija jos matavimo vienetais (Lt) tam tikram faktoriniam kintamajam pasikeitus vienu jo mato vienetu. Determinacijos koeficientas parodo, kiek procentų senatvės pensija keičiasi dėl pasirinkto faktorinio kintamojo įtakos. Jeigu determinacijos koeficientas mažesnis už 0,25 pasirinktas ir skaičiuotas statistinis modelis laikomas nereikšmingu (Čekauskas V., Murauskas G., 2006). Koreliacijos koeficientas parodo ryšių tarp nagrinėjamų kintamųjų glaudumą. Gali kisti nuo -1 iki 1,

jeigu koeficientas neigiamas, tai parodo atvirkštinį ryšį, jei teigiamas tiesioginę priklausomybę. Koreliacijos koeficientų reikšmių vertinimas pateiktas 15 lentelėje.

15 lentelė

Empiriniai koreliacijos koeficiento (r) vertinimai

Ryšio glaudumo rodikliai	$ r = 0$	0,1 – 0,3	0,3 – 0,5	0,5 – 0,7	0,7 – 0,9	0,9 – 1	1 –
Ryšio stiprumo charakteristika	nėra tiesinio ryšio	silpnas	vidutinis	pastebimas	stiprus	labai stiprus	funkcinis

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis Bartosevičienė, V. (2006). *Ekonominė satatitika. Mokomoji knyga. Kaunas: Technologija*

Koreliaciniai ir regresiniai ryšiais buvo siekiama nustatyti, kurie iš pensijų sistemos išorinių – demografinių, socialinių, makroekonominių – veiksnių turi didžiausią poveikį senatvės pensijos kitimui.

Ketvirtajame etape atliekamas mokslinis modeliavimas, kuriuo siekiama pateikti galimas Lietuvos Respublikos reformos alternatyvas. Išoriniais pensijų sistemos veiksniais laikomi demografiniai, makroekonominiai ir socialiniai veiksniai, o vidiniais – pensijų sistemos parametrai. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos alternatyvos ir sudaryto modelio pagrindimas atliekamas naudojant porinės regresinės analizės ir scenarijų metodus. Taip pat skaičiuojami optimalūs socialinio draudimo įmokų tarifai pagal dvi skirtingų autorių pateikiamas skirtingas skaičiavimo metodikas, kurios pateiktos 16 lentelėje.

16 lentelė

Optimalaus socialinio draudimo įmokų skaičiavimo metodikos

Autorius	Formulė	Reikšmės
N. Barr (2002)	$sW \cdot L = P \cdot N$	s – socialinio draudimo įmokos; W – vidutinis darbo užmokestis; L – socialiniu draudimu apdraustųjų skaičius; P – vidutinė senatvės pensija; N – pensinio amžiaus gyventojų skaičius.
V. Klyvienė (2007)	$t \frac{N_w}{N_p} = \frac{B}{W}$	t – socialinio draudimo įmokos; N _w – socialiniu draudimu apdraustųjų skaičius; N _p – pensinio amžiaus gyventojų skaičius; B – vidutinė senatvės pensija; W – vidutinis darbo užmokestis

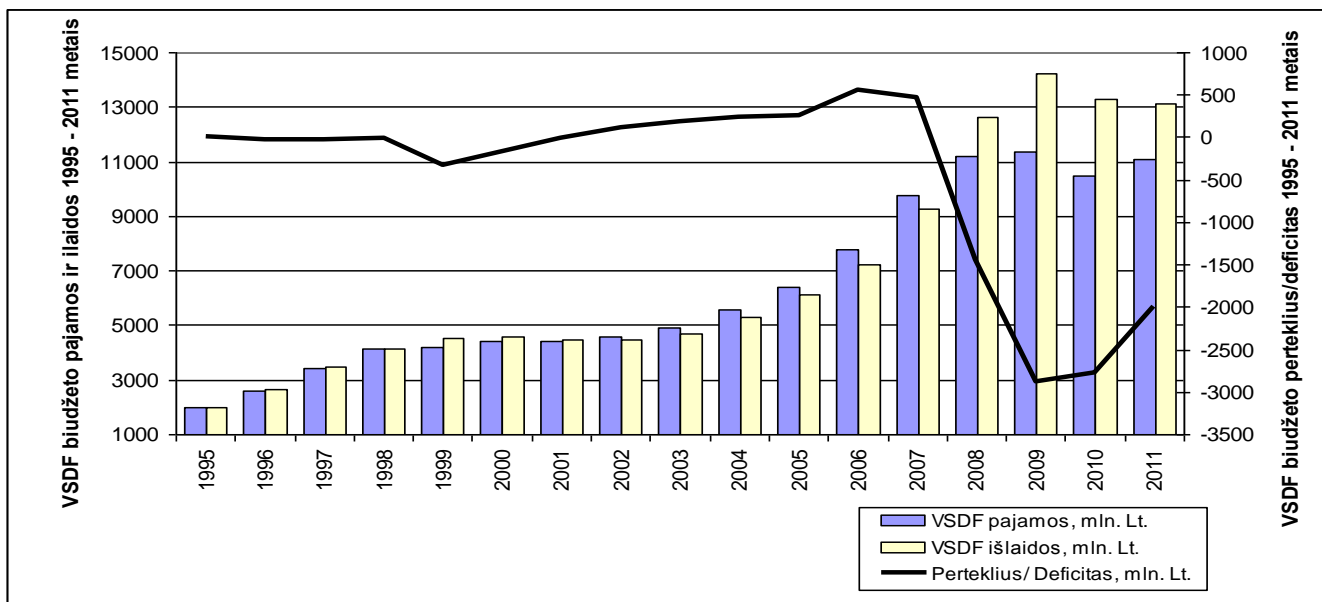
Šaltinis: sudaryta autorės

Svarbu paminėti, kad X lentelėje pateikti optimalaus socialinio draudimo įmokų pensijų draudimui įvertina, tiek darbuotojo, tiek darbdavio išlaidas. Gauti duomenys darbe lyginami su esamais socialinio draudimo įmokų tarifais Lietuvoje.

2.2 Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų ir išlaidų analizė 1995 – 2011 metais

Einamųjų mokėjimų principu pagrįstoje senatvės pensijos sistemoje dirbantieji moka socialinio draudimo įmokas būsimai pensijai į Valstybinio socialinio draudimo fondą (toliau VSDF), kiti iš šio

fondo gauna pensijas. Galima teigti, jog gebėjimas mokėti pensijas ir jų dydžio stabilumas priklauso nuo VSDF biudžeto būklės, o kadangi teorinėje magistro darbo dalyje buvo nustatyta, kad socialinio draudimo fondo einamųjų metų biudžeto deficitas yra viena pagrindinių pensijų sistemos prielaidų, todėl pirmiausia svarbu analizuoti Lietuvos VSDF biudžeto situaciją, pajamas ir išlaidas, kurių 1995 – 2011 m. dinamika pateikta 8 paveiksle.

8 pav. Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų ir išlaidų dinamika 1995 - 2011 metais

Iš 8 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad 1995 – 2011 m. VSDF pajamos ir išlaidos kito netolygiai, tačiau iki 1999 m. ir 2001 m. užfiksuotas mažiausias atotrūkis tarp pajamų ir išlaidų. Analizuojant situaciją pamečiui atskleista, kad daugiausiai, tiek pajamų uždirbta (11356,94 mln. Lt), tiek išlaidų patirta (14235,96 mln. Lt) 2009 m. (žr. 1 priedas). Manoma, kad tokius dėsningumus iššaukė ekonomikos recesija, t.y. 2008 m. gruodžio mėn. vykusios naktinės mokesčių reformos padariniai, kurie lėmė, kad atsirado mokestis socialiai nedraustiems gyventojams, t.y. oficialiai nedirbantys, nesimokantys, darbo biržoje neregistruoti bedarbiai ir benamiai, emigrantai ar ilgesniam laikui iš Lietuvos išvykę gyventojai tuo metu turėjo susimokėti privalomojo sveikatos draudimo (toliau PSD) mokesčių, kurį per mėnesį sudaro 72 Lt. Naktinės mokesčių reformos metu taip pat buvo pertvarkytas PSD mokestis, pilnai apmokestinant atlikėjus, sportininkus ir asmenis dirbančius pagal autorines sutartis visomis socialinio draudimo rūšimis. Dėl PSD mokesčių pasikeitimų per 2008 – 2009 m. apdraustųjų draudimo įmokų pajamos VSDF biudžete padidėjo net 2,48 karto (nuo 956,19 iki 2366,81 mln. Lt). 2009 m. VSDF pajamas didino ir 6,2 karto padidėję (nuo 80 iki 495,70 mln. Lt)

asignavimų iš valstybės rezervinio fondo lėšos, skirtos VSDF biudžetui stabilizuoti (žr. 2 priedas). Nustatyta, kad didelės išlaidos tais pačiais metais labiausiai sąlygojo nuo 2008 iki 2009 m. 7,9 proc. punkto padidėjęs nedarbo lygis (žr. 6 priedas), kuris 2009 m. siekė 13,7 proc. bei kurio pasekmė galėjo būti 2,05 karto didėjančios VSDF išlaidos draudimui nuo nedarbo ir 46,02 proc. padidėjusios motinystės/tėvystės pašalpos (žr. 3 priedas). VSDF išlaidoms įtakos turėjo 2008 – 2009 m. padidėjęs (0,28 proc.) pensininkų skaičius, kuris atitinkamai sąlygojo VSDF išlaidų padidėjimą pensijų draudimui (3,53 proc.). Analizuojamu laikotarpiu mažiausios VSDF pajamos (1973,31 mln. Lt) ir išlaidos (1972,35 mln. Lt) nustatytos 1995 m. kuomet socialinio draudimo sistema buvo jauna ir įmokų sumos viršijo išmokas. Analizuojant VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų pokyčius nustatyta, kad per 1995 – 1996 m. VSDF pajamos padidėjo labiausiai (32,16 proc.) nuo 1855,00 iki 2476,14 mln. Lt. Tai galima paaiškinti vidutinio bruto darbo užmokesčio (žr. 6 priedas) Lietuvoje padidėjimu 28,55 proc. arba 137,30 Lt (nuo 480,90 iki 618,20 Lt), kuris taip pat galėjo sąlygoti tais pačiais metais didėjančias VSDF biudžeto draudėjų ir apdraustųjų draudimo įmokų pajamas atitinkamai 33,48, 32,99 proc. Didžiausias išlaidų padidėjimas (36,32 proc.) nustatytas 2007 – 2008 m. dėl 2,34 karto padidėjusių išlaidų (nuo 437,14 iki 1020,91 mln. Lt) motinystės/tėvystės išmokoms finansuoti. 2008 m. VSDF išlaidų struktūroje taip pat pastebima didelė lėšų dalis (1064,03 mln. Lt), pervedama į privačius pensijų fondus, kuri lyginant su 2007 m. padidėjo 24,95 proc. Nors įmokų Sodrai dalis, skirta kaupiamiesiems fondams 2009 metais sumažėjo tik vienu proc. punktu (nuo 3% iki 2%) tai liudija, kad iki 2008 m. kol buvo ekonomikos pakilimas vis didesnę dalis žmonių rinkosi kaupiamuosius fondus. Labiausiai VSDF biudžeto pajamos (7,66 proc.) ir išlaidos (6,8 proc.) sumažėjo per 2009 - 2010 m. 7,66 proc. pajamų sumažėjimas (nuo 11356,94 iki 10486,59 mln. Lt) siejamas su susiklosčiusia nepalankia šalies ekonomine situacija, kuomet nuo 2008 iki 2010 m. kasmet didėjo nedarbo lygis (12 proc. punktu), mažėjo apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų skaičius (14,31 proc.), vidutinis bruto darbo užmokestis (7,60 proc.) (žr. 6 priedas), o tai atitinkamai 2009 – 2010 m. iššaukė mažėjančias VSDF biudžeto draudėjų (8,82 proc.), apdraustųjų (6,52 proc.) ir savarankiškai apsidraudusių asmenų (26,44 proc.) draudimo įmokų pajamas. 2009 – 2010 m. VSDF išlaidų mažėjimą 6,8 proc. (nuo 14235,96 iki 13267,46 mln. Lt) geriausiai paaiškina emigracijos padidėjimas 3,79 karto (nuo 21970 iki 83157 tūkst. žm.) (žr. 6 priedas) ir yra siejama su nepasiteisinusia 2008 m. naktine mokesčių reforma, kuri dėl padidėjusios mokesčių naštos: įvesto privalomojo sveikatos draudimo mokesčio (72 Lt.), padidinto PVM tarifo (nuo 18 iki 21 proc.) bei pakeisto gyventojų pajamų mokesčio pagal pajamų rūšis paskatino asmenis išvykti uždarbiauti į kitas šalis. Atkreiptinas dėmesys, kad per 2010 m. emigravo daugiausia darbingo amžiaus žmonės, kurių amžius sudarė 20 - 39 metai, kas teoriškai yra pagrindiniai socialinių

įmokų mokėtojai. Emigracijos poveikis galėjo pasireikšti 2009 – 2010 m. laikotarpiu VSDF išlaidų sumažėjimu draudimui nuo nedarbo (21,81 proc.) ir motinystės/tėvystės išmokoms (6,64 proc.), kurios per 2010 – 2011 m. sumažėjo dar didesniu tempu, atitinkamai 29,33 ir 21,20 proc. Galima daryti išvadą, kad emigravusių asmenų darbo vietas pakeitė prieš tai buvę bedarbiai arba laikinai neturėję darbo asmenys, o 2010 – 2011 m. padidėjusi emigracija 64,77 proc. galėjo lemti taip pat nedarbo lygio sumažėjimą 2,4 proc. punkto, kuris 2011 m. siekė 15,4 proc. ir vidutinio darbo užmokesčio didėjimą 2,91 proc. (nuo 1988,10 iki 2045,90 Lt).

Įvertinus VSDF pajamų ir išlaidų dydžius, dinamiką, nustatyta, kad VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų santykis didesnę analizuojamo laikotarpio dalį buvo nesubalansuotas, t.y. deficitinis ir priklausomas nuo ekonominės situacijos šalyje. Tad 8 paveiksle pateikti duomenys tinkami, siekiant įvertinti VSDF biudžeto būklę. Remiantis tuo, galima išskirti tris VSDF biudžeto situacijos laikotarpius:

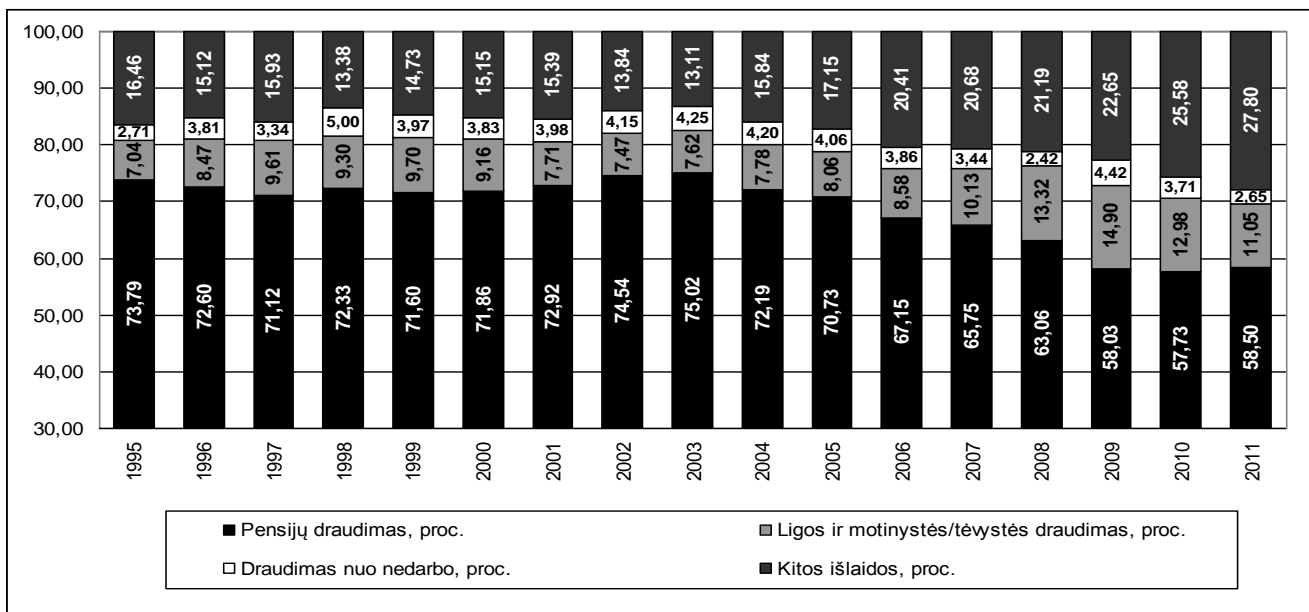
- 1996 – 2001 m. biudžetas deficitinis, siejamas su Rusijos ekonomine krize, rublio nuvertėjimo poveikis pasireiškė Lietuvoje;
- 2002 – 2007 m. biudžeto perteklius šalyje, esant ekonomikos augimui, kurio metu užfiksuotas naujų darbo vietų kūrimas, pasiruošimas stoti į Europos Sąjungą;
- 2008 – 2011 m. VSDF biudžetas nesubalansuotas, sąlygotas 2008 m. pasaulinės ekonominės recesijos. 2008 – 2011 m. biudžeto deficitas pagrindžia pensijų sistemos reformos poreikį Lietuvoje, patvirtina teorinę pensijų sistemos reformos prielaidą.

Svarbu paminėti, kad per analizuojamą laikotarpį (1995 – 2011 m.) VSDF pajamos padidėjo 5,63 karto (nuo 1973,31 iki 11109,57 mln. Lt), VSDF išlaidos – 6,65 karto (nuo 1972,35 iki 13107,77 mln. Lt), t.y. išlaidos didėjo didesniu tempu nei pajamos. Taigi, galima daryti išvadą, kad VSDF biudžeto deficito priežastimi laikomos nepakankamos pajamos ir išaugusios išlaidos. Gauta išvada skatina toliau darbe analizuoti VSDF biudžeto išlaidas, jų struktūrą bei jos pokyčius lėmusias priežastis.

2.3 Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų pensijoms pagal pensijų rūšis struktūros analizė 1995 – 2011 m. bei jos pokyčius lėmusios priežastys

Atlikus VSDF biudžeto pajamų, išlaidų bei biudžeto subalansuotumo dinamikos analizę 1995 – 2011 metais nustatyta, kad paskutiniaisiais analizuojamo periodo metais VSDF biudžetas tampa vis labiau deficitinis, susidaręs dėl nepakankamų pajamų ir neefektyviai planuojamų išlaidų, pagrindžiantis vieną iš pensijų sistemos reformos prielaidų, todėl toliau darbe analizuojamos VSDF biudžeto išlaidos,

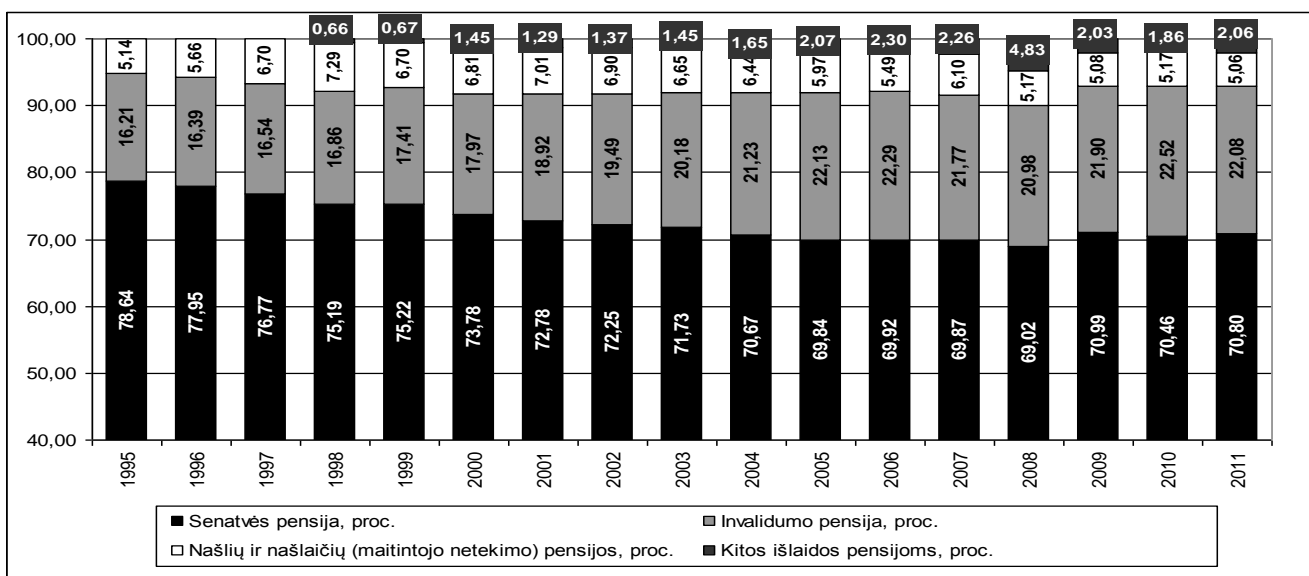
jų struktūra, struktūros pokyčiai bei tuos pokyčius nulėmę veiksniai 1995 – 2012 m. VSDF biudžeto išlaidų struktūra pagal struktūrinės grupes, (proc.) pateikta 9 paveiksle.

9 pav. VSDF biudžeto išlaidų struktūros kaita 1995 – 2011 m., procentai

Iš 9 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad 1995 – 2011 m. VSDF biudžete didžiausią išlaidų dalį (vid. 68,76 proc.) sudarė lėšos skirtos pensijų draudimui, kur kas mažiau ligos ir motinystės/tėvystės draudimui (vid. 9,58 proc.), draudimui nuo nedarbo (vid. 3,75 proc.) ir kitoms išlaidoms (vidutiniškai 17,91 proc.). Kadangi kitos išlaidos visose VSDF biudžeto išlaidose sudaro santykinai nemažą ir reikšmingą dalį, lyginant jas su draudimo nuo nedarbo bei ligos ir motinystės/tėvystės draudimo išlaidomis, todėl svarbu paminėti, kad kitose išlaidose analizuojamu laikotarpiu didžiausią jų struktūros dalį vidutiniškai kasmet sudarė lėšos pervedamos į privalomąjį sveikatos draudimo fondo biudžetą (61,08 proc.) ir nuo 2004 m. reformuotos pensijų sistemos atsiradusi lėšų dalis pervedama į pensijų fondus (22,02 proc.). 2004 - 2011 m. laikotarpiu kitų išlaidų dalis padidėjo net 4,32 karto. Gautais duomenimis galima teigti, kad dėl šalia einamųjų mokėjimų įdiegtos kaupiamosios pensijų sistemos, kasmet VSDF biudžetas netenka vis didesnės pajamų dalies (2004 m. - 173,14, 2005 m. - 308,38, 2006 m. - 531,11, 2007 m. - 851,11, 2008 m. - 1064,03, 2009 m. - 433,82, 2010 m. - 328,22 ir 2011 m. - 358,87 mln. Lt), per 2004 – 2011 m. sumažėjo 4049,16 mln. Lt. Tikėtina, kad ji būtų sąlygojusi mažesnę biudžeto deficitą esant ekonominei recesijai šalyje. Šios atsiradusios ir kasmet didėjančios lėšos taip pat galėjo lemti tuo pačiu laikotarpiu, vidutiniškai kasmet 3,65 proc. mažėjančią (nuo 72,19 proc. 2004 m. iki 57,73 proc. 2010 m.) VSDF išlaidų dalį pensijų draudimui. Nors ligos ir motinystės/tėvystės išlaidų santykinė dalis visose VSDF biudžeto išlaidose nedidelė, vis tik svarbu

paminėti, kad jų didėjimas (9,96 karto.) 2003 – 2009 m. laikotarpiu yra ženklus (žr. 4 priedas). Šių išlaidų didėjimą galėjo sąlygoti tuo metu gerėjanti ekonominė situacija Lietuvoje, darbo užmokesčio didėjimas (91,68 proc.), dėl ko tuo metu buvo kuriamos šeimos. Didelių šios rūšies išmokų problema siejama su tuo metu buvusiu dviejų metų motinystės atostogų laikotarpiu, kuomet 1 m. kompensuojamas 90 proc. darbo užmokestis, o antrais – 75 proc. Ši problema buvo gvildinama gana ilgai, tačiau realūs veiksmai pradėti įgyvendinti tik 2012 m. liepos 1 d., leidžiant moterims pasirinkti motinystės atostogų laiką, arba 1 metams finansuojant 100 proc. prieš tai buvusį darbo užmokestį arba 2 metams kasmet mokant 70 ir 40 proc. darbo užmokestį atitinkančias išmokas. Minėtuju pakeitimu skatinamas profesinis moterų aktyvumas, kuris gali teigiamai atsiliepti surenkamoms VSDF pajamoms, mokant socialinio draudimo įmokas bei sumažėjusioms išlaidoms dėl sumažėjusių išmokų skaičiaus, o galiausiai sumažėjusi motinystės išmokų dalis gali kompensuoti sumažėjusių išlaidų dalį pensinio amžiaus žmonėms, kurie jau nebegali dirbti ir yra arti skurdo lygio ribos. Nustačius, kad per 1995 – 2011 m. didžiausią VSDF biudžeto išlaidų dalį vidutiniškai kasmet 4482,70 mln. arba 68,76 proc. sudarė išlaidos skirtos pensijų draudimui, todėl toliau magistro darbe analizuojamos šios rūšies draudimo sudedamosios dalys, kurių struktūros kaita pateikta 10 paveiksle.

10 pav. VSDF biudžeto išlaidų skirtų pensijų draudimui struktūros kaita 1995 – 2011 m., procentai

Analizuojant 10 paveiksle pateiktus duomenis nustatyta, kad didžiausią pensijų draudimo išlaidų dalį 1995 - 2011 m. laikotarpiu sudarė išlaidos, skirtos senatvės pensijai (vid. 72,70 proc.), o likusi išlaidų dalis skirta invalidumo pensijoms (vid. 19,70 proc.), našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) (vid. 6,08 proc.) pensijoms finansuoti bei padengti kitas su pensijomis susijusias išlaidas (vid. 1,53

proc.). Nustatyta, kad visų išlaidų pagal pensijos rūšis kitimo dinamika panaši, tiek senatvės pensijų (4,74 karto), tiek invalidumo pensijų (7,17 karto), tiek našlių ir našlaičių pensijos (5,18 karto) visu analizuojamu laikotarpiu, išskyrus 2010 - 2011 m. didėjo, tačiau santykinė išlaidų dalis senatvės pensijai visame pensijų draudime sumažėjo labiausiai (vid. 0,65 proc.). Kadangi analizuojamu laikotarpiu išlaidų dalis pensijoms sudarė didžiausią dalį, tad jų dalies pensiniame draudime sumažėjimą galima paaiškinti invalidumo pensijų, našlių ir našlaičių bei kitų išlaidų tuo metu didėjimu spartesniu tempu. Didžiausia santykinė išlaidų dalis pensijoms visame pensijų draudime nustatyta 1995 m. (78,64 proc.), o mažiausia - 2008 m. - sudarė 69,02 proc. To priežastimi ir problemine sritimi galima įvardinti invalidumo pensijas, kurioms nuo 2004 – 2011 m. laikotarpiu buvo skiriama vidutiniškai kasmet 1552,39 mln. Lt, t.y. net 2,68 karto daugiau nei buvo skiriama 1995 – 2003 m. Lietuvoje kasmet tokių invalidumo ir netekto darbingumo pensininkų daugėjo, 2005 m. jų buvo 216,2 tūkst., o 2011 m. – 224 tūkst., tame tarpe netekto darbingumo asmenų 2005 m. buvo 9,8 tūkst., 2011 m. – 141,10 tūkst., t.y. padidėjo net 131,30 tūkst. arba 14,4 karto. Sunku paaiškinti, kodėl Lietuvoje tokių žmonių tiek daug. Našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijos (žr. 5 priedas) analizuojamu laikotarpiu didėjo gana stabiliai, vidutiniškai kasmet sudarė 262,58 mln. Lt. Nustatyta probleminė sritis šioje išlaidų dalyje - santykinai didžiausią pensijų gavėjų skaičių sudaro ne našlaičiai, ar maitintojo netekę asmenys, kurie yra nepajėgūs dirbi, o našliai. 2011 m. jų santykis visuose gavėjuose sudarė 83,40 proc. ir siekė 227,20 tūkst. Remiantis gautais duomenimis būtų galima teigti, kad turėtų būti peržiūrimi Lietuvos Respublikos įstatymai socialinėms išmokoms gauti ar net keičiamos tam tikros išmokų gavimo taisyklės, nes akivaizdu, kad ne visada Lietuvoje išmokas gauna tie asmenys, kuriems jų labiausiai reikia. Daugiausiai išlaidų senatvės pensijoms finansuoti buvo skiriama 2009 metais (5864,84 mln. Lt). Didelę išlaidų sumą tuo metu sąlygojo per 2007 – 2008 m. 0,52 proc. padidėjęs pensinio amžiaus žmonių skaičius, kuris 2008 – 2009 m. laikotarpiu mažesniu tempu, bet padidėjo dar labiau (0,28 proc.) ir siekė 592, 59 tūkst. žm. Tad galima teigti, jog lėšų poreikis tuo metu valstybei padidėjo, norint, kad visi įsipareigojimai pensinio amžiaus gyventojams būtų padengti. Šią išvadą taip pat patvirtina 2009 – 2010 m. 7,9 proc. punkto padidėjęs nedarbo lygis bei 10,47 proc. sumažėjęs socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičius. Šių rodiklių pokyčiai rodo, kad tuo metu mažėjančiomis einamosiomis pajamomis socialinio draudimo fondui sudėtinga padengti didėjančius einamuosius įsipareigojimus, todėl tai gali sąlygoti socialinio draudimo fondo einamųjų metų deficitą, kuris yra viena iš pagrindinių prielaidų pensijų sistemos reformai, bei kurią norint pašalinti pensijų sistema turėtų būti reformuojama keičiant tam tikrus jos parametrus, kurie pateikti teorinėje darbo dalyje. Patvirtinus pirmąją reformos prielaidą, bei nustačius, kad didžiausia VSDF biudžete išlaidų

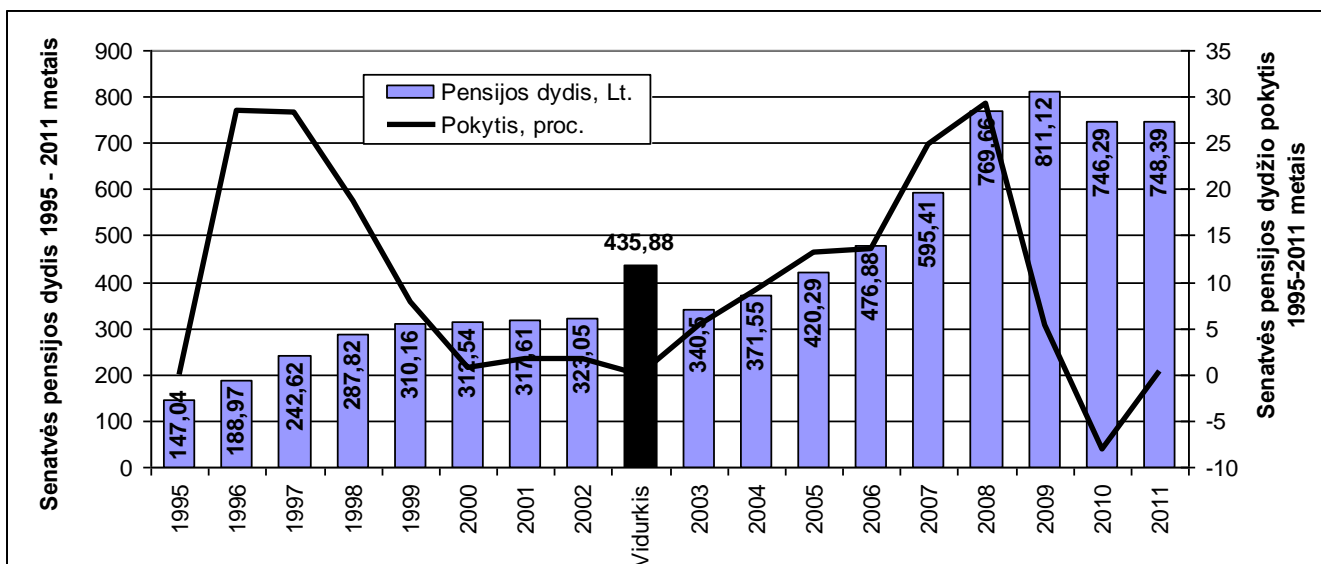
dalį skirta pensijų draudimui, o jame senatvės pensijai finansuoti, tai pagrindžia prielaidą toliau darbe analizuoti senatvės pensijos dydį ir pensijų sistemos parametrus, kurie yra svarbūs, siekiant palaikyti dinamiškai veikiančią pensijų sistemą šalyje.

2.4 Senatvės pensijos sistemos parametrų dinamikos ir struktūros analizė 1995 - 2011 m. bei jos pokyčius lėmusios priežastys

Atlikus socialinio draudimo fondo analizę toliau darbe ir šiame poskyryje plačiau analizuojami LR pensijų sistemos pagrindiniai parametrai, kurių analizė svarbi, norint nustatyti Lietuvos atvejo situaciją. Senatvės pensijos dydis yra pagrindinis rodiklis, parodantis pensinio amžiaus žmonių gerovę, orų gyvenimo lygį bei gebėjimą pensinio amžiaus laikotarpiu palaikyti stabilų vartojimo lygį. Vidutinis šalies senatvės pensijos dydis 1995 - 2011 m. laikotarpiu ir jo dinamika vaizduojami 11 paveiksle.

Išanalizavus 11 paveiksle pateiktus duomenis galima teigti, kad analizuojamu laikotarpiu vidutiniškai kasmet vidutinis senatvės pensijos dydis siekė 435,88 Lt ir gali būti vertinamas neigiamai, kadangi dydis nesiekia net pusę minimalaus šalies uždarbio. Lietuvoje vidutinė senatvės pensija yra viena mažiausių Europos Sąjungoje. Latvijoje ir Estijoje 2010 m. vidutinė senatvės pensija siekė, atitinkamai 1050 ir 801 Lt, kai tuo metu Lietuvoje ji sudarė 746,29 Lt. Lenkijoje pensininkai vidutiniškai gauna dvigubai daugiau nei Lietuvoje (1492 Lt). Taigi, atotrūkis nuo kaimyninių valstybių vidutinio pensijos dydžio pastebimas akivaizdus, o Lietuva ne tik visoje Europos Sąjungoje, bet ir tarp Baltijos šalių senatvės pensijų išmokų atžvilgiu vertinama prasčiausiai. Mažesnė nei Lietuvoje pensija yra tik Rumunijoje ir Bulgarijoje, kur jos vidutinis dydis atitinkamai 2010 m. siekė 604 ir 432 Lt. Mažiausia 147,04 Lt senatvės pensijos išmoka buvo 1995 m. ir galėjo būti sąlygota tuo metu esančiomis taip pat mažiausiomis VSDF pajamomis (1973,31 mln. Lt), senatvės pensijoms finansuoti skiriamomis išlaidomis (1144,59 mln. Lt) bei didžiausiu per 1995 – 2011 m. esančiu pensininkų skaičiumi (656,80 tūkst.). 2009 m. nustatyta didžiausia vidutinė senatvės pensija (811,12 Lt), kuri 2009 m. lyginant su 2008 m. padidėjo 5,39 proc. arba 41,46 Lt. Pirmiausia tai gali būti paaiškinta tuo, kad VSDF pajamos tais pačiais metais padidėjo 1,25 proc., taip pat tuo metu padidėjo pensinio amžiaus žmonių skaičius (0,28 proc.), kurių darbo užmokestis per darbinį laikotarpį galėjo būti didesnis ir išėjus 2009 m. į pensiją lemti didesnius senatvės pensijos išmokų dydžius, sąlygojusius didėjantį šalies vidutinės senatvės pensijos rodiklį. Reikšmingą ir ko gero didžiausią poveikį vidutinės senatvės pensijos dydžiui galėjo turėti 2009 m. 2 kartus sumažinta socialinio draudimo įmokų dalis skirta pensijų fondams: 2009 m. sausio 1 d. - nuo 5,5 iki 3 proc., ir 2009 m. liepos 1 d. – nuo 3 iki 2 proc., dėl kurių sumažėjo (59,23 proc.) VSDF lėšų dalis, pervedama pensijų fondams (nuo 1064,03 mln. Lt 2008

m. iki 433,82 mln. Lt 2009 m.). Galima teigti, kad sutaupytomis išlaidomis buvo galima kompensuoti padidėjusias senatvės pensijos išmokas, kadangi tuo metu VSDF išlaidų dalis skirta senatvės pensijoms padidėjo 6,49 proc. (nuo 5507 mln. Lt. iki 5864,84 mln. Lt.) (žr. 7 priedas).

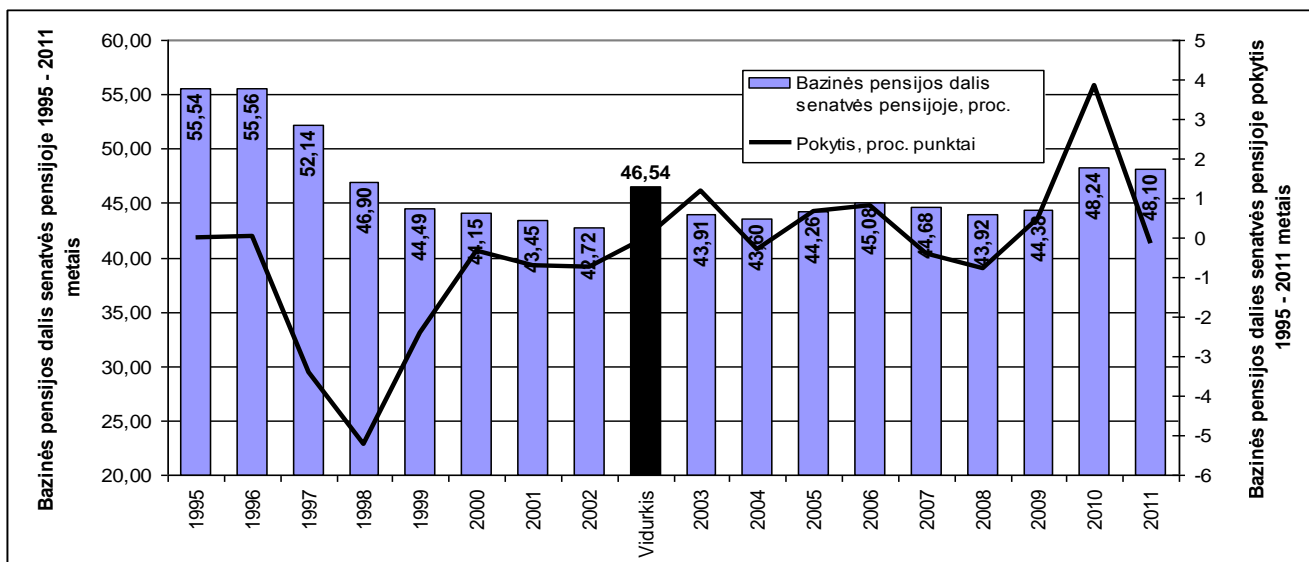

11 pav. Vidutinės senatvės pensijos dinamika 1995 – 2011 m., litais

Iš 11 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad labiausiai vidutinė senatvės pensija padidėjo (29,27 proc.) per 2007 - 2008 m. – nuo 595,41 iki 769,66 Lt. Taip pat dideli augimo tempai nustatyti 1995 – 1996 m. ir 1996 – 1997 m. laikotarpiu, kurie atitinkamai sudarė 28,52 ir 28,39 proc. Didžiausia tokių pokyčių priežastimi galėjo būti didėjantis bazinės pensijos dydis, kuris 2008 m. pasikeitė du kartus (nuo 316 iki 360 Lt), 1995 m. – tris kartus (nuo 75 iki 90 Lt) ir 1996 m. - du kartus (nuo 100 iki 110 Lt). Analizuojamu laikotarpiu vidutinės senatvės pensijos dydis sumažėjo (7,99 proc.) tik per 2009 – 2010 m. (nuo 811,12 iki 746,29 Lt). Įtakos mažėjimui turėjo nuo 2010 m. sausio 1 d. įsigaliojęs LR socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas, kuriuo mažinamos valstybinio socialinio draudimo pensijos, kuriomis buvo siekiama sumažinti VSDF biudžeto deficitą, siekusi 2780,87 mln. Lt. Taigi, senatvės pensijos neigiamas pokytis buvo sąlygotas šalies ekonominės ir demografinės situacijos pasikeitimo. Analizuojant vidutinės senatvės pensijos dydį taip pat nustatyta, kad analizuojamu laikotarpiu šis rodiklis padidėjo 5,09 karto arba 601,35 Lt. ir tai teigiamai vertinama tendencija, tačiau 2009 – 2011 m. nestabilūs rodiklio pokyčiai, didėjimas, mažėjimas, skatina toliau analizuoti kitus pensijų sistemą apibūdinančius rodiklius.

Konceptualiojoje darbo dalyje buvo nustatyta, kad viena iš senatvės pensijos sudedamųjų dalių yra pagrindinė dalis, lygi 110 proc. bazinės pensijos, jei turimas privalomas 30 metų darbo stažas. Siekiant išsamiau įvertinti pensijos kitimo priežastis, toliau darbe tikslinga analizuoti senatvės pensijos

struktūrą, o nustatant, ar pagrindinės dalies, ar papildomos dalies ir priedų už stažo metus pokyčiai lėmė vidutinės senatvės pensijos pokyčius tikslinga analizuoti, kaip keitėsi bazinės pensijos dalis vidutinėje senatvės pensijoje. Kadangi bazinė pensija analizuojamu laikotarpiu buvo keista daugiau nei kartą į metus, skaičiavimams naudoti vidutiniai bazinės pensijos duomenys. Bazinės pensijos dalies senatvės pensijoje dinamika pateikta 12 paveiksle.

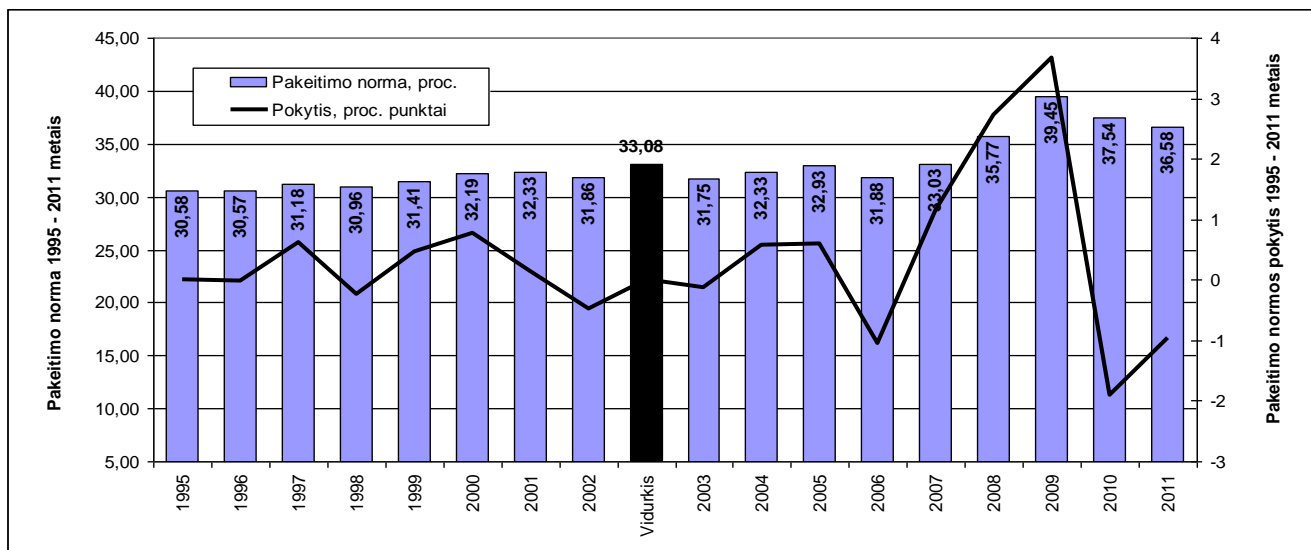
12 pav. Bazinės pensijos dalies senatvės pensijoje dinamika 1995 – 2011 m., procentai

Analizuojamu laikotarpiu bazinės pensijos dalis senatvės pensijoje vidutiniškai sudarė 46,54 proc., o likusią 53,46 proc. senatvės pensijos dalį sudaro papildoma pensija. Gautais duomenimis galima teigti, kad nors bazinė pensija buvo 10 proc. didesnė už minimalaus pragyvenimo lygio normą, ji sudarė apie pusę viso senatvės pensijos dydžio. Didžiausias atotrūkis (9,02 proc. punktai) nuo vidutinės reikšmės pastebimas 1996 m., kai bazinės pensijos dalis senatvės pensijoje buvo didžiausia ir siekė 55,56 proc. ir tik 0,02 proc. punktu buvo didesnė už 1995 m. rodiklį. Svarbu paminėti, kad 1996 m. bazinės pensijos dydis buvo keičiamas du kartus (nuo 90 iki 100 Lt.), tai galėjo sąlygoti tuo metu bazinės pensijos didesnę nei papildomos pensijos santykinę dalį visoje senatvės pensijoje. Mažiausias bazinės pensijos santykinis svoris senatvės pensijoje (43,45 proc.) pastebimas 2001 m. (žr. 7 priedas) ir gali būti paaiškintas 2000 – 2001 m. 1,62 proc. padidėjusia vidutine senatvės pensija bei per 1998 – 2001 m. nepasikeitusiu bazinės pensijos dydžiu, siekusi 138 Lt.

Labiausiai bazinės pensijos dalis visose senatvės pensijoje padidėjo (3,86 proc. punkto) 2009 - 2010 m. tuo laiku, kai senatvės pensijos dydis mažėjo labiausiai. Santykio padidėjimą (nuo 44,38 iki 48,24 proc.) lėmė LR išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas, kuriuo pagrindinė pensijos dalis turint sukauptą 30 metų stažą buvo padidinta nuo 110 iki 120 proc. valstybinės socialinio

draudimo bazinės pensijos. Didžiausias bazinės pensijos dalies senatvės pensijoje sumažėjimas (5,23 proc. punkto) nuo 52,14 iki 46,90 proc. nustatytas 1997 – 1998 m. Šį mažėjimą galėjo lemti tuo metu mažesniu dydžiu nei 1995 – 1997 m. padidintas bazinės pensijos dydis (6 Lt.) bei senatvės pensijos per 1997 – 1998 m. padidėjimas 18,63 proc. Taigi, analizuojant 1995 -2011 m. pastebima tendencija, kad bazinės pensijos dalies vidutinėje senatvės pensijoje didėjimą lėmė spartesnis bazinės pensijos nei vidutinės senatvės pensijos didėjimas ir atvirkščiai. Tiriamu laikotarpiu bazinės pensijos rodiklis padidėjo 4,80 karto (nuo 75 iki 360 Lt), taigi, galima teigti, kad tai galėjo stipriai lemti senatvės pensijos didėjimą tuo pačiu laikotarpiu 5,90 karto.

Vienas pagrindinių rodiklių, geriausiai apibūdinančių pensijų sistemos veiklos vystymąsi bei, kuriuo lyginamos ir vertinamos šalių pensijų sistemos tarptautiniu lygiu, yra pakeitimo norma, išreikšta vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykiu. Rodiklio kitimo tendencijomis galima nustatyti reformos svarbą ir poreikį. Siekiant įvertinti, kokia situacija yra Lietuvos atveju, toliau darbe analizuojama šio rodiklio dinamika 1995 – 2011 m., kuri pateikta 13 paveiksle.

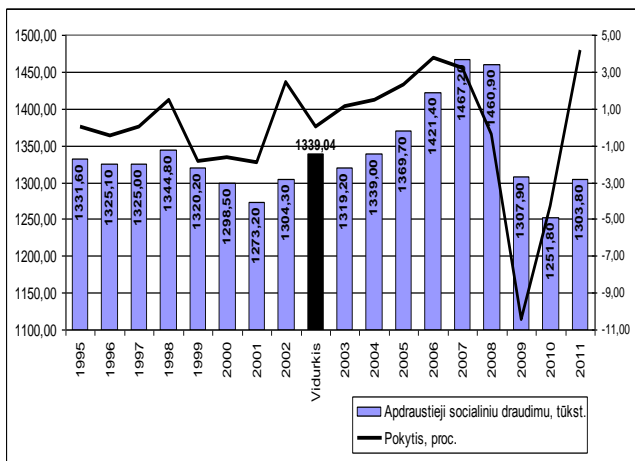

13 pav. Pakeitimo norma ir jos pokytis 1995 – 2011 m., procentais

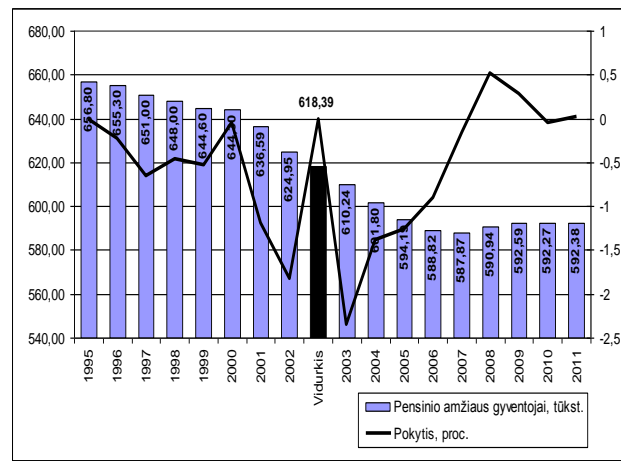
13 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad vidutiniškai kasmet Lietuvoje pakeitimo norma siekė 33,08 proc., ir kito intervale [-1,91 iki 3,68]. Taigi, galima teigti, kad dirbančiam asmeniui išėjusiam į pensiją Lietuvoje, vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik trečdalį prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio, o likę du trečdaliai prarandami ir neatgautini. Didžiausia analizuojamu laikotarpiu senatvės pensijos ir darbo užmokesčio pakeitimo norma (39,45 proc.) pastebima 2009 m., o jos pokytis (3,68 proc. punktais) 2009 m. lyginant su 2008 m. Didelis pakeitimo normos rodiklis siejamas su tuo laikotarpiu esančiu didžiausiu senatvės pensijos dydžiu (811,12 Lt), kuris per 2008 –

2009 metus padidėjo 5,39 proc. bei 4,45 proc. (nuo 2151,70 iki 2056,00 Lt) darbo užmokesčio sumažėjimu. Galima teigti, jog duomenys neatspindi realios pakeitimo normos, kadangi iš dalies jos didėjimas buvo sąlygotas tuo metu sumažėjusio darbo užmokesčio, todėl analizuojant duomenis reikėtų išskirti bei akcentuoti 1997, 1999, 2001, 2004-2005, 2007-2008 m., per kuriuos senatvės pensija didėjo didesniu tempu nei darbo užmokestis bei, kurie atspindi teisingus ir realius, o ne vien tik statistinius pakeitimo normos rodiklius. Mažiausia senatvės pensijos ir darbo užmokesčio pakeitimo norma (30,57 proc.) nustatyta 1996 m. (žr. 7 priedas) ir gali būti paaiškinta per 1995 – 1996 m. 0,03 proc. punktu didesniu darbo užmokesčio augimo (28,55 proc.) tempu nei senatvės pensijos (28,52 proc.). Labiausiai pakeitimo norma Lietuvoje sumažėjo (1,91 proc. punkto) per 2009 – 2010 m., kadangi tuo laikotarpiu mažėjo, tiek darbo užmokestis (3,30 proc.), tiek senatvės pensija (7,99 proc.), o pastarosios mažėjimas spartesniu tempu sąlygojo ženklų pakeitimo normos mažėjimą. Taigi, apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje esanti nedidelė pensijų sistemos grąža, parodo, kad nėra jokio ryšio tarp darbuotojų mokamų įmokų ir gaunamos naudos, o šių rodiklių kitimo tendencijos tarptautinėje plotmėje, kuomet šalis lyginamos tarpusavyje, Lietuva gali būti vertinama neigiamai.

Įvertinus pensijos dydį ir jos pokyčius, taip pat svarbu analizuoti pensijų sistemos dalyvius, t.y. asmenis, mokančius įmokas į socialinio draudimo fondą bei asmenis, gaunančius išmokas. Analizuojamu laikotarpiu šalies pensinio amžiaus ir dirbančiųjų asmenų skaičiaus dinamika vaizduojama 14 ir 15 paveiksluose.

14 pav. Apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų dinamika 1995 – 2011 m. tūkst.

15 pav. Pensinio amžiaus gyventojų dinamika 1995 – 2011 m., tūkst.

14 paveiksle pateikti duomenys parodė, kad socialiniu draudimu apdraustųjų skaičiaus kitimo tendencijos (žr. 6 priedas), didėjimas mažėjimas buvo dinamiškesnės nei pensinio amžiaus gyventojų bei glaudžiai susijusios su tuo metu esančia ekonomine situacija Lietuvoje. Esant ekonomikos nuosmukiui (1998 – 2001 m.; 2008 – 2010 m.), kai šalyje didėjo nedarbo lygis, apdraustų skaičius

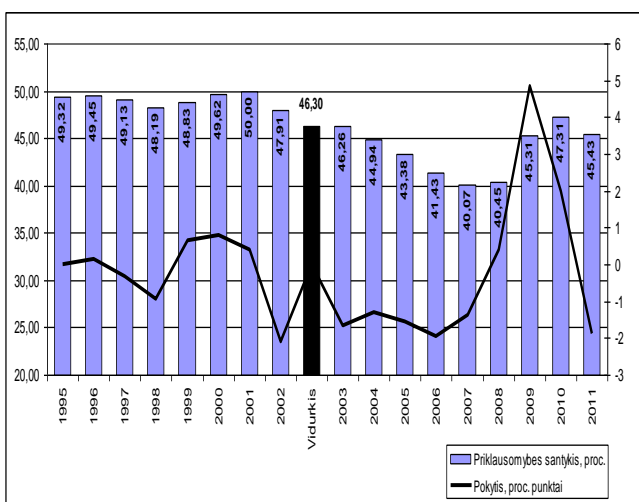
tendencingai mažėjo (atitinkamai 5,32 proc., 14,31 proc.). Ekonomikos pakilimo metu (2002 – 2007 m.), pagėrėjus verslo situacijai, kuomet kuriamos naujos darbo vietos bei padidėjus darbo paklausai pastebimas gana reikšmingas dirbančiųjų asmenų skaičiaus padidėjimas (12,49 proc.). Daugiausia (1467,20 tūkst.) dirbančiųjų Lietuvoje buvo 2007 m., o mažiausiai (1251,80 tūkst.) – 2010 m. Duomenys patvirtina verslo ciklų poveikį socialiai draustiniams asmenims. Analizuojamu laikotarpiu vidutiniškai kasmet socialiai draustinų asmenų Lietuvoje buvo 1339,04 tūkst., tačiau pokytis per laikotarpį nustatytas neigiamas (2,09 proc. arba 27,80 tūkst.). Tai galėjo lemti įstojimas į Europos Sąjungą, ir būti siejamas su darbo jėgos migracija, kadangi 1995 – 2003 m. laikotarpiu socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų mažėjimas buvo (0,93 proc.) mažesnis nei 2004 – 2011 m. (2,63 proc.), o emigracija 1995 – 2003 m. laikotarpiu mažėjo 57,05 proc., o 2004 – 2011 m. padidėjo 3,55 karto.

Labiausiai įmokų mokėtojų sumažėjo per 2008 - 2009 m. (10,47 proc.) ir 2009 - 2010 m. (4,29 proc.) dėl šalyje prasidėjusios ekonomikos recesijos, padidėjusio nedarbo lygio (13,70 proc. punkto) bei emigracijos (1,29 karto). Duomenys parodė, jog pastaraisiais metais VSDF biudžetui surinkti pakankamas pajamas, kuriomis būtų galima padengti visus pensijų įsipareigojimus buvo sudėtinga. Gerėjanti situacija darbo rinkoje, bei Lietuvos ekonomikoje pasirodžius pirmiesiems stabilizacijos ženklams, 2010 – 2011 m. laikotarpiu pastebimas socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų padidėjimas, kuris buvo didžiausias (4,5 proc.) per analizuojamą laikotarpį.

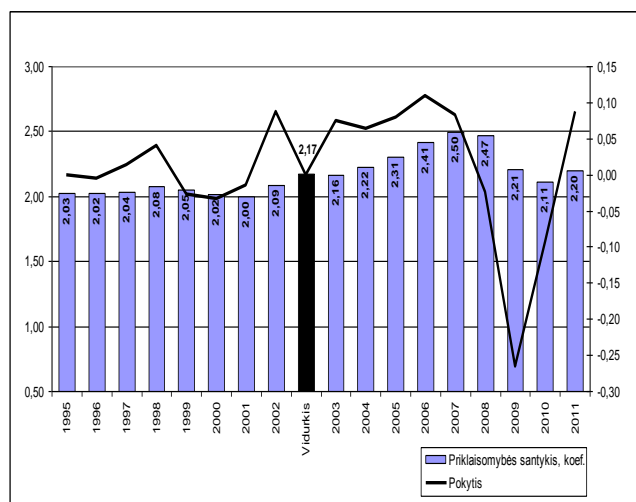
Analizuojant 15 paveikslą nustatyta, kad vidutiniškai kasmet Lietuvoje senatvės pensijos gavėjų buvo 618,39 tūkst. (žr. 6 priedas). 1995 m. pastebimas didžiausias (656,80 tūkst.), o 2007 m. – mažiausias (587,87 tūkst.) gavėjų skaičius. Pensinio amžiaus gyventojų skaičius analizuojamu laikotarpiu sumažėjo 9,8 proc. arba 64,42 tūkst., dėl vyrų ir moterų pensinio amžiaus ilginimo kasmet arba kas trečius metus (pvz. nuo 1995 iki 2000 m. vyrams - 2 mėnesiais, moterims – 4 mėnesiais, nuo 2001 iki 2004 m. tiek vyrams, tiek moterims – 6 mėnesiais ir t.t.), todėl pasikeitus šioms pensijų sistemos parametrams didžiausi pensinio amžiaus asmenų skaičiaus dinaminiai mažėjimai pastebimi 2001 – 2003 m., vyresnio amžiaus asmenų skaičiui sumažėjus 26,34 tūkst. arba 4,14 proc. Iš apskaičiuotų duomenų galima teigti, kad pensinio amžiaus ilginimu siekiama ekonominio efekto, kuris pasireiškia, tiek surenkant daugiau mokesčių iš ilgiau dirbančiųjų asmenų, tiek sutaupant išlaidas pavėlinus pensijų mokėjimą. Per analizuojamą laikotarpį pensinio amžiaus asmenų skaičius didėjo 2008, 2009 bei 2011 m., atitinkamai 0,52, 0,28 ir 0,02 proc. Tuo metu šalyje užfiksuotas didėjantis nedarbo lygis (2008 m. – 5,8, 2009 m. – 13,70 ir 2011 m. – 15,4 proc.), padažnėjęs įmonių bankrotas, etatų mažinimas, iškilę sunkumai persikvalifikuoti galėjo paskatinti asmenis pasirinkti išankstinį išėjimą į pensiją, kuri netekus darbo pajamų yra išsigelbėjimas nuo visiško skurdo. Šią išvadą

pagrindžia per 2008 – 2011 m. 74,34 mln. Lt padidėjusios VSDF išlaidos išankstinėms senatvės pensijoms. Pensijų gavėjų skaičiaus didėjimui poveikį turėjo 2006 – 2011 m. nei vyrams, nei moterims nekeistas pensinis amžius, dėl ko Lietuvoje pradėjo reikštis visuomenės senėjimo požymiai. Svarbu paminėti, kad pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus mažėjimas per 1995 – 2011 m. buvo 1,29 proc. punkto didesnis nei socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų. Nepriklausomai nuo netolygios dirbančiųjų asmenų dinamikos, pensinio amžiaus asmenų mažėjimas analizuojamu laikotarpiu gali paaiškinti, senatvės pensijos didėjimą tuo pačiu metu, o pastarųjų metų pensijų gavėjų padidėjimas, atitinkamai – senatvės pensijos mažėjimą (žr. 11 pav.). Galima daryti išvadą, kad nors socialiai apdraustų asmenų pokytis, lemiantis VSDF pajamas, kuriomis yra finansuojamos pensijos, yra netolygus ir dinamiškas, dėl ekonomikos situacijos šalyje, senatvės pensijos dydžiui ir pensinio amžiaus gyventojų skaičiui poveikio cikliškumas neturi.

Įvertinus pensijų sistemos dalyvius, pravartu analizuoti priklausomybės santykį, kuris parodo, kokią dalį visame socialiu draudimu apdraustų asmenų skaičiuje sudarė pensinio amžiaus gyventojai bei priklausomybės koeficientą, parodantį keliems darbuotojams tenka išlaikyti vieną pensinio amžiaus gyventoją. Gauti duomenys pateikti 16 ir 17 paveiksluose.

16 pav. Priklausomybės santykis ir jo dinamika 1995–2011 m., procentai

17 pav. Priklausomybės koeficientas ir jo dinamika 1995 – 2011 m., koeficientas

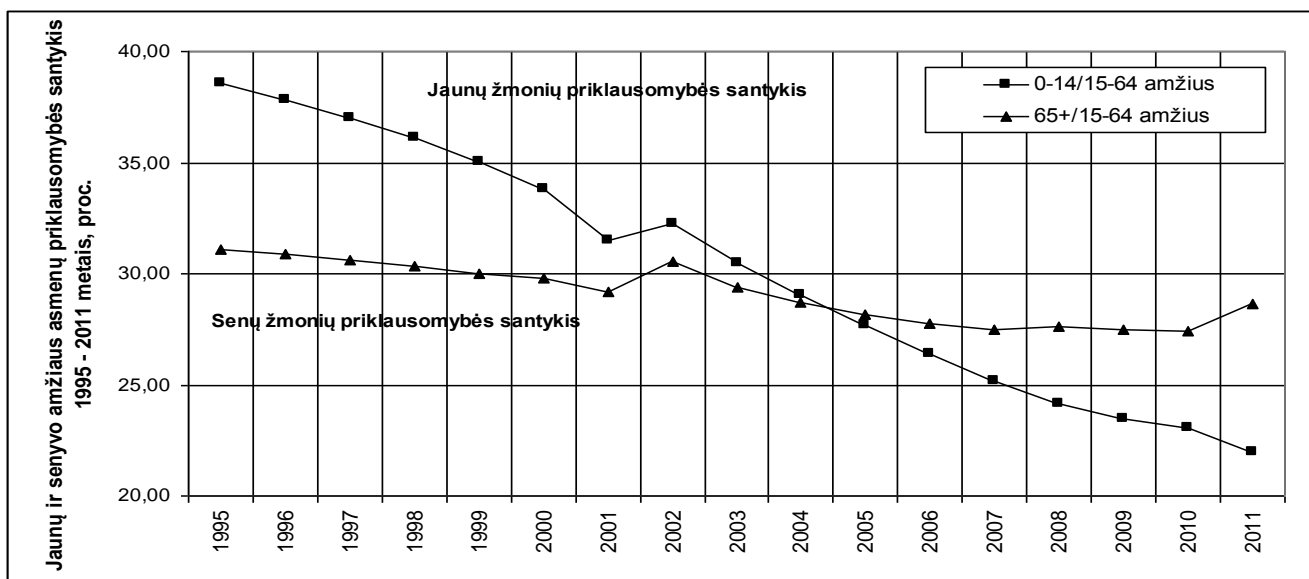
Atlikus 16 paveiksle esančių duomenų analizę nustatyta, kad per 1995 – 2011 m. pensinio amžiaus gyventojų priklausomybės santykis vidutiniškai sudarė 46,30 proc., o tai reiškia, jog šimtui socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų Lietuvoje vidutiniškai kasmet teko išlaikyti 46,30 pensininkus. Išvadą patvirtina 17 paveiksle pateiktas vidutinis priklausomybės koeficientas, parodantis, kad vidutiniškai kasmet vieną pensininką Lietuvoje turi išlaikyti 2,17 dirbančio asmens. Priklausomybės santykis kinta

dėl pagrindinių dviejų priežasčių: pensininkų ir dirbančiųjų skaičiaus kitimo. Didžiausias priklausomybės santykis (50 proc.) Lietuvoje nustatytas 2001 m., dėl dirbančiųjų asmenų skaičiaus mažėjimo (1,95 proc.) per 2000 – 2001 m. didesniu tempu nei mažėjo (1,20 proc.) pensinio amžiaus gyventojų (žr. 6 ir 7 priedas). Svarbu paminėti, kad 2001 m. priklausomybės koeficientas (2) buvo mažiausias, bei parodė, kad tuo laikotarpiu Lietuvoje dirbantiesiems teko didžiausia našta, siekiant išlaikyti pensinio amžiaus gyventojus, t.y. vieną pensininką Lietuvoje tuo metu turėjo išlaikyti du šalies dirbantieji. Labiausiai priklausomybės santykis padidėjo (4,86 proc. punktais) per 2008 – 2009 m. Pagrindinėmis to priežastimis galima įvardinti tuo pačiu laikotarpiu Lietuvoje labiausiai sumažėjusiu (10,47 proc.) dirbančiųjų asmenų bei padidėjusiu (0,28 proc.) pensinio amžiaus gyventojų skaičiumi. Demografiniai pokyčiai šalyje dėl mažėjančio (0,27) priklausomybės koeficiento padidino pensijų gavėjų išlaikymo našta dirbantiesiems, kuomet nebe 2,47, o 2,21 dirbančiojo turėjo išlaikyti vieną šalies pensininką.

Mažiausias pensinio amžiaus gyventojų priklausomybės santykis (40,07 proc.) analizuojamu laikotarpiu nustatytas 2007 m. kai šalyje esant ekonomikos augimui 3,22 proc. didėjo socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičius bei 0,16 proc. sumažėjo pensinio amžiaus gyventojų. Ši situacija šalyje gali būti vertinama teigiamai, kadangi pensinio amžiaus žmonių dalis, kurie yra išlaikomi dirbančiųjų asmenų sumažėjo. Įvertinus duomenis galima teigti, kad 2007 m. šimtui dirbančiųjų asmenų teko išlaikyti 40,07 pensininkus ir tai gali būti vertinama kaip teigiama tendencija šalyje, kadangi nustatytą rodiklį lyginant su šalies vidutiniu dydžiu (46,30) galima teigti, kad išlaikomų asmenų skaičius sumažėjo 6,23 žmonėmis. Mažesnė pensijų gavėjų dalis dirbančiųjų asmenų skaičiuje lėmė didžiausią (2,5) priklausomybės koeficientą, parodantį, kad tuo laikotarpiu didesnio dirbančiųjų asmenų skaičiaus mokamomis įmokomis buvo galima lengviau padengti įsipareigojimus vienam pensininkui, t.y. vieną pensininką 2007 m. turėjo išlaikyti 2,5 dirbantieji, našta tuo metu Lietuvoje buvo mažiausia, padalinama didesniai socialiai draustinam žmonių skaičiui. Labiausiai priklausomybės santykis sumažėjo (2,08 proc. punkto) per 2001 - 2002 m. Mažėjimą per šiuos metus lėmė 1,83 proc. (nuo 624,95 iki 624,95 tūkst.) sumažėjęs pensinio amžiaus gyventojų ir tuo pačiu metu 2,44 proc. (nuo 1273,20 iki 1304,30 tūkst.) padidėjęs dirbančiųjų asmenų skaičius. Tačiau priklausomybės koeficiento padidėjimas tuo metu nebuvo pats didžiausias (0,09 proc. punkto) dėl prieš tai minėtųjų dirbančiųjų ir pensinio amžiaus gyventojų pokyčių šalyje. Labiausiai priklausomybės koeficientas padidėjo (0,11 proc. punktais) per 2005 – 2006 m., dėl tuo metu gerėjančių įsidarbinimo galimybių, kai 2006 m. lyginant su 2005 m. buvo įdarbinti Lietuvoje buvo 51,70 tūkst., o tarp jų galėjo būti ir pensinio amžiaus gyventojų, kadangi per šiuos metus pastarųjų sumažėjo 5,37 tūkst. Per analizuojamą laikotarpį 1

pensininką teko išlaikyti ne 2,31, o 2,41 dirbantiems, o tai reiškia, kad vienas šalies pensininkas galėjo būti išlaikomas didesniu socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų mokamomis socialinio draudimo įmokomis, našta dirbantiems Lietuvoje mažėjo.

Svarbu paminėti, kad nepriklausomai nuo to, kad priklausomybės santykis ir našta dirbantiems per 1995 – 2011 m. kito netolygiai, didėjo ir mažėjo, tačiau vertinant pokyčius pastebima teigiama tendencija, kadangi priklausomybės santykis sumažėjo 3,89 proc., o priklausomybės koeficientas padidėjo 0,17 proc. punktais. Pensininkų sumažėjimas per 1995 - 2011 metus 64,42 tūkst. ir beveik tris kartus mažesnis dirbančiųjų asmenų mažėjimas 27,80 tūkst. lėmė mažėjančią dirbančiųjų asmenų našta, išlaikant pensinio amžiaus gyventojus. Taip pat nustatyta, kad didėjant priklausomybės santykiui, atitinkamai mažėjo priklausomybės koeficientas ir atvirkščiai. Tad norint išlaikyti stabilų įmokas mokesčių ir išmokas gaunančių asmenų pasiskirstymą, turi būti įdarbinama daugiau žmonių bei mažinamas pensininkų skaičius. Analizuojant priklausomybės rodiklius tikslinga tarpusavyje lyginti pensinio amžiaus (65+) ir jaunimo (0 – 14) priklausomybės santykius, išreikštus procentine dalimi nuo darbingo amžiaus gyventojų (15 – 64), kurie parodo pensijų sistemos gebėjimą ateityje išlaikyti pensinio amžiaus gyventojus. Jaunų ir senovo amžiaus asmenų priklausomybės santykiai pateikti 18 paveiksle.

18 pav. Jaunų ir senovo amžiaus gyventojų priklausomybės santykis ir jo pokytis 1995 – 2011 metais

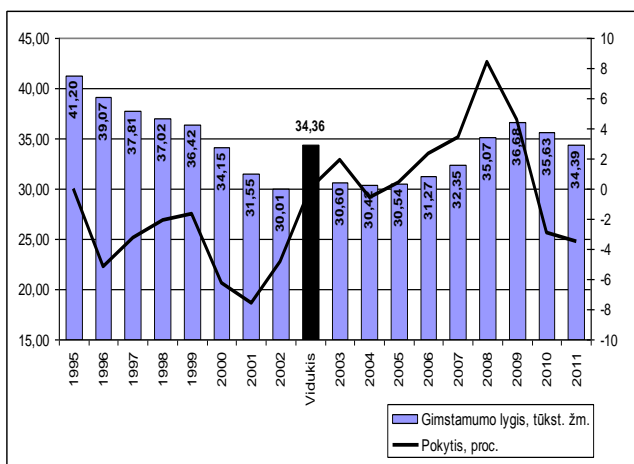
Įvertinus 18 paveiksle pateiktus duomenis nustatyta, kad pensinio amžiaus asmenų dalis darbingų asmenų skaičiuje vidutiniškai kasmet sudarė 29,12 proc., kai tuo tarpu jaunimo dalis dirbančiuose asmenyse siekė 27,61 proc. Duomenys gali būti vertinami neigiamai, nes senovo amžiaus asmenų

Lietuvoje yra daugiau nei jaunų. Pastebima, kad atotrūkis tarp šių dviejų rodiklių nėra didelis, tačiau įvertinus jų dinamiką per analizuojamą laikotarpį nustatyta, kad, tiek jaunų (16,62 proc. punkto), tiek senyvo (2,47 proc. punkto) amžiaus asmenų priklausomybės santykiai mažėjo (žr. 8 priedas). Išlaikomų asmenų dalies mažėjimas visuose darbinguose asmenyse siejamas su per visą analizuojamą laikotarpį ilginama pensinio amžiaus riba. Reiškinyms gali būti vertinamas teigiamai, dėl galimai mažėjančio išmokų kiekio, tačiau vis tik didesniu tempu mažėjanti išlaikančiųjų asmenų santykinė dalis galinčiuose dirbti asmenų skaičiuje parodė, kad ateityje darbingo amžiaus asmenų, galinčių išlaikyti pensinio amžiaus gyventojus mažės, o našta darbingo amžiaus gyventojams taps vis didesnė. Labiausiai neigiamus pokyčius Lietuvoje lėmė per analizuojamą laikotarpį 44,22 proc. sumažėjęs į 0 – 14 amžiaus grupę patenkančių asmenų skaičius, kurio neigiami pasikeitimai parodė vieną iš didžiausių pensijų sistemos spragų. Tiek jaunų, tiek vyresniojo amžiaus priklausomybės santykiai didėjo 2001 – 2002 m., atitinkamai 0,74 ir 1,35 proc. punkto, dėl tuo metu 6,15 proc. sumažėjusių darbingo amžiaus gyventojų. Vertinant 18 paveiksle pateiktus duomenis stebimos rodiklių pokyčių tendencijos, kurias galima susiskirstyti į du laikotarpius:

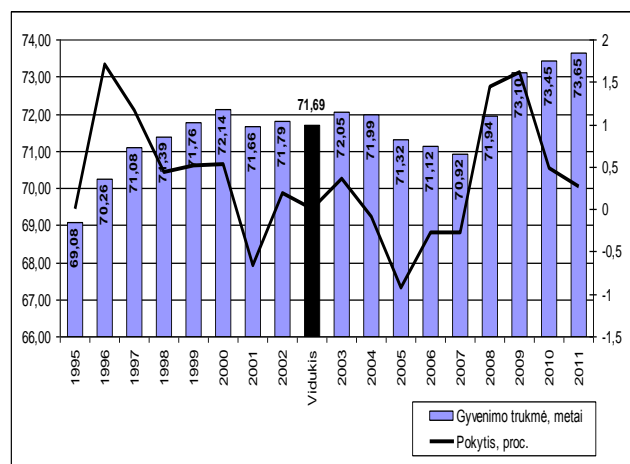
- 1995 – 2004 m. jaunimo priklausomybės santykis (vid. 34,16 proc.) buvo didesnis už senyvo amžiaus asmenų (vid. 30,05 proc.) bei parodė, kad našta tenkanti būsimiems mokymosi mokėtojams buvo mažiausia,
- 2005 – 2011 m. pasikeitusi demografinė situacija šalyje lėmė didesnę senyvo amžiaus asmenų (vid. 27,80 proc.), o ne jaunų (vid. 24,57 proc.) priklausomybės santykį.

Mažiausias atotrūkis (0,34 proc. punkto) tarp išlaikančiųjų ir išlaikomų asmenų priklausomybės santykių nustatytas 2004 m., dėl pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus sumažėjimo 1,38 proc. bei didesnio jaunimo skaičiaus mažėjimo 3,79 proc. Pusiausyva pažeista 2005 m. dėl 2004 – 2011 m. laikotarpiu 1,34 proc. punkto jaunų asmenų priklausomybės santykio mažėjimo, kurį taip pat lėmė 3,92 proc. sumažėjęs Lietuvoje į 0-14 metų grupę patenkantis asmenų skaičius. Senų žmonių priklausomybės santykis 2004 – 2005 m. laikotarpiu taip pat mažėjo, tačiau kur kas lėčiau (0,56 proc. punkto), dėl pensinio amžiaus gyventojų mažėjimo 1,26 proc. Pažeista pusiausyva parodė, kad ateityje Lietuvoje tarp mokančių socialinio draudimo įmokas ir gaunančių išmokas asmenų skaičiaus bus netolygus pasiskirstymas, o 2010 – 2011 m. senyvo amžiaus asmenų priklausomybės santykio didėjimas (1,25 proc. punkto) ir jaunų asmenų priklausomybės santykio mažėjimas (1,12 proc. punkto) panašiu tempu parodė, kad Lietuvos pensijų sistema nuo 2005 m. susiduria su mažėjančiu šalies gebėjimu padengti pensijų įsipareigojimus bei senstančia visuomene, dėl ko sunkėja mokesčių našta ekonomiškai aktyviems darbingo amžiaus Lietuvos gyventojams.

Nustačius, kad labiausiai didėjančius priklausomybės rodiklius ir vis didesnę dirbančiųjų asmenų našta išlaikant pensinio amžiaus asmenis lemia kasmet Lietuvoje mažėjantis jaunų asmenų skaičius, toliau darbe tikslinga analizuoti gimstamumo lygio ir tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklius, kurių neigiami pasikeitimai konceptualiojoje darbo dalyje buvo siejami su didėjančiu priklausomybės santykiu, bei kurie yra vieni svarbiausių rodiklių, pagrindžiančių pensijų sistemos reformos poreikį. Gimstamumo lygio ir tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai 1995 – 2011 m. laikotarpiu pateikti 19 ir 20 paveiksluose. Naudoti statistikos departamento duomenys, todėl 19 paveiksle pateikti gimstamumo duomenys, kurie išreikšti tūkst. žm. mato vienetais, 20 paveiksle gyvenimo trukmė, išreikšta metais.

19 pav. Gimstamumo lygio duomenys ir jų pokytis 1995 – 2011 m. tūkstančiais

20 pav. Gyvenimo trukmės duomenys ir jų pokytis 1995 – 2011 m. laikotarpiu, metais

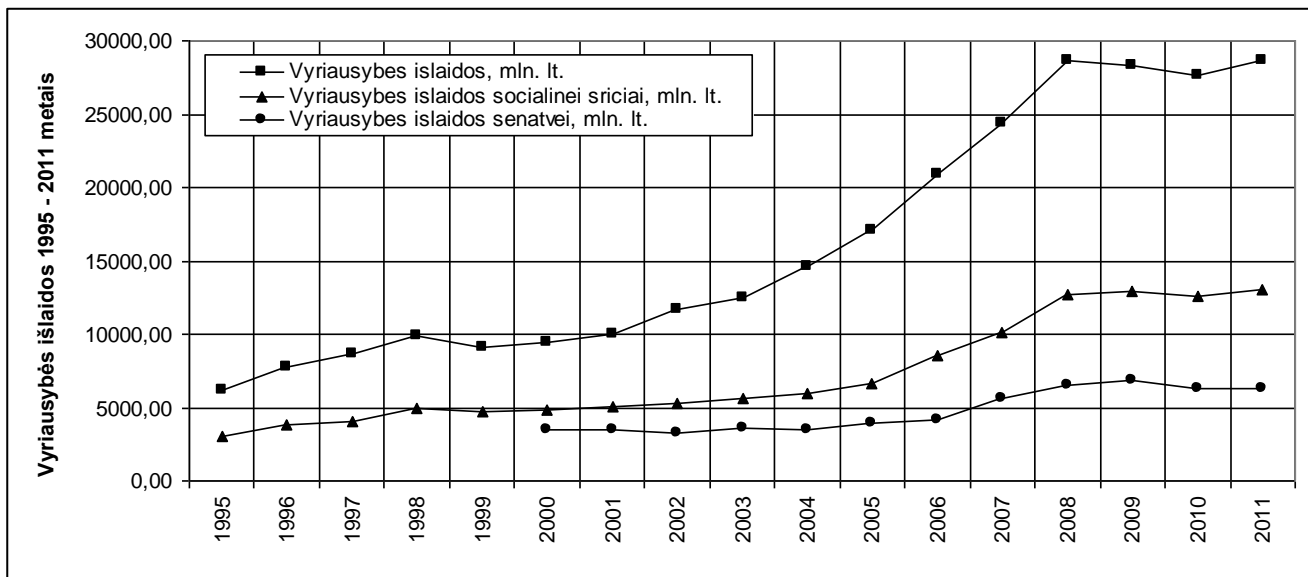
Įvertinus 19 ir 20 lentelėse pateiktus duomenis nustatyta, kad gimstamumo ir gyvenimo trukmės rodikliai kito netolygiai, 1995 – 2002 m., kai gimstamumas mažėjo, gyvenimo trukmė ilgėjo ir atvirkščiai, 2005 – 2009 m. gimstamumui didėjant, gyvenimo trukmė mažėjo (žr. 10 priedas). Netolygumas pasireikšti galėjo dėl to, kad gimstamumo mažėjimas lemia mažėjančius potencialiai ateityje galinčius dirbti ir mokėti socialinio draudimo įmokas asmenų skaičius, todėl gyvenimo trukmė tuo laikotarpiu galėjo būti didinama, darant prielaidą, kad bus didinamas pensinis amžius, t.y. didinama socialinio draudimo aprėptis. Analizuojamu laikotarpiu vidutiniškai kasmet Lietuvoje gimė 34,36 tūkst. žm. Daugiausia gimusiųjų asmenų (41,20 tūkst.) užfiksuota 1995 m. ir po šių metų sekė gana spartus gimstamumo mažėjimas (27,14 proc.) iki 2002 m., kai gimstamumas Lietuvoje buvo mažiausias (30,01 tūkst.). Ženklių pokyčių tuo laikotarpiu galėjo lemti ekonominės šalies sąlygų pasikeitimas, kai per 1995 – 2002 m. 11,3 proc. punkto padidėjo nedarbo lygis, o pastarajam pasikeitus suprastėjo šeimų gyvenimo sąlygos. Galima teigti, kad netekus darbo pajamų asmenys Lietuvoje tuo laikotarpiu gana

atsakingai planavo šeimas. Gimstamumo lygio didėjimas (19,88 proc.) per 2003 – 2009 m. gali būti paaiškintas mažėjančiu (1,3 proc. punkto) nedarbo lygiu, padidėjusiu (983,40 Lt.) vidutiniu šalies darbo užmokesčiu, bei gebėjimu socialinio draudimo fondo lėšomis finansuoti didesnes motinystės išmokas. Taigi, nustatytas akivaizdus tiesinis ekonominės šalies situacijos ir gimstamumo lygio ryšys: gerėjant situacijai gimstamumas didėja ir atvirkščiai. Nepriklausomai nuo to, analizuojamu laikotarpiu gimstamumo lygis Lietuvoje sumažėjo (16,53 proc.). Procesas nulėmė neigiamą natūralų gyventojų prieaugį, o prastėjanti šalies situacija 2009 – 2011 m. parodė, kad pensijų sistema susiduria su mažėjančiu potencialių įmokų mokėtojų skaičiumi. Gimstamumo rezultatai taip pat patvirtina, kad jaunų asmenų priklausomybės santykis ateityje ir toliau tendencingai turėtų mažėti, o tuo pačiu turėtų didėti reikalavimai darbingo amžiaus gyventojams.

Vidutinė Lietuvos tikėtina gyvenimo trukmė analizuojamu laikotarpiu siekė 71,69 metus. Mažiausia reikšmė (69,08 m.) nustatyta 1995 m., o per 1995 – 1997 m. 8,21 proc. sumažėjęs gimstamumas lėmė tuo metu gana ženklų ir didžiausią tikėtinos gyvenimo trukmės didėjimą (2,89 proc.) dviem metais. Svarbu paminėti, kad Lietuvos gyvenimo trukmė yra viena trumpiausių Europos Sąjungoje, tačiau panaši situacija užfiksuota ir kaimynėse šalyse Estijoje ir Latvijoje. Lietuvoje 2011 m. gyvenome trupiausiai visoje ES – beveik 12 metų trumpiau nei ilgiausiai visoje ES gyvenantys Švedai ir Ispanai. Vidutinė Lietuvos tikėtina gyvenimo trukmė, nuo 2002 iki 2007 m. trumpėjusi (1,21 proc.), pastaraisiais metais pamažu ilgėjo, o bene labiausiai tai pasijuto šalį užklupus ekonominiam sunkmečiui, kai vidutinė bendra gyvenimo trukmė 2008 - 2011 m. kasmet pailgėdavo apie metus, o 2011 m. rodiklis buvo didžiausias (73,65). Nepriklausomai nuo to, Jungtinė Tautų Organizacija prognozuoja, kad ji nuolat ilgės dėl mažėjančio gimstamumo ir dirbančiųjų asmenų emigracijos. Labiausiai tikėtina gyvenimo trukmė Lietuvoje sutrumpėjo 0,93 proc. 2004 – 2005 m. Analizuojant 20 paveiksle pateiktus duomenis pastebimas paradoksas, kadangi mokslinėje literatūroje ilgėjanti gyvenimo trukmė yra siejama su gerėjančia šalies ekonomine situacija, tačiau praktiniai duomenys parodė ką kita. Gyvenimo trukmė Lietuvoje ilgėjo ekonomikos nuosmukio metu, o trumpesnė gyvenimo trukmė pastebima gerėjant ekonominei situacijai šalyje. Svarbu paminėti, kad analizuojamu laikotarpiu tikėtina gyvenimo trukmė padidėjo (6,62 proc.) apie penkis metus, o tai reiškia, kad Lietuvos pensijų sistema kasmet susiduria su vis didėjančiais įsipareigojimais pensinio amžiaus gyventojams.

Mažėjančio gimstamumo ir ilgėjančios gyventojų vidutinės gyvenimo trukmės didėjimas parodė Lietuvos gyventojų senėjimo tendencijas, bei tai, jog Lietuvai ateityje bus vis sunkiau užtikrinti pakankamai dideles ar net pakankamas valstybines pensijas, dėl mažėjančių potencialių įmokų mokėtojų, senstančios visuomenės bei ilgėjančio senatvės pensijų finansavimo laikotarpio, todėl toliau

magistro darbe tikslinga analizuoti vyriausybės išlaidas, jų dalį skiriamą socialiniai sričiai ir senatvės išlaidoms kompensuoti. Vyriausybės išlaidų, vyriausybės išlaidų skirtų socialinei sričiai ir senatvei duomenys pateikti 21 paveiksle.

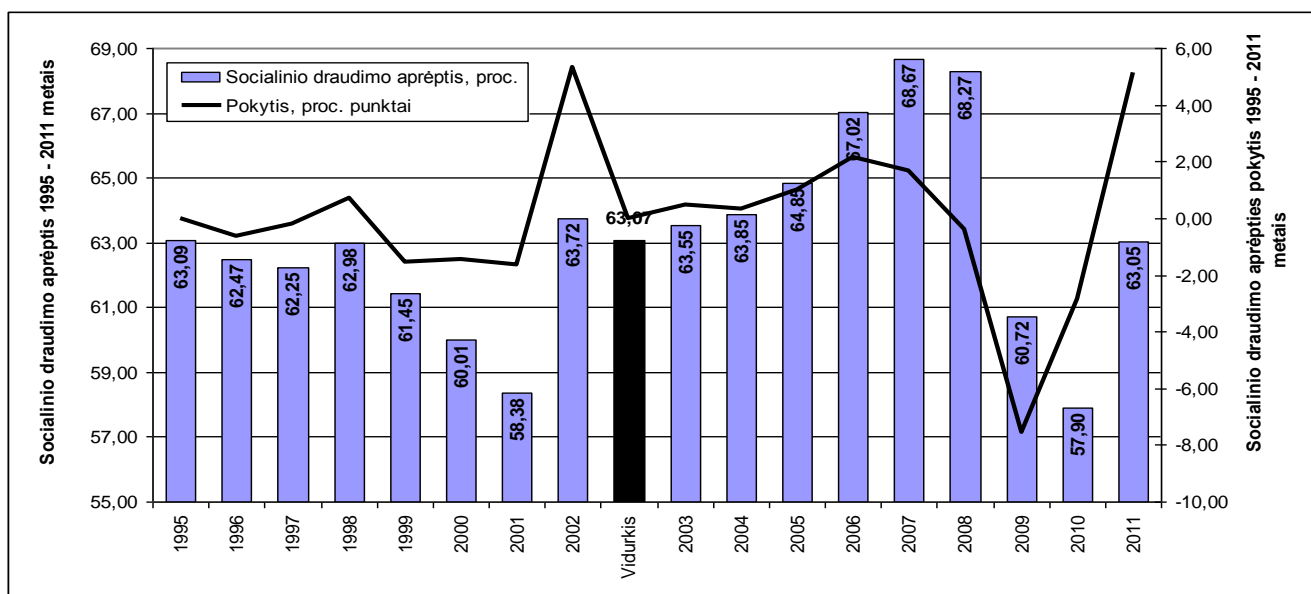

21 pav. Vyriausybės išlaidų socialiniai sričiai ir senatvei dinamika 1995 – 2011 m., mln. Lt

Analizuojant 21 paveiksle pateiktus duomenis nustatyta, kad analizuojamu laikotarpiu, vyriausybės išlaidos skiriamos socialiniai sričiai tiek išlaidos senatvei didėjo (atitinkamai 4,38 ir 1,79 karto). Kadangi per 1995 – 2011 m. pensinio amžiaus gyventojų skaičius Lietuvoje mažėjo (9,81 proc.), didėjančios išlaidos galėjo būti siejamos su gimstamumo lygio mažėjimu (16,53 proc.) ir gyvenimo trukmės ilgėjimu (6,62 proc.). Išlaidų dalis, skirta socialiniai sričiai, vidutiniškai kasmet siekė 7286,07 mln. Lt, ir sudarė 45,98 proc. visų valstybės biudžeto išlaidų dalį. Įvertinus vyriausybės išlaidų soc. sričiai duomenis galima teigti, kad Lietuvoje socialinė sritis viena prioritetinių, kuriai tenka apie pusę visų perskirstomų biudžeto lėšų (žr. 9 priedas). Vyriausybės išlaidos skiriamos senatvei kompensuoti per analizuojamą laikotarpį vidutiniškai kasmet siekė 4753,78 mln. Lt. Senatvės išlaidų dalis visose išlaidose skiriamose socialinei sričiai vidutiniškai kasmet sudarė 57,66 proc. ir parodė, kad vis dėlto didžiausia dalis valstybės biudžeto pajamų, kurios surenkamos iš jaunų, dirbančiųjų žmonių atiteko pensinio amžiaus gyventojams. Didžiausia senatvės išlaidų dalis visose socialinio draudimo išlaidose (73,52 proc.) siekė 2000 m., mažiausia (49,87 proc.) 2010 m., o jų sumažėjimas (8,28 proc.) per 2009 – 2010 m. lėmė taip pat mažėjančias (2,43 proc.) visas biudžeto išlaidas. Taip pat svarbu paminėti, kad nors per analizuojamą laikotarpį pensinio amžiaus gyventojų sumažėjo 64, 42 tūkst. arba 9,8 proc., kasmet ar kas antrus metus buvo ilginamas pensinis amžius, vyriausybės išlaidos skiriamos senatvei

kompensuoti vis tik didėjo (1,79 proc.) ir sudarė didžiausią dalį visose Lietuvos biudžeto išlaidose. Analizuotieji vyriausybės išlaidų soc. sričiai, ir senatvei rodikliai ko gero geriausiai paaikškina ir atskleidžia ilgaamžiškumo problemą Lietuvoje bei patvirtina dėl ilgėjančios gyvenimo trukmės taip pat ilgėjančių pensijų įsipareigojimų finansavimo laikotarpį.

Siekiant sumažinti dėl priklausomybės santykio didėjimo, gimstamumo mažėjimo ir tikėtinos gyvenimo trukmės ilgėjimo padidėjusį valstybės finansavimo poreikį senatvės išlaidoms kompensuoti, šalyje turi didėti dirbančiųjų gyventojų arba mažėti pensinio amžiaus asmenų skaičius. Siekiant įvertinti Lietuvoje esančias ir potencialiai galimas finansavimo ir pensijų įsipareigojimų padengimo galimybes toliau darbe svarbu analizuoti socialinio draudimo aprėptį, parodančią atsiradusias arba neišnaudotas įmokų surinkimo galimybes. Socialinio draudimo aprėptį galima išmatuoti apdraustųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykiu (žr. 22 paveiksle).

22 pav. Socialinio draudimo aprėptis, išreikšta socialiniu draudimu apdraustųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykiu 1995 – 2011 m., procentai

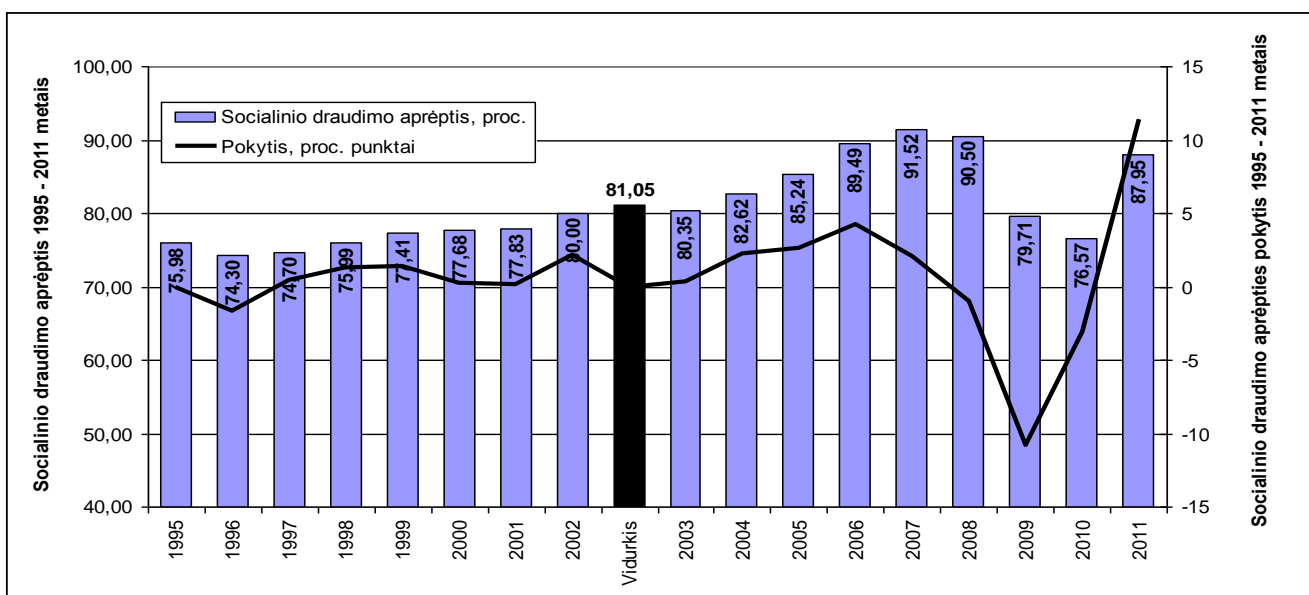
22 paveiksle pateiktą apdraustųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykio dinamiką 1995 – 2011 m. galima padalinti į tris dalis, kai socialinio draudimo aprėptis turėjo aiškiai išreikštą kryptį (žr. 10 priedas):

- 1995 – 2001 m. – socialinio draudimo aprėptis sumažėjo 4,71 proc. punkto, o jos vid. reikšmė buvo 61,52 proc.;
- 2002 – 2007 m. socialinio draudimo aprėptis didėjo, rodiklis pasikeitė 4,95 proc. punkto, o vid. reikšmė buvo 65,28 proc.;

- 2008 – 2011 m. nustatytas socialinės draudimo aprėpties mažėjimas, rodiklis mažėjo 5.22 proc. punkto, vidutinė reikšmė buvo 62,48 proc.

Gauti socialinio draudimo aprėpties duomenys parodė, kad esant ekonomikos pakilimui šalyje valstybės gebėjimas padengti pensijų įsipareigojimus buvo didesnis nei ekonomikos stagnacijos metu, o lyginant tarpusavyje ekonomikos nuosmukio laikotarpius nustatyta, kad nors prasidėjus 2008 m. pasaulinei krizei socialinė aprėptis sumažėjo didesniu tempu, tačiau paminėtų problemų imtasi spręsti kur kas anksčiau nei tuo metu, kai krizė vyko 1988 m., o 2011 m. buvo atkurtos ir 0,07 proc. punktu viršytos 1998 m. socialinio draudimo įmokų surinkimo galimybės. Lengviausiai pensijų sistemos įsipareigojimus Lietuvoje buvo galima padengti 2007 m., kai socialinė aprėptis šalyje sudarė 68,67 proc., dėl per 2006 – 2007 m. dirbančiųjų asmenų didėjimo (3,22 proc. punktais) spartesniu tempu nei tuo metu didėjo darbingo amžiaus gyventojai (0,74 proc. punkto). Mažiausia įmokų surinkimo galimybė Lietuvoje nustatyta 2010 m., kai apdraustųjų asmenų dalis darbingo amžiaus gyventojų skaičiuje sudarė mažiausią (57,90 proc.) santykinę dalį, kadangi tuo metu dėl socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų Lietuvoje sumažėjo 10,48 proc. 2008 - 2009 m. ir 4,29 proc. 2009 – 2010 m. laikotarpiais. Mažiausia socialinio draudimo aprėptis tuo laikotarpiu ko gero vienas pagrindinių ir svarbiausių rodiklių, kurį įvertinus Lietuvoje priimtas laikinasis pensijos skaičiavimo ir mokėjimo įstatymas bei 2010 m. sumažintas senatvės pensijos dydis, sąlygojęs šalyje taip pat sumažėjusį atkuriamąjį dydį, t.y. pakeitimo normą (žr. 11 ir 13 pav.). Labiausiai socialinio draudimo aprėptis Lietuvoje padidėjo (5,35 proc. punkto) per 2001 – 2002 m., dėl tuo metu pradedančios atsigauti po 1998 m. ekonomikos krizės darbo rinkos kuomet, nedarbo lygis sumažėjo 3,6 proc. punkto, o socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų Lietuvoje padidėjo 2,44 proc. Didžiausias socialinio draudimo aprėpties sumažėjimas (7,55 proc. punkto) šalyje nustatytas 2010 m. Per 2009 – 2010 m. nedarbo lygis šalyje padidėjo 4,1 proc. punkto, apdraustųjų socialiniu draudimu sumažėjo 4,29 proc., o emigracija padidėjo 3,79 karto. Vidutiniškai kasmet Lietuvoje socialinę draudimo aprėptį sudarė 63,07 proc., o tai reiškia, kad likusi 36,93 proc. galimybė nėra išnaudota, ne visi potencialiai galintys asmenys, gali dirbti. Šis rodiklis išryškina darbo rinkos problemas, kurios turi būti taisomos, siekiant palaikyti stabilias VSDF pajamas, surenkant socialinio draudimo įmokas. Analizuojant duomenis taip pat nustatyta, kad nuo 1995 iki 2011 m. socialinio draudimo aprėptis Lietuvoje sumažėjo 0,04 proc. punkto. Neigiamą situacijos pasikeitimą lėmė visu analizuojamu laikotarpiu Lietuvoje mažėjantis socialiai draustinių ir darbingo amžiaus asmenų skaičius, atitinkamai 2,09 ir 2,03 proc., todėl galima daryti išvadą, kad Lietuvoje pensijų sistemos gebėjimas padengti visus įsipareigojimus pensinio amžiaus gyventojams

mažėjo. Socialinio draudimo aprėptis taip pat gali būti matuojama socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų ir darbo jėgos santykiu, kurio duomenys 1995 – 2011 m. pateikti 23 paveiksle.

23 pav. Socialinio draudimo aprėptis, išreikšta socialiniu draudimu apdraustųjų ir darbo jėgos santykiu 1995 – 2011 m., procentai

Iš 23 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad vidutiniškai kasmet socialinio draudimu apdraustųjų asmenų dalis visoje darbo jėgoje, t.y. užimtuose ir galinčiuose dirbti asmenyse, sudarė 81,05 proc., o tai reiškia, kad potencialiai galinčių mokėti socialinio draudimo įmokas asmenų 19,95 proc. dalis yra neišnaudota. Per analizuojamą laikotarpį dirbančių asmenų aprėptis bei įmokų surinkimo galimybė padidėjo net 11,97 proc. punkto, dėl 3,37 karto didesnio darbo jėgos sumažėjimo (15,41 proc.) nei tuo metu mažėjo (2,09 proc.) socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičius. Darbo jėgos pokyčius galėjo lemti pasikeitę užimtųjų ir bedarbių duomenys. Ženklius Lietuvoje pasikeitimus labiausiai sąlygojo užimtųjų asmenų skaičiaus sumažėjimas 272,70 tūkst. Didžiausia (91,52 proc.) socialinio draudimo aprėptis užfiksuota 2007 m. dėl per 2006 – 2007 m. padaugėjusių (3,22 proc.) dirbančiųjų asmenų skaičiaus, padidėjusios (0,93 proc.) darbo jėgos skaičiaus, kurioje didėjo (2,35 proc.) užimtųjų bei mažėjo (22,84 proc.) bedarbių skaičius. Gautais duomenimis galima teigti, kad dalis ar net visi bedarbiai (20,40 tūkst.) dėl gerėjančios šalies situacijos galėjo būti įdarbinti ir tapti socialiai apdraustais asmenimis. Mažiausia darbuotojų aprėptis (74,30 proc.) nustatyta 1996 m. kai apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų skaičius mažėjo (0,49 proc.), o potencialiai galinčios dirbti, bet neišnaudotos darbo jėgos kiekis padidėjo 1,76 proc. Pastarosios didėjimą labiausiai tuo metu lėmė nuo 109,00 iki 124,50 tūkst. padidėjęs bedarbių skaičius.

Analizuojamu laikotarpiu socialinio draudimo aprėptis kito gana stabiliai, vidutiniškai kasmet padidėjo 0,70 proc. punkto, o didžiausi vykę pasikeitimai darbuotojų struktūroje užfiksuoti 2008 – 2011 m., prasidėjus pasaulinei ekonomikos recesijai. Svarbu paminėti, kad analizuojant dirbančiųjų asmenų santykį visoje darbo jėgoje 1998 m. krizė neigiamo poveikio neturėjo, socialinio draudimo aprėptis iki 2008 m. vidutiniškai kasmet 1,53 proc. punkto didėjo, priešingai nei 23 paveiksle pateiktais duomenimis analizuota socialinio draudimo aprėptis, vertinant dirbančiųjų santykinę dalį darbinguose asmenyse, kuri per 1998 – 2001 m. sumažėjo 7,30 proc. Socialinio draudimo įmokų surinkimo galimybė labiausiai (nuo 90,50 iki 79,71 proc.) sumažėjo per 2008 – 2009 m., kai socialiai draustinų asmenų skaičius sumažėjo 10,47 proc., o darbo jėgos, t.y. neišnaudotas potencialas padidėjo 1,65 proc. Darbo jėgos mažėjimas buvo sąlygotas užimtumo mažėjimo (6,85 proc.) ir bedarbystės (2,38 karto) didėjimo, kai per vienerius metus, nedirbančių, tačiau ieškančių ir noriai dalyvaujančių aktyviose darbo rinkos politikos priemonėse asmenų padidėjo nuo 94,30 tūkst. 2008 m. iki 225,00 tūkst. 2009 m. Labiausiai situacija pasitaisė 2010 – 2011 m., kai apdraustųjų socialiniu draudimu užregistruotų per metus buvo 52 tūkst., o darbo jėgos duomenys sumažėjo 9,32 proc., dėl tuo metu ženkliai sumažėjusiu (61,66 proc.) bedarbių skaičiumi.

Palyginus 22 ir 23 paveiksluose pateiktus socialinės draudimo aprėpties duomenis, galima teigti, kad maksimaliai galimas neišnaudotas galimybes, jų pokyčius geriausiai atvaizduoja 22 paveikslas. Analizuojant 23 paveiksle visu analizuojamu laikotarpiu socialinė draudimo aprėptis vidutiniškai kasmet buvo apie 20 proc. didesnė, kadangi dirbantieji buvo lyginami su mažesne potencialiai galinčių dirbti asmenų dalimi, t.y. darbo jėga, tačiau 23 paveikslas informatyvus ir svarbus tuo, kad jame galima išskirti, kiek visoje darbo jėgoje yra užfiksuota bedarbių. Kadangi per analizuojamą laikotarpį vidutiniškai kasmet bedarbių Lietuvoje buvo 179,46 tūkst., o per 1995 – 2011 m. padidėjo 1,02 proc. gauti duomenys patvirtina prieš tai minėtą išvadą, kad siekiant padidinti pensijų sistemos gebėjimą padengti išsipareigojimus turi būti taisomos darbo rinkos problemos, o šiuo atžvilgiu vykdomos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės siekiant įdarbinti kuo daugiau žmonių neturinčio darbo, didinant užimtumą bei mažinant bedarbystę. Šių priemonių įgyvendinimas taip pat gali sušvelninti didėjančio senų žmonių priklausomybės santykio poveikį viešiesiems šalies finansams bei gimstamumo mažėjimo ir tikėtinos gyvenimo trukmės ilgėjimo sukeltas pensijų sistemos spragas.

2.5 Lietuvos Respublikos senatvės pensijos bei jos pokyčius lemiančių veiksnių priklausomybės analizė 1995 – 2011 metais

Pensijų sistema daugumos autorių nuomone yra vertinama atsižvelgiant į jos gebėjimą dirbančiam asmeniui užtikrinti pakankamas pajamas išėjus į pensiją, o pensijų sistemos grąža matuojama tokiais rodikliais kaip senatvės pensija ir pakeitimo norma. Taigi, svarbu yra analizuoti konceptualiojoje darbo dalyje išskirtų išorinių pensijų sistemos veiksnių poveikį senatvės pensijos kitimui Lietuvos atveju bei nustatyti, kurio veiksnio kitimas gali stipriausiai paveikti senatvės pensijos kitimą. Siekiant tai įgyvendinti sudaryti tiesinės regresijos modeliai (žr. 11 ir 12 prieduose), o rodiklių vertinimas atliekamas, naudojantis regresijos lygties parametrais, kurie pateikti 17 lentelėje.

17 lentelė

Senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių priklausomybė

Veiksny	a	b	R²	r	Sig.	N	Išskirtys
<i>Demografiniai veiksniai</i>							
<i>Gimstamumas</i>	24,40	47,97	43,50	0,69	0,05	16	-
<i>Gyvenimo trukmė</i>	8,17	22,45	38,40	0,62	0,014	16	-
<i>Priklausomybės santykis</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						
<i>Emigracija</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						
<i>Makroekonominiai veiksniai</i>							
<i>Bruto darbo užmokestis</i>	0,39	1,37	90,10	0,95	0,00	14	2008/2009
<i>Bendrasis vidaus produktas</i>	0,008	17,08	47,40	0,69	0,05	15	2009
<i>VSDF pajamos</i>	0,055	0,213	83,10	0,91	0,00	15	2008
<i>VSDF išlaidos</i>	0,051	2,283	93,80	0,97	0,00	16	-
<i>Taupymo lygis</i>	-5,10	43,69	38,40	-0,62	0,01	15	2009
<i>Vyriausybės išlaidos soc. sričiai</i>	0,058	1,03	72,90	0,85	0,00	16	-
<i>Vyriausybės išlaidos senatvei</i>	0,10	14,40	75,10	0,87	0,001	11	-
<i>Biudžeto deficitas</i>	0,145	39,28	51,60	-0,72	0,003	15	2009
<i>Valstybės skola</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						
<i>Infliacija</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						
<i>Socialiniai veiksniai</i>							
<i>Nedarbo lygis</i>	-15,07	68,67	88,30	-0,94	0,005	16	-
<i>Apdraustieji socialiniu draudimu</i>	1,78	52,93	83,90	0,92	0,029	16	-
<i>Darbo jėga</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						
<i>Darbingo amžiaus gyventojai</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						
<i>Socialinio draudimo aprėptis</i>	Netenkina regresinės analizės prielaidų						

Šaltinis: sudaryta autorės

Daugeliu atveju 2008 ir 2009 m. buvo pašalinti iš analizės kaip išskirtis, kadangi tuo laikotarpiu šalyje prasidėjo ekonominė recesija, sąlygojusi ženkliai prastėjančius ekonominius, ir ypatingai makroekonominius rodiklius: per 2008 - 2009 m. darbo užmokestis sumažėjo 4,45 proc., bendrasis vidaus produktas – 17,77 proc. VSDF biudžeto pajamų didėjimo tempas ėmė sparčiai lėtėti (13,69 proc. punkto), taupymo lygis 2009 m. Lietuvoje buvo neigiamas (-43,00 proc.), o biudžeto deficitas padidėjo 2,35 karto. Analizuojant 17 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti, kad senatvės pensijos kitimą

Lietuvoje labiausiai paaiškina VSDF biudžeto išlaidų (93,80 proc.), bruto darbo užmokesčio (90,10 proc.) ir nedarbo lygio (88,30 proc.) veiksmų kitimas. Truputį silpniau, tačiau taip pat gana stipriai senatvės pensijos kitimą paaiškina ir VSDF biudžeto pajamų (83,10 proc.) bei apdraustųjų socialiniu draudimu (83,90 proc.) veiksmų kitimas. Mažiausiai senatvės pensijos kitimą veikia gyvenimo trukmė (38,40 proc.) ir taupymo lygis (38,40 proc.), kadangi determinacijos koeficientas vertinant šių veiksmų įtaką senatvės pensijai yra mažiausias. Analizuojant tiesinės regresijos koeficientą (r), analizuojamus veiksmus ir jų ryšį su *senatvės pensija* galima suskirstyti į šešias grupes:

- *Labai stiprus, tiesinis*: bruto darbo užmokestis (0,95), VSDF pajamos (0,91), VSDF išlaidos (0,96), Apdraustieji socialiniu draudimu (0,92). Daroma prielaida, kad darbo užmokesčiui padidėjus 1 Lt, senatvės pensija padidėjo 0,39 Lt arba 39 ct., VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų padidėjimas 1 mln. Lt, senatvės pensiją padidino apie 5 ct., o apdraustųjų asmenų skaičiaus padidėjimas 1 tūkst. lėmė 1,78 Lt didėjančią senatvės pensiją;

- *Labai stiprus, atvirkštinis*: nedarbo lygis (-0,94). Nustatyta, kad nedarbo lygiui padidėjus 1 proc. punktu senatvės pensija sumažėjo 15,07 Lt;

- *Stiprus, tiesinis*: Vyriausybės išlaidos soc. sričiai (0,85) ir vyriausybės išlaidos senatvei (0,87). Šių išlaidų padidėjimas 1 mln. Lt sąlygojo senatvės pensijos padidėjimą, atitinkamai 5,8 ir 10,00 ct;

- *Stiprus, atvirkštinis*: biudžeto deficitas (-0,72). Daroma prielaida, kad dėl biudžeto deficito padidėjimo 1 mln. Lt senatvės pensija atitinkamai sumažėjo 0,145 Lt arba 14,50 ct;

- *Pastebimas, tiesinis*: Bendrasis vidaus produktas (0,69), gimstamumo lygis (0,69), gyvenimo trukmė (0,62). Nustatyta, kad bendrajam vidaus produktui padidėjus 1 mln. Lt senatvės pensija padidėjo 0,8 ct., gimstamumui Lietuvoje padidėjus 1 tūkst. senatvės pensija padidėjo 24,40 Lt, o gyvenimo trukmei pailgėjus 1 metams senatvės pensija padidėja 8,17 Lt;

- *Pastebimas, atvirkštinis*: Taupymo lygis (-0,62), tai reiškia, kad taupymo lygiui šalyje padidėjus 1 proc. punktu senatvės pensija sumažėjo 5,10 Lt;

Įvertinus gautus duomenis galima teigti, kad *labiausiai abejotinu* galima laikyti ryšį tarp senatvės pensijos ir taupymo lygio, kadangi jo determinacijos koeficientas yra mažiausias, o ryšys tik pastebimas. Atvirkštiniu ryšiu būtų galima paprieštarauti konceptualiojoje darbo dalyje pateiktai M. Feldstein (1974) tyrimo išvada apie tiesioginį pensijų gerovės ir taupymo lygio ryšį, tačiau remiantis gautais statistiniais duomenimis vis tik turėtų būti palaikoma W. Gale (1999) tyrimo išvada, kuria teigiama, jog ryšys tarp senatvės pensijos ir taupymo lygio išlieka prieštaringas. *Labiausiai diskutuotinu* galima laikyti ryšį tarp gyvenimo trukmės ir senatvės pensijos. Mokslinėje literatūroje ilgėjanti gyvenimo trukmė siejama su šalies gerovės didėjimu, todėl tuo atveju gautas tiesinis ryšys

būtų pateisinamas. Tačiau analizuojant pensijų sistemą ilgėjanti gyvenimo trukmė siejama su ilgėjančiu pensijų įsipareigojimų dengimo laikotarpiu bei su didėjančiu finansinių resursų poreikiu. Konceptualioje darbo dalyje ši hipotezė buvo iškelta, remiantis E. Whitehouse, M. P. Miralles, C. Romero (2012), o analitinėje dalyje analizuojant vyriausybės išlaidas soc. sričiai ir senatvei patvirtinta, todėl daroma prielaida, kad ryšys gali būti ir atvirkštinis, dėl mažėjančio šalies gebėjimo padengti senatvės pensijos išmokas. Vertinant priklausomybes tarp senatvės pensijos ir analizuojamų veiksnių taip pat svarbu paminėti, kad bruto *darbo užmokesčio, apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų ir nedarbo lygio* ryšio stiprumas su senatvės pensija bei jų statistinis reikšmingumas pagrindžia ir patvirtina *svarbą prioritetine sritimi laikyti bei tobulinti darbo rinką*, norint palaikyti dinamiškai veikiančią pensijų sistemą Lietuvoje. *VSDF biudžeto pajamų ir išlaidų, vyriausybės išlaidų soc. sričiai ir senatvei* bei *biudžeto deficito* ryšio stiprumas su senatvės pensija parodė, kad *reikšminga vieta analizuojant pensijų sistemą Lietuvoje tenka finansų tvarumui*. Taigi vykdant aktyvias darbo rinkos politikos priemones bei efektyvią fiskalinę politiką šalyje galima užtikrinti didesnes pajamas pensinio amžiaus gyventojams. Vertinant priklausomybės tarp senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių Lietuvoje nustatyta, kad tarp demografinių veiksnių: priklausomybės santykio ir emigracijos, tarp makroekonominių: valstybės skolos ir infliacijos bei tarp socialinių: darbo jėgos, darbingo amžiaus gyventojų ir socialinio draudimo aprėpties rodikliai neatitinka visų modelio tinkamumo ir reikšmingumo kriterijų (žr. 11 priedą), todėl yra statistiškai nereikšmingi.

2.6 Atliktos Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizės 1995 – 2011 metais apibendrinimas ir jos reformavimo poreikio pagrindimas

Atlikus Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę 1995 – 2011 m. laikotarpiu, išskirti svarbiausi pagrindiniai rodikliai bei probleminės sritys, atskleidžiančios pensijų sistemos reformos poreikį ir svarbą. Susisteminta informacija ir duomenys pateikti 18 lentelėje.

18 lentelė

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos poreikį pagrindžiantys rodikliai

<i>Rodikliai</i>	<i>VSDF biudžetas, mln. Lt.</i>	<i>VSDF išlaidos pensijų draudimui, proc.</i>	<i>VSDF išlaidos senatvės pensijai, proc.</i>	<i>Senatvės pensija, Lt.</i>	<i>Bazinės pensijos dalis senatvės pensijoje, proc.</i>	<i>Pakeitimo norma, proc.</i>	<i>Priklausomybės koeficientas, koef.</i>	<i>Senyvo amžiaus žmonių priklausomybės santykis, proc.</i>	<i>Jaunų žmonių priklausomybės santykis, proc.</i>	<i>Gimstamumo lygis, tūkst.</i>	<i>Gyvenimo trukmė, metai</i>	<i>Vyriausybės išlaidos socialinei sričiai, proc.</i>	<i>Socialinio draudimo apimtis, proc.</i>
<i>Metai</i>													
<i>Vidurkis</i>	-	68,76	72,70	436,88	46,54	33,08	2,17	29,12	27,61	34,36	71,69	45,98	63,07
1995	0,96	73,79	78,64	147,04	55,54	30,58	2,03	31,12	38,60	41,20	69,08	48,14	63,09
1996	-35,42	72,60	77,95	188,97	55,56	30,57	2,02	30,89	37,81	39,07	70,26	49,57	62,47
1997	-29,80	71,12	76,77	242,62	52,14	31,18	2,04	30,58	36,98	37,81	71,08	46,83	62,25
1998	-4,66	72,33	75,19	287,82	46,90	30,96	2,08	30,35	36,11	37,02	71,39	49,32	62,98
1999	-334,04	71,60	75,22	310,16	44,49	31,41	2,05	30,01	35,06	36,42	71,76	52,36	61,45
2000	-175,72	71,86	73,78	312,54	44,15	32,19	2,02	29,78	33,80	34,15	72,14	50,78	60,01
2001	-13,41	72,92	72,78	317,61	43,45	32,33	2,00	29,19	31,49	31,55	71,66	50,12	58,38
2002	108,96	74,54	72,25	323,05	42,72	31,86	2,09	30,53	32,24	30,01	71,79	45,72	63,72
2003	183,05	75,02	71,73	340,50	43,91	31,75	2,16	29,40	30,49	30,60	72,05	44,95	63,55
2004	237,79	72,19	70,67	371,55	43,60	32,33	2,22	28,70	29,04	30,42	71,99	41,27	63,85
2005	260,89	70,73	69,84	420,29	44,26	32,93	2,31	28,13	27,70	30,54	71,32	39,10	64,85
2006	554,54	67,15	69,92	476,88	45,08	31,88	2,41	27,76	26,42	31,27	71,12	41,20	67,02
2007	476,02	65,75	69,87	595,41	44,68	33,03	2,51	27,51	25,19	32,35	70,92	41,34	68,67
2008	-1436,87	63,06	69,02	769,66	43,92	35,77	2,47	27,61	24,16	35,07	71,94	44,28	68,27
2009	-2879,02	58,03	70,99	811,12	44,38	39,45	2,21	27,51	23,44	36,68	73,10	45,54	60,72
2010	-2780,87	57,73	70,46	746,29	48,24	37,54	2,11	27,39	23,09	35,63	73,45	45,50	57,90
2011	-1998,20	58,50	70,80	748,39	48,10	36,58	2,20	28,65	21,97	34,39	73,65	45,65	63,05

Šaltinis: sudaryta autorės

Iš 18 lentelėje pateiktų paskaičiuotų ir susistemintų duomenų matyti, kad per analizuojamą laikotarpį VSDF biudžetas didesniąją laiko dalį buvo nesubalansuotas, t.y. išlaidos didėjo (6,65 karto)

spartesniu tempu nei pajamos (5,63 karto), o paskutiniaisiais analizuojamo laikotarpio metais (2008 – 2011 m.) atsiradęs gana ženklaus biudžeto deficitas (vid. 2273,74 mln. Lt.) sudaro prielaidas Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos poreikiui. Įvertinus VSDF biudžeto išlaidų struktūrą, nustatyta, kad per 1995 – 2011 m. santykinai didžiausia išlaidų dalis (vid. 68,76 proc.) buvo skirta pensijų draudimui, o jame (vid. 72,70 proc.) senatvės pensijai finansuoti, taigi galima teigti, kad gauti duomenys pagrindžia prieš tai minėtą išvadą bei svarbą analizuoti pensijų sistemą bei jos reformos alternatyvas. Vidutinė senatvės pensija Lietuvoje siekė 436,88 Lt, kurioje apie pusę visos senatvės pensijos (46,54 proc.) sudarė bazinė pensija. Taigi galima teigti, kad asmens, dirbusio ir sukaupusio 30 metų būtiną pensijų stažą Lietuvoje, pagrindinė pensijos dalis yra tik 10 proc. didesnė už minimalų pragyvenimo lygį. Likusi papildoma ir priedo už stažo metus - dalis yra priklausoma nuo draudžiamųjų asmens pajamų dydžio ir viršyto 30 metų darbo stažo metų kiekio. Taigi galima teigti, kad iš dalies Lietuvos pensijų sistema yra regresyvi, t.y. didesnes pajamas uždirbę asmenys, taip pat gaus didesnes išmokas senatvėje. Pakeitimo norma, išreikšta vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykiu, yra pagrindinis pensijų sistemos veiklos rodiklis, kuriuo yra vertinamos ir lyginamos pasaulio šalių pensijų sistemos. Nustatyta, kad 1995 – 2011 m. vidutinė pakeitimo norma buvo 33,08 proc. Tai reiškia, kad asmeniui išėjusiam į pensiją Lietuvoje vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik apie trečdalį prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio. Šis rodiklis ko gero geriausiai atspindi pensijų sistemos spragą, kadangi nėra jokio ryšio tarp visą darbinį laikotarpį mokamų įmokų ir gaunamos naudos, o 2009 – 2011 m. laikotarpiu šio rodiklio mažėjimas parodo, kad yra svarbu ieškoti kitų alternatyvų, siekiant užtikrinti dabartiniams dirbantiesiems asmenims adekvačias pajamas senatvėje. Priklausomybės santykis, parodantis, kiek dirbančiųjų turi išlaikyti vieną pensinio amžiaus gyventoją visą analizuojamą laikotarpį kito netolygiai, tačiau 3 neviršijo. Įvertinus priklausomybės koeficientų duomenis nustatyta, kad per 1995 – 2011 m. vidutiniškai kasmet Lietuvoje dviems dirbantiesiems teko išlaikyti vieną pensinio amžiaus gyventoją, o tai jau parodo netolygų dirbančiųjų ir gaunančių pensijas asmenų pasiskirstymą. Palyginus jaunų (0-14) ir senyvo (65+) amžiaus asmenų priklausomybės santykius, išreikštus procentine dalimi nuo darbingo amžiaus gyventojų (15-64), nustatyta, kad, tiek jaunų (16,62 proc.), tiek senyvo amžiaus asmenų (2,47 proc.) priklausomybės santykiai mažėjo, tačiau išlaikančiųjų asmenų priklausomybės santykio mažėjimas 8 kartais didesniu tempu nei išlaikomų, parodė, kad ateityje darbingo amžiaus asmenų, galinčių išlaikyti pensinio amžiaus gyventojus mažės, o našta darbingo amžiaus gyventojams taps vis didesnė. Šias neigiamas ateities įžvalgas nulėmė per analizuojamą laikotarpį reikšmingai sumažėjęs (44,22 proc.) 0-14 amžiaus grupę patenkančių asmenų skaičius. Visu analizuojamu laikotarpiu vidutiniškai kasmet

Lietuvoje gimė 34,36 tūkst. žm., o gyvenimo trukmės vidutinis dydis buvo 71,69 metai. Svarbu paminėti, kad 1995 – 2011 m. laikotarpiu gimstamumo lygio mažėjimas (16,63 proc.), gyvenimo trukmės ilgėjimas (6,62 proc.) bei šių rodiklių prastėjimas 2007 - 2011 m. yra svarbi sąlyga Lietuvoje reformuoti pensijų sistemą, dėl mažėjančių potencialių įmokų mokėtojų skaičiaus, senstančios visuomenės bei ilgėjančio pensijų įsipareigojimų finansavimo laikotarpio. Nustatyta, kad vidutiniškai kasmet Lietuvoje 45,98 proc. visų Lietuvos biudžeto išlaidų dalį sudaro lėšos skiriamos socialiniai sričiai, o išlaidos senatvei visose socialinės srities išlaidose sudarė apie 57,66 proc. Gauti duomenys parodė, kad didžiausia Lietuvos biudžeto išlaidų dalis atitenka pensinio amžiaus gyventojams. Svarbu paminėti, kad nepriklausomai nuo to, jog visu analizuojamu laikotarpiu senyvo amžiaus gyventojų skaičius sumažėjo 64,42 tūkst., pensinio amžiaus riba buvo ilginama kas metus ar kas antrus, vyriausybės išlaidos skiriamos senatvės pensijai vis tik didėjo (9,8 proc.). Šie duomenys ko gero geriausiai atskleidžia pasireiškusią ilgaaamžiškumo problemą Lietuvoje. Gauti duomenys taip pat patvirtino konceptualiojoje darbo dalyje nustatytą išvadą, kad mažėjantis gimstamumas ir ilgėjanti gyvenimo trukmė lemia didėjančius priklausomybės rodiklius, kurie sukelia šalyje ilgalaikes fiskalines problemas. Socialinio draudimo aprėpties rodiklis, parodantis neišnaudotas įmokų surinkimo galimybes mažiausias buvo 2010 m. ir siekė 57,90 proc. Vidutiniškai kasmet socialinę aprėptį Lietuvoje sudarė 63,07 proc., o tai reiškia, kad likusi 36,93 proc. Galimybė nėra išnaudota, ne visi potencialiai galintys asmenys, gali dirbti. Šis rodiklis išryškina darbo rinkos problemas, kurios turi būti taisomos siekiant palaikyti stabilias VSDF biudžeto pajamas, surenkant socialinio draudimo įmokas, taip kartu sumažinant valstybės biudžeto lėšų poreikį kompensuoti senatvės išlaidas.

Taigi, galima teigti, kad Lietuvos Respublikos pensijų sistemos situacija atitinka visas teorines pensijų sistemos reformos prielaidas:

- Socialinio draudimo (VSDF) biudžetas nuo 2008 iki 2011 m. kasmet susiduria su einamųjų metų deficitu, kuris vidutiniškai kasmet siekia 2273,74 mln. Lt;
- VSDF biudžeto išlaidų struktūra, kurioje didžiausia dalis (68,76 proc.) skirta pensijų draudimui, o jame senatvės pensijai (72,20 proc.) patvirtina pirmąją pensijų sistemos reformos prielaidą;
- LR pensijų sistemos grąža yra nedidelė (vid. 33,08 proc.), o tai reiškia, kad dirbančiajam asmeniui išėjus į pensiją Lietuvoje vidutiniškai kasmet pensijų sistema kompensuoja tik trečdalį prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio;
- Gimstamumo mažėjimas (16,63 proc.) parodė mažėjančius šalyje potencialius įmokų mokėtojus, o gyvenimo trukmės ilgėjimas (6,62 proc.)- tai, kad pensijos buvo finansuojamos ilgesnį laikotarpį.

- Vyriausybės išlaidų skirtų socialiniai sričiai ir senatvei finansuoti kasmet vis didėjantis poreikis bei per analizuojamą laikotarpį šių išlaidų didėjimas, atitinkamai 4,38 ir 1,79 karto, bei pensinio amžiaus gyventojų mažėjimas (9,81 proc.) patvirtino prielaidą, kad Lietuva susiduria, su visuomenės senėjimo ir ilgaamžiškumo problema, dėl kurios pensijų įsipareigojimai yra finansuojami ilgesnį laikotarpį;

- Priklausomybės koeficientu nustatyta, kad vidutiniškai kasmet Lietuvoje vieną pensininką turi išlaikyti 2,17 dirbančiojo asmens, o tai parodo netolygų įmokų mokėtojų bei išmokų gavėjų skaičių;

- Jaunų asmenų (0-14) priklausomybės santykio mažėjimas (16,62 proc. punkto) visu analizuojamu laikotarpiu didesniu tempu nei mažėjo (2,47 proc. punkto) senyvo amžiaus (65+) asmenų priklausomybės santykis, parodė, kad ateityje našta darbingo amžiaus gyventojams Lietuvoje didės.

- Socialinio draudimo aprėptis, išreikšta apdraustųjų asmenų ir darbingo amžiaus gyventojų santykiu, vidutiniškai kasmet sudarė 60 proc., o tai reiškia, kad likusi 39,93 proc. galimybė nėra išnaudota, ne visi potencialiai galintys asmenys, gali dirbti.

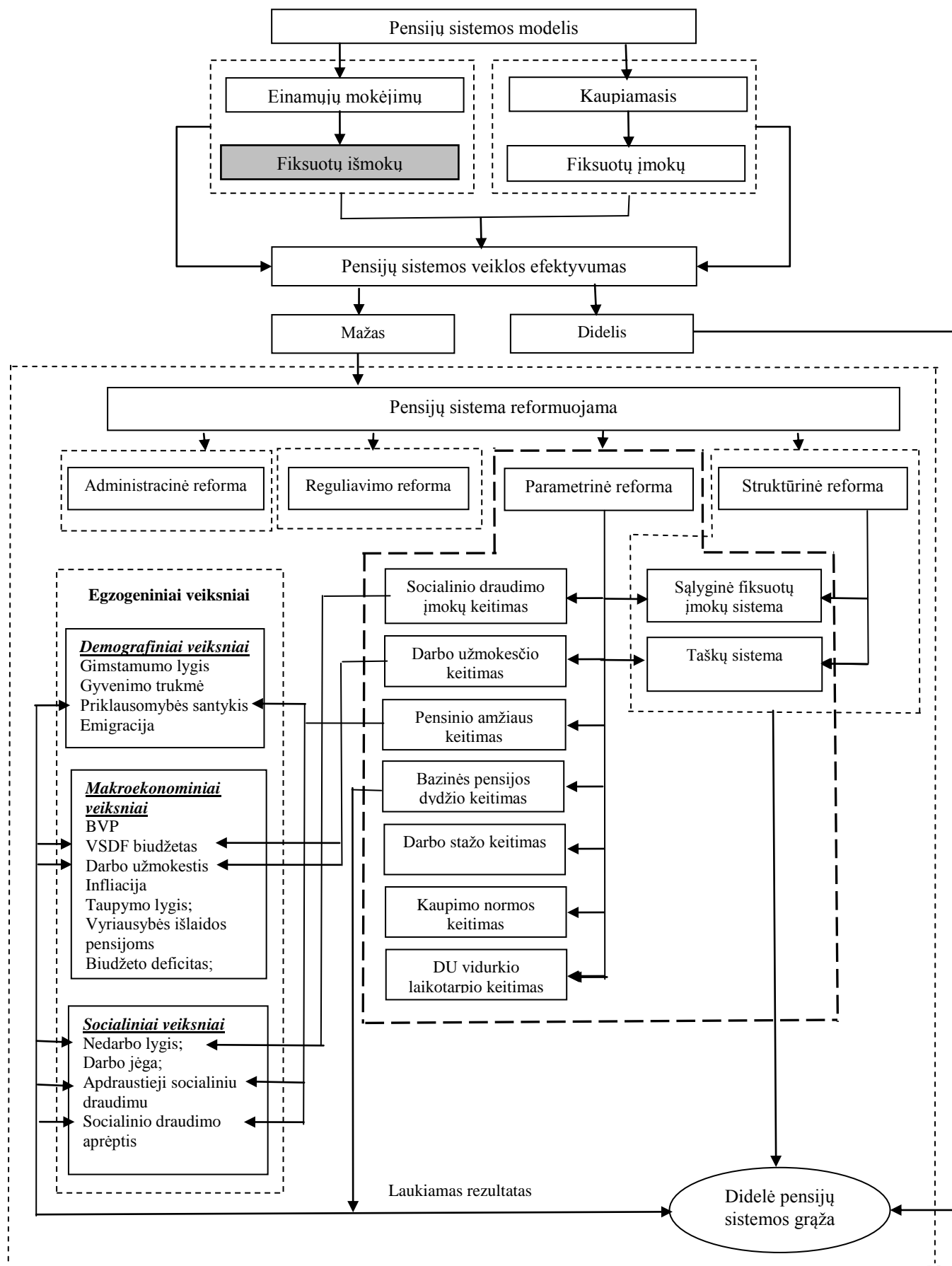
- Analizuojant socialinio draudimo aprėptį išreikštą socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų ir darbo jėgos santykiu buvo nustatyta, kad bedarbių skaičius Lietuvoje per analizuojamą laikotarpį padidėjo 2,39 proc. Šis ir prieš tai minėtasis socialinio draudimo aprėpties rodiklis atskleidė darbo rinkos problemas, kurios turi būti taisomos siekiant palaikyti stabilias VSDF pajamas, surenkant socialinio draudimo įmokas.

- Atlikus regresinę analizę, kuria siekiama ištirti senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių priklausomybes, stipriausias ryšys nustatytas tarp darbo rinkos ir finansinių rodiklių, kurių pasikeitimas labiausiai lemia senatvės pensijos, pagrindinio pensinio amžiaus asmenų gerovės lygį išreiškiančio rodiklio, kitimą.

Įvertinus esamą Lietuvos Respublikos pensijų sistemos situaciją bei nustačius pagrindines jos problemas ir spragas, bei patvirtinus conceptualiojoje darbo dalyje nustatytas pensijų sistemos reformos prielaidas, būtina ieškoti tam tikrų priemonių, reformos alternatyvų, kurias įdiegus Lietuvoje būtų pagerinta pensijų sistemos situacija, sumažinta dirbančiųjų asmenų našta bei užtikrinta pensinio amžiaus gyventojų bei visos valstybės gerovė.

3. LIETUVOS RESPUBLIKOS PENSIJŲ SISTEMOS REFORMAVIMO ALTERNATYVŲ, REMIANTIS KITŲ ŠALIŲ SISTEMOMIS ĮVERTINIMAS

Konceptualiojoje darbo dalyje nustatyta, kad pensijų sistema pagal finansavimo pobūdį gali būti klasifikuojama į einamųjų mokėjimų ir kaupiamąją, o pagal mokėjimų pobūdį į fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų pensijų sistemas. Tai yra pagrindiniai komponentai, kuriais kuriamos ir modeliuojamos pensijų sistemos. Dažniausiai einamųjų mokėjimų pensijų sistema yra fiksuotų išmokų, ir valdoma viešai, o kaupiamoji – fiksuotų įmokų, siekianti privačios naudos. Lietuvos atveju pensijų sistemos modelis yra mišrus. Svarbu paminėti, kad konceptualiojoje darbo dalyje buvo atskleistas einamųjų mokėjimų pranašumas kaupiamosios atžvilgiu ir fiksuotų įmokų pranašumas fiksuotų išmokų atžvilgiu. Taip pat nustatyta, kad dažniausiai pensijų sistemos yra reformuojamos dėl *fiksuotų išmokų* mokėjimo pobūdžio rūšies. Visų pensijų sistemų pagrindinis tikslas yra gebėjimas dirbančiajam asmeniui suteikti pakankamas ir adekvačias pajamas senatvėje, kurios matuojamos senatvės pensijos dydžio bei pakeitimo normos rodikliais. Jeigu pensijų sistema šalyje veikia efektyviai tuomet galutinis pensijų sistemos rezultatas, t.y. pensijų sistemos grąžą yra didelė. Priešingu atveju, pensijų sistema yra reformuojama. Analitinėje darbo dalyje nustatyta, kad vidutiniškai kasmet dirbančiajam asmeniui LR pensijų sistema kompensuoja tik trečdali prieš tai buvusio darbo užmokesčio. Pensijų sistemos grąža Lietuvos Respublikoje yra nedidelė (vid. 33,08 proc.), nėra ryšio tarp mokamų įmokų ir gaunamos naudos. Ši bei visos kitos analitinėje darbo dalyje patvirtintos teorinės pensijų sistemos reformos prielaidos atskleidė poreikį ieškoti galimų pensijų sistemos reformos alternatyvų Lietuvoje. Konceptualiojoje darbo dalyje nustatyta, kad pensijų sistema gali būti reformuojama keturiais būdais, atliekant parametrinę, struktūrinę, reguliavimo arba administracinę reformas. Parametrinė reforma siejama einamųjų mokėjimų pensijų sistemos tam tikrų parametrų pakeitimu, struktūrinė – naujo tipo, modelio diegimu, reguliavimo – su pokyčiais investicijų fondų reguliavime, ir administracinė – su aptarnavimo gerinimu. Kadangi darbe yra orientuojamasi į einamųjų mokėjimų pensijų sistemos gerinimą, todėl analizuojant galimas pensijų sistemos reformos alternatyvas Lietuvos atveju atsiribojama nuo struktūrinės, reguliavimo ir administracinės reformų rūšių. Siekiant pateikti ir skaičiavimais pagrįsti galimas Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformavimo alternatyvas sukurtas mokslinis modelis, kurio endogeniniais veiksniais laikomi pensijų sistemos sudėtiniai parametrai, o egzogeniniais – demografiniai, makroekonominiai ir socialiniai veiksniai, galutinis modelio rezultatas – pensijų sistemos grąžą (žr. 24 paveiksle).

24 pav. Pensijų sistemos reformavimo alternatyvų vertinimo modelis

24 paveiksle pateiktu modeliu siekiama atrasti optimaliausiai galimas įgyvendinti parametrines LR pensijų sistemos reformavimo alternatyvas. Sukurtas modelis gali būti pritaikytas, analizuojant bei kuriant kitų, panašius pensijų sistemos modelius turinčių, šalių pensijų sistemos reformos strategijas. Konceptualiojoje darbo dalyje nustatyta, kad parametrinė pensijų sistemos reforma gali būti įgyvendinta, keičiant socialinio draudimo įmokų tarifą, darbo užmokestį, pensinį amžių, bazinės pensijos dydį, darbo stažą, kaupimo norma bei darbo užmokesčio, pagal kurį skaičiuojama senatvės pensija laikotarpį. Sąlyginės fiksuotų įmokų ir taškų sistemos, dėl naujo tipo ir modelio diegimo pobūdžio turėtų būti diegiamos per struktūrines reformas, tačiau A., M. Schwarz (2006) teigimu dėl centralizuoto jų valdymo ir dėl tenkančių įsipareigojimų valstybei šio tipo modeliai gali būti diegiami per parametrinę pensijų sistemos reformos rūšį. Detaliau aptarsime kiekvieną jų galimą pritaikomumą Lietuvos atvejui.

Naujų Sąlyginės fiksuotų įmokų (NDC) ir taškų sistemos modelių diegimas

Taigi, siekiant pašalinti fiksuotų išmokų mokėjimų pobūdžio sukeltas problemas dėl kurios LR nustatytas nedidelis ryšys tarp mokamų įmokų ir gaunamos naudos bei, todėl, kad jos skaičiavimo metodika sudėtinga darbuotojo požiūriu viena iš galimų pensijų sistemos parametrinių reformų alternatyvų yra sąlyginės fiksuotų įmokų ir taškų sistemos modelių diegimas. Šiuos modelius sėkmingai įdiegusios Švedija, Vokietija, bei kaimynės šalys Latvija ir Lenkija.

Socialinio draudimo įmokų keitimas.

Socialinio draudimo įmokų keitimas siejamas su darbo užmokesčio keitimu bei grynąja nauda, kurią darbuotojai gauna iš pensijų sistemos. LR vidutinis socialinio draudimo įmokų tarifas 1995 – 2011 m. laikotarpiu siekė 34,97 proc. Iš kurio 25,61 proc. atitenka pensijų socialiniam draudimui. 2011 m. socialinio draudimo įmokų tarifas buvo 39,98 proc., o pensijų draudimui buvo skiriama 26,30 proc. dalis. Atlikus analizę nustatyta, kad per analizuojamą laikotarpį mokesčio tarifas ir jo dalis senatvės pensijai didėjo. Siekiant nustatyti socialinio draudimo įmokų reformos poreikį apskaičiuotas optimalus įmokų tarifas pagal skirtingas N. Barr (2002) ir V. Klyvienės (2007) darbuose pateiktas šio rodiklio skaičiavimo metodikas (žr. 19 lentelėje).

Atlikus skaičiavimus nustatyta, kad pagal abi skirtingas optimalaus socialinio draudimo tarimo skaičiavimo metodikas, duomenys gaunami tie patys. Įmokų dalis tenkanti pensijų draudimui vidutiniškai kasmet Lietuvoje optimaliu atveju turėjo sudaryti apie 15,28 proc., tačiau sudarė 25,61

proc. Pastebimas gana didelis, 10,33 punkto atotrūkis nuo buvusios situacijos Lietuvoje.

19 lentelė

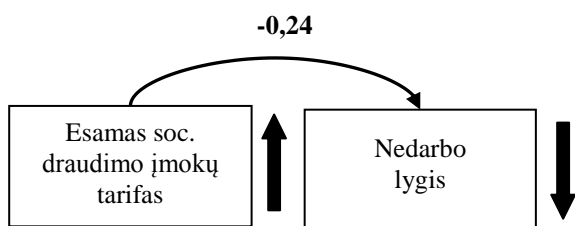
Optimalūs socialinio draudimo įmokų tarifai

<i>Metai</i>	<i>Bendras socialinio draudimo įmokų tarifas, proc.</i>	<i>Įmokų tarifas pensijų socialiniam draudimui, proc.</i>	<i>Įmokų tarifas pensijų draudimui, apskaičiuotas pagal N. Barr (2002) metodiką, proc.</i>	<i>Įmokų tarifas pensijų draudimui, apskaičiuotas pagal V. Klyvienės (2007) metodiką, proc.</i>	<i>LR socialinio draudimo įmokų senatvės pensijoms atotrūkis nuo apskaičiuoto optimalaus įmokų tarifo, punktai</i>
1995	34,00	25,00	15,10	15,10	9,90
1996	34,00	25,00	15,10	15,10	9,90
1997	34,00	25,00	15,30	15,30	9,70
1998	34,00	25,00	14,90	14,90	10,10
1999	34,00	25,00	15,30	15,30	9,70
2000	34,00	25,00	15,90	15,90	9,10
2001	34,00	25,00	16,10	16,10	8,90
2002	34,00	25,00	15,30	15,30	9,70
2003	34,00	25,90	14,70	14,70	11,20
2004	34,00	25,90	14,50	14,50	11,40
2005	34,00	26,00	14,30	14,30	11,70
2006	33,70	26,10	13,20	13,20	12,90
2007	33,70	26,20	13,30	13,30	12,90
2008	33,70	26,40	14,50	14,50	11,90
2009	39,98	26,30	17,90	17,90	8,40
2010	39,98	26,30	17,80	17,80	8,50
2011	39,98	26,30	16,60	16,60	9,70

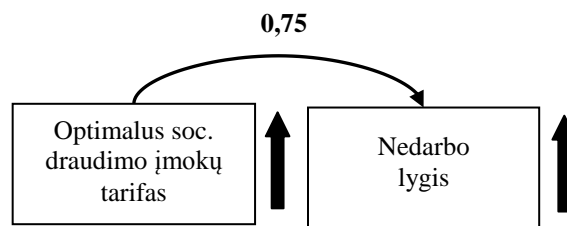
Šaltinis: sudaryta autorės

Taip pat nustatyta (žr. 19 lentelę), kad esant ekonomikos nuosmukiui šalyje socialinio draudimo tarifas turėtų didėti, jis mažėti turėtų tuomet, kai yra ekonomikos pakilimas. Analizuojant LR atvejį galima teigti, jog į tai nebuvo atsižvelgta. Švedijoje einamųjų mokėjimų sistemoje soc. draudimo įmokų tarifas senatvės pensijai gauti yra 16 proc., Maksimalus tarifas sudaro 18,50 proc., iš kurių 2,5 proc. skiriami kaupiamiesiems fondams. Vokietijoje nuo 2008 m. įmokų tarifas yra 19,90 proc. darbdavių ir darbuotojų mokamas po lygiai. Atsižvelgiant į apskaičiuotą optimalų Lietuvos įmokų tarifą 1995 – 2011 m. laikotarpiu bei 2011 m. duomenis (16,60 proc.), taip pat įvertinus Švedijos ir Vokietijos atvejį galima teigti, jog Lietuvoje socialinio draudimo įmokų tarifas turėtų būti 10 proc. mažesnis nei buvo 2011 m., t.y. 29,98 proc. Esamas tarifas Lietuvoje per didelis, mažinantis darbo jėgos paklausą, sąlygojantis darbo užmokesčio nelankstumą. Brangi darbo jėgos kaina gali sumažinti investicijas ir darbo vietų kūrimą šalyje. Tačiau, analitinėje darbo dalyje nustatytas 2008 – 2011 m. VSDF biudžeto deficitas (vid. 2273,74 mln. Lt) apdraustųjų socialiniu draudimu asmenų skaičiaus mažėjimas (2,09 proc.) verčia sudvejoti apie galimą reformos įgyvendinimą, kadangi sumažinus socialinio draudimo įmokas, gali sumažėti VSDF biudžeto pajamos bei padidėti deficitas. A. M. Schwarz (2006) teigė, kad viršijantis 15 proc. įmokų tarifai gali turėti neigiamą poveikį darbo rinkai, konkrečiau nedarbo lygiui. Siekiant patvirtinti arba atmeti autoriaus teiginį buvo atlikta tiesinė

regresinė analizė tarp esamo ir paskaičiuoto optimalaus Lietuvos socialinio draudimo įmokų pensijų draudimui ir nedarbo lygio. Gauti duomenys parodė, kad ryšys ($r=-0,24$) tarp esamo socialinio draudimo įmokų tarifo ir nedarbo lygio yra silpnas, atvirkštinis (žr. 25 pav.), o sudarytas regresijos modelis yra statistiškai nereikšmingas. Kadangi gauti duomenys netenkina regresinės analizės prielaidų, daroma prielaida, kad esamu LR tarifu yra peržengtos visos priimtimumo ribos. Atlikus tyrimą su apskaičiuotų optimaliu socialinio draudimo įmokų tarifu skirtu pensijų draudimui ryšys ($r=0,75$) nustatytas stiprus, tiesinis. Tai reiškia, kad socialinio draudimo įmokų tarifui padidėjus, nedarbo lygis šalyje didėja ir atvirkščiai (žr. 26 pav.).

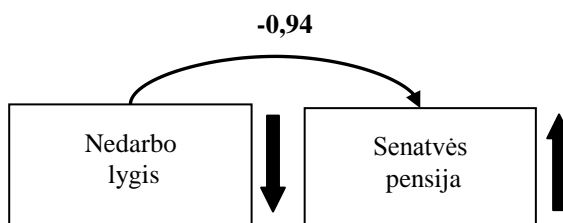

25 pav. Ryšys tarp esamo LR soc. draudimo įmokų tarifo pensijų draudimui ir nedarbo lygio

26 pav. Ryšys tarp apskaičiuoto optimalaus soc. draudimo įmokų tarifo pensijų draudimui ir nedarbo lygio

26 paveiksle pateikti duomenys labiau teisingi, tiesinės regresijos lygties modelis statistiškai reikšmingas (sig. 0,001). Nustatyta, kad optimalus socialinio draudimo įmokų tarifo kitimas 55,80 proc. paaiškina nedarbo lygio kitimą. Kadangi atliekant analizę su esamu LR socialio draudimo įmokų tarifu pensijų draudimui ir nedarbo lygiu modelis statistiškai nereikšmingas, ryšys nelogiškas, priešingai nei gauta išvada su optimaliu soc. draudimo tarifu, galima teigti, kad A. M. Schwartz (2006) išvada Lietuvos atveju pasitvirtino. Mokesčių tarifas nustatytas per didelis, turėtų būti mažinamas, sumažinant nedarbo lygį šalyje. Iš sudarytos regresijos lygties galima teigti, kad socialinio draudimo įmokoms sumažėjus 1 proc. punktu, nedarbo lygis sumažėtų 2,58 proc. punkto. Taip pat reikia nepamiršti, kad analitinėje darbo dalyje buvo nustatyta, jog tarp nedarbo lygio ir senatvės pensijos dydžio ryšys ($-0,94$) labai stiprus, atvirkštinis (žr. 27 pav.)

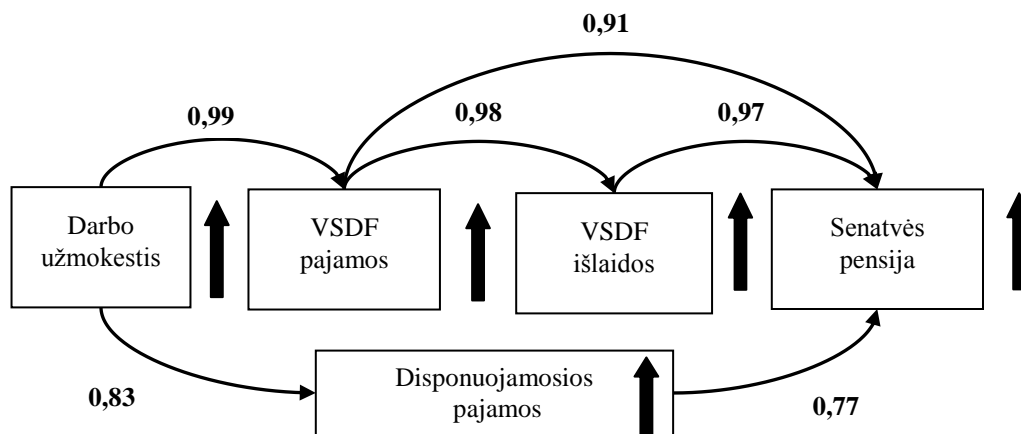
27 pav. Ryšys tarp nedarbo lygio ir senatvės pensijos

Atlikta esamo ir apskaičiuoto optimalaus socialinio draudimo įmokų tarifų analizė parodė, kad esamos socialinio draudimo įmokos Lietuvoje per didelės. Įvertinus apskaičiuotą optimalaus socialinio

draudimo įmokų tarifą galima teigti, kad Lietuvoje turėtų būti 10 proc. mažesnis yra. Atlikus šiuos pokyčius darbo rinkoje situacija pagerėtų, nedarbo lygis turėtų sumažėti, o senatvės pensija padidėti.

Darbo užmokesčio keitimas.

Konceptualiojoje darbo dalyje nustatyta, kad darbo užmokestis palankiausiai pasaulyje vertinama parametrinės reformos rūšis persikirstymo atžvilgiu, kadangi didesnes pajamas gaunantys asmenys moka didesnius mokesčius į VSDF biudžetą, gauna didesnes senatvės išmokas. Priešingai nei didinant socialinio draudimo įmokas darbo jėgos apmokestinimą, darbo užmokesčio padidinimu patiriama dviguba nauda: surenkama daugiau pajamų į VSDF biudžetą padidinant dirbančiųjų asmenų disponuojamąsias pajamas, kuriomis palaikomas vartojimas. N. Barr, P. Diamond (2008) teigė, kad gebėjimas mokėti senatvės pensija priklauso nuo VSDF biudžeto situacijos. Kadangi didžiausia dalis pajamų surenkama iš draudėjų mokamų įmokų nuo bruto darbo užmokesčio, todėl tikslinga patikrinti kaip darbo užmokesčio kitimas lemia VSDF biudžeto situacijos pasikeitimą (žr. 28 pav.).

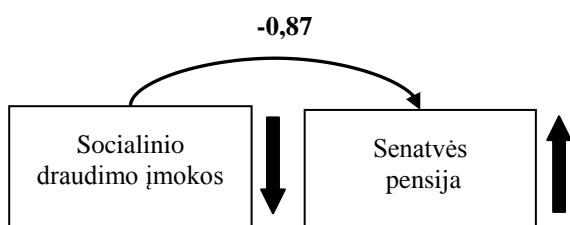

28 pav. Darbo užmokesčio poveikis pensijų sistemai.

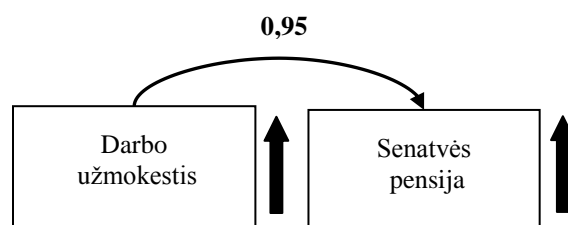
Atlikus tiesinės regresijos analizę, nustatyta, kad darbo užmokesčio pasikeitimo poveikis VSDF biudžetui ir pensijų sistemai yra labai stiprus, kadangi visi 28 paveiksle pateikti koreliacijos koeficientai yra didesni nei 0,9. Ryšiai tarp kintamųjų nustatyti tiesiniai, o tai reiškia, kad padidėjus darbo užmokesčiui taip pat didėja VSDF pajamos. Šioms padidėjus, didėja VSDF išlaidos ir galiausiai senatvės pensija. Stipriausias ryšys ($r=0,99$) nustatytas tarp darbo užmokesčio ir VSDF pajamų. Daroma prielaida, kad darbo užmokesčiui padidėjus 1 Lt, pajamų į VSDF biudžetą surenkama 5,99 mln. Lt daugiau, o pastarųjų padidėjimas 1 mln. Lt lemia 6 ct. didėjančią senatvės pensiją. Gauti duomenys patvirtino N. Barr, P. Diamond (2008) išsakytą požiūrį apie VSDF biudžeto gebėjimą finansuoti senatvės pensijas, kadangi tik tuomet kai yra palaikomos stabilios pajamos, galima tikėtis senatvės pensijos padidėjimo. Atliktu tyrimu taip pat nustatyta, kad ryšys ($r=0,83$) tarp darbo

užmokesčio ir disponuojamųjų pajamų yra stiprus, tiesinis. Darbo užmokesčiui padidėjus 1 Lt, disponuojamųjų pajamų suma Lietuvoje padidėja 6,45 mln. Lt. Gautu determinacijos koeficientu galima teigti, kad 70 proc. disponuojamųjų pajamų kitimą galima paaiškinti darbo užmokesčio pasikeitimu. Apskaičiuoti duomenys parodė, kad darbo užmokesčio didėjimas gali lemti ne tik pensinio amžiaus gyventojų, tačiau visų Lietuvoje gyvenančių ir dirbančiųjų asmenų situacijos gerėjimą. Darbo užmokesčio parametrinės reformos rūšis Lietuvos atveju būtų priimtina.

Nustačius socialinio draudimo įmokų mažinimo ir darbo užmokesčio didinimo poreikį, tam, kad būtų pagerinta Lietuvos Respublikos pensijų sistemos veikla, taip pat tikslinga darbe palyginti šių dviejų kintamųjų poveikį senatvės pensijos kitimui.

29 pav. Ryšys tarp socialinio draudimo įmokų ir senatvės pensijos

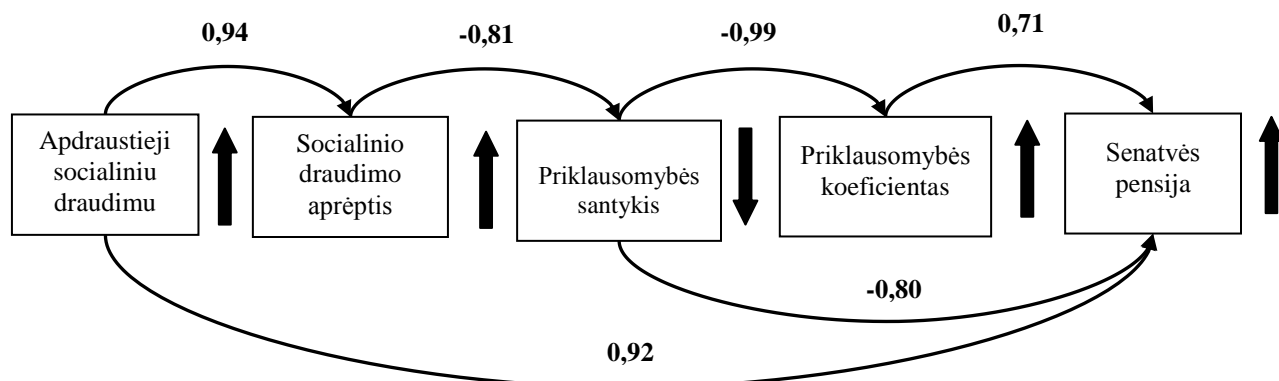
30 pav. Ryšys tarp darbo užmokesčio ir senatvės pensijos

Palyginus 29 ir 30 paveikslus nustatyta, kad ryšys ($r=0,95$) tarp darbo užmokesčio ir senatvės pensijos yra 0,08 punkto didesnis nei tarp socialinio draudimo įmokų ($r=-0,87$). Iš gautų determinacijos koeficientų (darbo užmokesčio – 95 proc., soc. draudimo įmokų 87,40 proc.) matyti, kad senatvės pensijos kitimą Lietuvoje labiau paaiškina darbo užmokesčio kitimas. Siekiant padidinti pensijų sistemos grąžą optimaliausiu variantu turėtų būti atliekamos abi pensijų sistemos reformos rūšys, tačiau jeigu reikėtų rinktis vieną iš dviejų tuomet darbo užmokesčio keitimui turėtų būti teikiama pirmenybė.

Pensinio amžiaus keitimas

A. M. Schwartz (2006) teigė, kad visų pensijų sistemų tikslas turėtų būti 15 metų pensinio amžiaus vidurkis. 2011 m. duomenimis pensinio amžiaus riba Lietuvoje vyrams nustatyta 62,50 m., moterims 60 metų., o gyvenimo trukmė tuo metu buvo 73,65 metai. Taigi, atlikus skaičiavimus nustatyta, kad pensinio amžiaus laikotarpiui 2011 m. buvo skiriama apie 11 m. ir yra keturiais metais trumpesnis nei A. M. Schwartz minėtasis vidutinis rodiklis. Taigi galima teigti, kad pensinio amžiaus keitimo reforma Lietuvoje nėra būtina, tačiau vis tik nuo 2012 m. pensinis amžius Lietuvoje pamažu pradėdamas tolinti, kasmet moterims ilginant 4 mėnesiais, vyrams – 2 mėnesiais, kol galiausiai 2026 m. abiejų lyčių riba pasieks 65 metus. Europos Komisija taip pat siūlo padidinti pensijos amžių iki 70 metų teikdama, jog šiuo metu Europoje keturių darbuotojų įmokos padeda išlaikyti du pensininkus, todėl didėjant

pagyvenusių žmonių skaičiui, pensijos amžius iki 2040 metų turėtų būti padidintas iki 67 metų, o 2060 metais darbuotojai į pensiją išeis būdami 70 metų. Atsižvelgiant į analizuojamų šalių patirtį nustatyta, kad Latvijoje pensinis amžius, tiek vyrams, tiek moterims siekia 62 metus, Lenkijoje vyrams leista į užtarnautą poilsį išeiti būnant 65 metų, moterims – 60-ies. Švedijoje pensinio amžiaus riba šiuo metu siekia 65 m., Vokietijoje iki 2012 m. pensinis amžius buvo ilginamas iki 65 m., per artimiausius du dešimtmečius, t.y. iki 2029 m. palaipsniui planuojama pensinį amžių tolinti iki 67 metų. Analitinėje darbo dalyje buvo nustatyta, kad vidutiniškai kasmet Lietuvoje 2,17 dirbančiojo asmens turi išlaikyti vieną pensininką. 1995 – 2011 m. laikotarpiu nustatytas mažėjantis gimstamumas (16,63 proc.), jaunų asmenų (0-14 amžius) priklausomybės santykis (16,62 proc.), ilgėjanti (6,62 proc.) gyvenimo trukmė parodė, kad Lietuvoje ateityje gali tapti sunku išlaikyti esamus ir būsimus pensinio amžiaus gyventojus, todėl pensinio amžiaus keitimo parametrinė reforma yra neišvengiama. Atsižvelgiant į Europos Komisijos siūlymą, Vokietijos pavyzdį bei konceptualiojoje darbo dalyje nustatytas neigiamas Lietuvoje vyraujančias demografines tendencijas, Lietuvai būtų galima taip pat siūlyti nustatyti 67 m. pensinio amžiaus ribą, tiek vyrams, tiek moterims. Įgyvendintos reformos poveikis pensijų sistemai pateiktas 31 paveiksle.

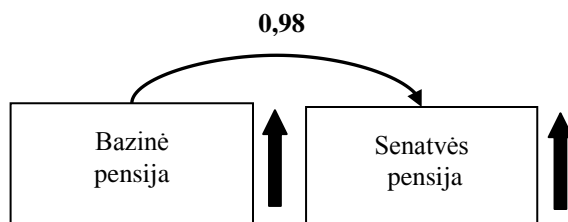
31 pav. Pensinio amžiaus ilginimo poveikis pensijų sistemai

Pailginus pensinį amžių tikėtina, kad socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičius Lietuvos Respublikoje didės. Gautais tiesinės regresijos duomenimis atskleista, jog apdraustųjų asmenų padidėjimas lemia taip pat didėjančią socialinę draudimo aprėptį. Ryšys ($r=0,94$) tarp kintamųjų nustatytas labai stiprus, tiesinis (žr. 31 pav.). Ši tendencija yra vertinama teigiamai ir siejama su padidėjusiomis įmokų surinkimo galimybėmis bei gebėjimu lengviau padengti pensijų išipareigojimus. Pailginus pensinį amžių priklausomybės santykis mažėja, dėl pensinio amžiaus gyventojų dalies dirbančiųjų asmenų skaičiuje santykio mažėjimo. Regresijos lygties parametrais daroma prielaida, kad socialinio draudimo aprėptčiai padidėjus 1 proc. punktu priklausomybės santykis sumažėjo 0,89 proc.

punkto. Ryšys ($r=-0,81$) tarp socialinio draudimo aprėpties ir priklausomybės santykio egzistuoja stiprus, atvirkštinis. Priklausomybės santykiui sumažėjus našta dirbantiems turėtų sumažėti dėl to, kad didesnio dirbančiųjų asmenų skaičiaus mokamomis į VSDF biudžetą bus dengiami sumažėję arba nepakitę pensijų išpareigojimai. Pagerinus šiuos rodiklius ir situaciją didinant socialinio draudimo aprėptį tikimasi, jog pensijų sistemos grąža Lietuvoje didės.

Bazinės pensijos keitimas

Analitinėje darbo dalyje buvo nustatyta, kad vidutinis senatvės pensijos dydis 1995 – 2011 m. laikotarpiu Lietuvoje buvo 436,88 Lt. Pusę jos dydžio (46,54 proc.) sudarė bazinės pensijos dalis, kurą dirbantysis Lietuvoje gauna tik tuomet, jeigu turi sukaupęs būtinajį 30 metų darbo stažą, yra tik 10 proc. didesnė už minimalų pragyvenimo lygį. Likusi dalis priklauso nuo buvusio asmens darbo užmokesčio ir viršyto 30 metų darbo stažo metų skaičiaus. Taigi, siekiant Lietuvoje sumažinti pensinio amžiaus gyventojų skaičių, kurie yra arti skurdo lygio ribos bei padidinti teisingumą pajamų perskirstymo atžvilgiu turėtų būti didinamas bazinis senatvės pensijos dydis. Siekiant nustatyti šio rodiklio pasikeitimo poveikį senatvės pensijai atlikta tiesinė regresinė analizė. Gautas koreliacijos koeficientas ($r=0,98$) parodė, kad ryšys tarp bazinės ir senatvės pensijų yra tiesinis, labai stiprus (žr. 32 pav.), o tai reiškia, kad bazinei pensijai padidėjus, senatvės pensija turėtų padidėti.

32 pav. Ryšys tarp bazinės pensijos ir senatvės pensijos

Determinacijos koeficientu nustatyta, kad 98,60 proc. senatvės pensijos kitimą būtų galima paaiškinti bazinės pensijos pasikeitimu. Remiantis apskaičiuotais regresinės lygties parametrais daroma prielaida, kad bazinei pensijai padidėjus 1 Lt vidutinė senatvės pensija šalyje padidėtų 2,20 Lt. Nustatytas šios parametrinės reformos rūšies poveikis pensinio amžiaus gyventojams ir jų gerovei yra akivaizdus. Bazinės pensijos dydžio padidėjimas neišvengiamai gali pareikalauti didėjančio finansinių išteklių poreikio, kuris šiuo metu dėl esančio VSDF biudžeto deficito yra neįmanomas, tačiau ateityje objektyviai įvertinus ir įdiegus prieš tai minėtąsias parametrines pensijų sistemos reformas galima tikėtis bazinio dydžio didėjimo, kadangi šios reformos atlikimas taip pat kaip ir darbo užmokesčio nauda yra dvejopai teigiama.

Darbo stažo keitimas

Lietuvoje šiuo metu minimalus darbo stažas yra 15 metų, o būtinasis siekia 30 metų. Analizuojant situacija kitose šalyse nustatyta, kad Latvijoje minimalus darbo stažas nustatytas 10 metų, o būtinasis siekia 20 metų. Lenkijoje darbo stažo riba nustatyta pagal lytį: moterims 20, o vyrams 25 metai. Vokietijoje būtinajį stažą senatvės pensijai gauti sudaro 35 metai, Švedijoje pastebimas dar ilgesnis laikotarpis, t.y. 40 metų. Autoriai A. Zaidi, A. G. Grech, M. Fuchs (2006) analizuodami šios rūšies parametrinę reformą teigė, kad didinant būtinajį stažą pensijai gauti yra diskriminuojami mažas pajamas gaunantys asmenys, kurie dažniausiai turi mažesnę nei reikalaujamą darbo stažą. Įvertinus nustatytus duomenis, galima teigti, kad darbo stažas šiuo metu Lietuvoje neturėtų būti didinamas, dėl nepalankios situacijos darbo rinkoje. Pailginus šalyje darbo stažą gali padidėti skaičius asmenų, kurie pasirinks išankstinę senatvės pensiją, neturėdami sukaupto pilno stažo bei, kurių išmokų lygis taps žemesnis skurdo lygio ribos.

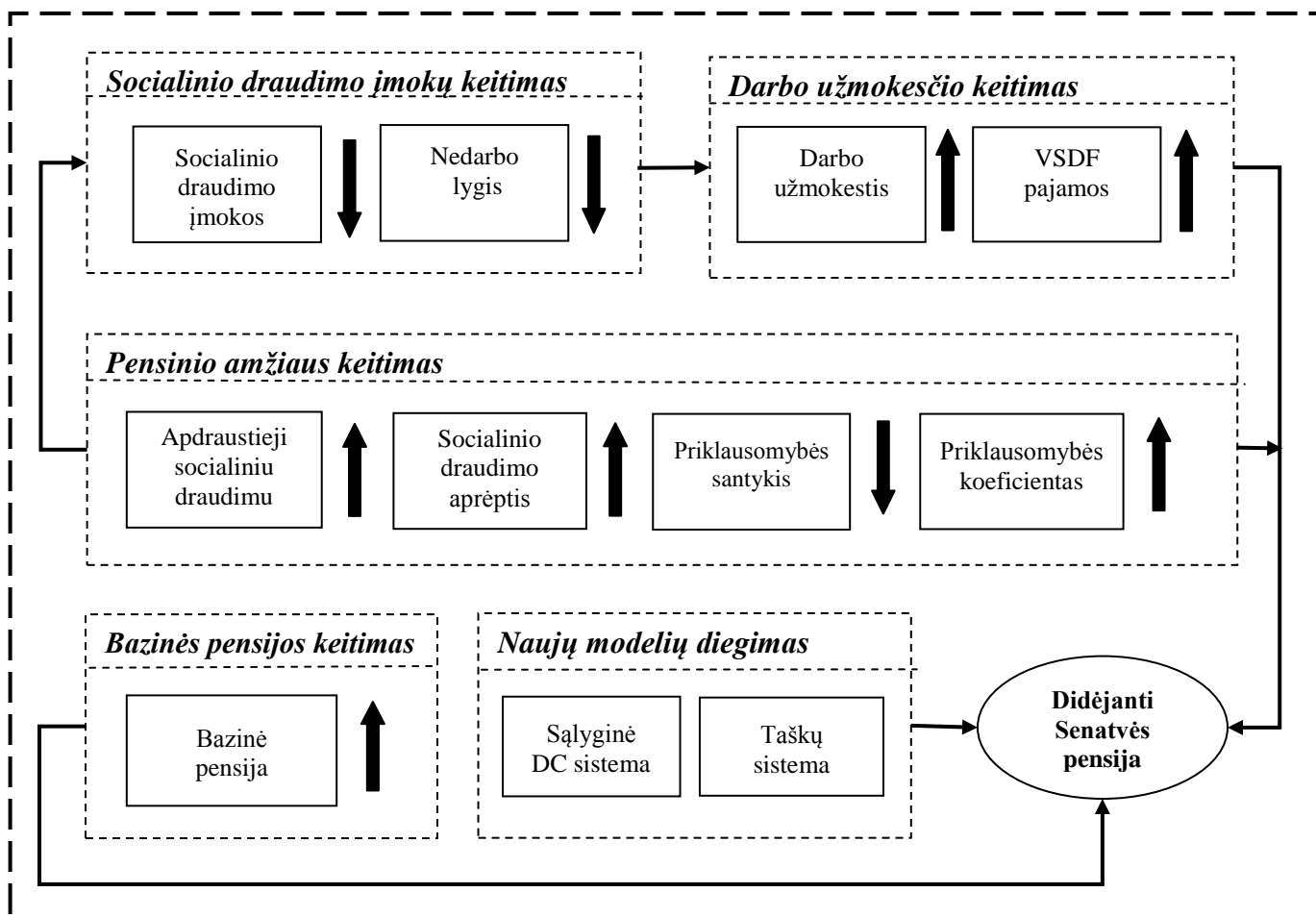
Kaupimo normos keitimas

2013 m. draudžiamųjų pajamų dydis Lietuvoje nustatytas yra 1488 Lt. Konceptualiojoje darbo dalyje buvo nustatyta, kad draudžiamųjų pajamų mažinimas priverčia pensinio amžiaus gyventojus atsidurti prastesnėje padėtyje sumažindama grynąją gražos normą gaunamą iš pensijų sistemos. Lietuvos atveju, šiuo metu optimalu šio dydžio nei didinti nei mažinti. Taip pat svarbu paminėti, kad draudžiamųjų pajamų didinimas šalyje yra siejamas su diferenciacijos atsiradimu, sistema tuomet tampa regresyvesnė, todėl net esant galimybėms Lietuvoje padidinti šį dydį palankiau vertinama būtų bazinės pensijos dydžio keitimo parametrinė reforma, kadangi tuomet būtų išlaikoma lygybė, mažesnis atotrūkis tarp didesnes ir mažesnes pajamas gaunančių asmenų.

Darbo užmokesčio vidurkio laikotarpio keitimas

Konceptualiojoje darbo dalyje, remiantis A. Zaidi, A. G. Grech, M. Fuchs (2006) nustatyta, kad optimaliausiu variantu skaičiuojant senatvės pensiją darbo užmokestis turėtų būti įvertintas apimant visą asmens karjeros laikotarpį. Lietuvoje skaičiuojant senatvės pensiją įvertinami penki metai, kai asmens darbo užmokestis buvo didžiausias. Švedijoje apskaičiuojant senatvės pensiją imamas 15 metų laikotarpis, atsižvelgiant į periodą kuomet darbo užmokestis taip pat buvo didžiausias. Galima teigti, kad Švedijos pensijų sistema dėl ilgesnio darbo užmokesčio laikotarpio nustatymo yra teisingesnė. Tačiau vis tik Lietuvoje ilginamas laikotarpis neigiamai atsilieptų pensinio amžiaus gyventojų gerovei, todėl, kad vidutinis senatvės pensijos dydis per 1995 -2011 m. nustatytas nedidelis (435,88 Lt), o pakeitus, t.y. pailginus darbo užmokesčio vertinimo laikotarpį vidutinis Lietuvos senatvės pensijos dydis gali sumažėti.

Atlikus išsamią Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę 1995 – 2011 m. remiantis sukurtu pensijų sistemos reformos alternatyvų vertinimo modeliu pritaikytu Lietuvos atveju, aptarus ir skaičiavimais pagrindus reikalaujančias dėmesio, būtinas, galimas ir ateityje siūlytinas atlikti pensijų sistemos reformas Lietuvoje, siekiant padidinti pensijų sistemos grąžą, taip pat įvertinus analizuoti pasirinktų šalių pensijų sistemos ypatumus, bei remiantis gautais tarp analizuojamų rodiklių nustatytais ryšiais ir regresinės analizės parametrais, sudarytas Lietuvos Respublikos parametrinių reformų įgyvendinimo strateginis modelis, kuriuo nustatytas galimas poveikis išoriniams pensijų sistemos veiksniams ir senatvės pensijai (žr. 33 pav.)

33 pav. Lietuvos Respublikos parametrinių reformų poveikis išoriniams pensijų sistemos veiksniams ir senatvės pensijai.

Įvertinus Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos alternatyvas ir įvertinus esamą Lietuvos situaciją, siūlytina įgyvendinti socialinio draudimo įmokų, darbo užmokesčio, pensinio amžiaus ir bazinės pensijos keitimo reformos rūšis. Siekiant pašalinti fiksuotų išmokų mokėjimo pobūdžio

modelio neigiamas pasekmes taip pat rekomenduojama įdiegti sąlyginę fiksuotų įmokų arba fiksuotų išmokų sistemas. Iš atliktų skaičiavimų bei nustatyto ryšio vertinimo tarp pasirinktųjų kintamųjų nustatyta, kad įgyvendinus šias reformas galima tikėtis, ne tik didėjančios pensijų sistemos grąžos, senatvės pensijos, bet ir gerėjančios situacijos darbo rinkoje. Problematiškiausia ir daugiausia dėmesio reikalaujanti reformos rūšis Lietuvoje siejama su socialinio draudimo įmokų pensijų draudimui keitimu. Nustatyta, kad Lietuvoje įmokų tarifas turėtų būti 10 proc. mažesnis nei buvo 2011 m. Esamo mokesčio tarifo mažinimas siejamas su nedarbo lygio šalyje mažėjimu. Tarp siūlomų reformų labiausiai teigiamai vertinamas darbo užmokesčio keitimas, kadangi šiam padidėjus, surenkama daugiau pajamų į VSDF biudžetą, dėl ko galima skirti didesnę išlaidų dalį senatvės pensijoms šalyje finansuoti. Taip pat nustatyta, kad didėjant darbo užmokesčiui, didėja ir draudžiamosios pajamos. Svarbu paminėti, kad pakeitus socialinio draudimo įmokų tarifą, taip pat galima tikėtis ir darbo užmokesčio didėjimo šalyje, sumažėjęs mokesčių tarifas gali lemti lankstesnį darbo užmokestį. Pensinio amžiaus ilginimas dėl prastėjančios demografinės šalies situacijos taip pat yra neišvengiamas, dėl mažėjančių potencialiai galinčių įmokas mokėti asmenų. Nustatyta, kad padidėjus socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičius lemia didėjančią socialinę draudimo aprėptį, mažėjančią priklausomybės santykį, našta esamiems ir ateityje dirbantiems asmenims bei atitinkamai didėjančią senatvės pensiją. Taip pat nustatytas galimas ryšys tarp pensinio amžiaus ilginimo ir socialinio draudimo įmokų pasikeitimo. Analitinėje darbo dalyje atskleista, kad socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų kitimas ir glaudžiai susijęs su esančia ekonomikos situacija šalyje. Esant ekonomikos augimui, dirbančiųjų asmenų skaičius didėja, ir atvirkščiai. Atlikus optimalaus socialinio draudimo įmokų tarifo skaičiavimus nustatyta, kad gerėjant situacijai šalyje įmokų tarifas turėtų būti mažinamas, o esant ekonomikos nuosmukiui – didinamas. Taigi, daroma prielaida, kad padidėjus apdraustųjų skaičiui, įmokų tarifas šalyje optimaliu variantu turėtų mažėti, taip sąlygojant užimtumo lygio didėjimą, nedarbo lygio mažėjimą, darbo užmokesčio lankstumą, surenkamą į VSDF biudžetą pajamų kiekiu. Bazinės pensijos keitimo parametrinė reforma taip pat yra vertinama šalyje palankiai, siejama su pensinio amžiaus gerovės didėjimu, tačiau ir su didėjančiu finansinių lėšų poreikiu, todėl šios rūšies reforma Lietuvoje galima įgyvendinti tik vėlesniame laikotarpyje, kai stabilizuosis VSDF biudžetas.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

Atlikus užsienio autorių mokslinės literatūros analizę, nustatyta, kad pensijų sistema – tai sistema, kuria perkeliamas asmens vartojimas iš produktyviausių į išėjimo į pensiją metus. Pagrindiniai pensijų sistemos tikslai: draudimas, vartojimo išlyginimas, perskirstymas ir skurdo lygio mažinimas. Pensijų sistema pagal finansavimo pobūdį klasifikuojama į: einamųjų mokėjimų ir kaupiamąją, pagal mokėjimų pobūdį į: fiksuotų išmokų ir fiksuotų įmokų. Tai yra pagrindiniai pensijų sistemos komponentai, kuriais yra modeliuojamos pensijų sistemos. Svarbu paminėti, kad šiuo metu pagrindinės naujovės plintančios tarptautiniu mastu: taškų sistema ir tariamoji fiksuotų įmokų sistema. Pagrindinės pensijų sistemos reformos rūšys yra keturios: parametrinė, struktūrinė, administravimo ir reguliavimo. Parametrinė pensijų sistemama gali būti klasifikuojama į: įmokų tarifo keitimą, darbo užmokesčio keitimą, pensinio amžiaus keitimą, darbo stažo keitimą, bazinės pensijos keitimą, kaupimo normos keitimą, darbo užmokesčio vidurkinimo laikotarpio keitimą. Pagrindinės priežastys dėl kurių reformuojamos pensijų sistemos yra: fiksuotų išmokų pensijų sistemos tipas, socialinio draudimo fondo einamųjų metų deficitas, gimstamumo mažėjimas, gyvenimo trukmės ilgėjimas, didėjantis priklausomybės santykis, žemas priešpensinio gyvenimo lygio atkūrimas.

Atlikus Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę 1995 – 2011 m. nustatyta, kad VSDF biudžeto situaciją labiausiai lemia šalyje esanti ekonomikos būklė, darbo užmokestis (vid. 1282,31 Lt) ir jo pokytis, kuris labiausiai lemia surenkamas VSDF biudžeto pajamas (vid. 6374,00 Lt) socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičius (vid. 1339,04 Lt), nedarbo lygio (vid. 11,61 proc.) rodikliai. Nustatyta, kad per analizuojamą laikotarpį VSDF išlaidos didėjo (6,65 karto) spartesniu tempu nei VSDF pajamos (5,63 karto), dėl nepakankamai planuojamų pajamų, dėl ko dažnai VSDF biudžetas susiduria su deficitu. Pensinio amžiaus gyventojų skaičius visu analizuojamu laikotarpiu mažėjo (9,8 proc.) dėl per visą analizuojamą laikotarpį ilginamo pensinio amžiaus riba. Socialinio draudimo aprėpties didinimas lėmė tai pat per 1995 – 2011 m. didėjančią senatvės pensiją (5,09 karto). Apdraustųjų asmenų per 1995 – 2011 m. sumažėjo 2,09 proc. dėl 2,09 karto didėjusios emigracijos Lietuvoje. Pensinio amžiaus gyventojų priklausomybės santykio mažėjimas (2,47 proc. punkto) taip pat gali būti siejamas su pensinio amžiaus ilginimu, o jaunų asmenų priklausomybės santykio mažėjimas (16,62 proc. punkto) yra lemiamas gimstamumo šalyje mažėjimu (16,53) bei 0-14 amžiaus asmenų mažėjimas net 44,22 proc. Vyriausybės išlaidų socialiniai sričiai ir senatvei finansavimo poreikis siejamas su ilgėjančia 6,62 proc. šalyje gyvenimo trukme.

Atlikus Lietuvos Respublikos senatvės pensijos ir ją lemiančių demografinių, makroekonominių ir socialinių veiksnių priklausomybės analizę nustatyta, kad labiausiai senatvės pensijos kitimą Lietuvoje

paaiškina VSDF išlaidų (93,80 proc.), bruto darbo užmokesčio (90,10 proc.) ir nedarbo lygio (88,30 proc.) veiksnių kitimas. Truputi silpniau, tačiau taip pat gana stipriai senatvės pensijos kitimą paaiškina ir VSDF biudžeto pajamų (83,10 proc.) bei apdraustųjų socialinių draudimu (83,90 proc.) veiksnių kitimas. Tarp šių veiksnių ir senatvės pensijos nustatytas labai stiprus, tiesinis ryšys ($r > 0,9$), išskyrus su nedarbo lygu - nustatytas atvirkštinis ryšys. Taip pat stiprūs ryšiai (0,8 – 0,9) nustatyti tarp senatvės pensijos ir vyriausybės išlaidų socialinei sričiai, senatvei bei biudžeto deficito. Mažiausiai senatvės pensijos kitimą Lietuvoje veikia gyvenimo trukmės (38,90 proc.) ir taupymo lygio (38,40 proc.) veiksniai. Labiausiai abejotinu galima laikyti ryšį ($r = -0,62$) tarp senatvės pensijos ir taupymo lygio, o labiausiai diskutuotinu ryšį ($r = 0,62$) tarp senatvės pensijos ir gyvenimo trukmės. Įvertinus gautus regresinės analizės lygčių parametrus, ryšio stiprumą tarp analizuojamų veiksnių bei statistinį reikšmingumą nustatyta, kad siekiant palaikyti dinamišką pensijų sistemą prioritetine sritimi laikyti ir labiausiai tobulinti reikėtų *darbo rinką*, taip pat svarbi vieta analizuojant pensijų sistemą tenka *finansų tvarumui*.

Atlikus pensijų sistemos 1995-2011 m. analizę gauti duomenys parodo, kad Lietuvos Respublikos pensijų sistema atitinka visas teorines pensijų sistemos reformavimo prielaidas. Pirmiausia ji turi būti reformuojama dėl fiksuotų išmokų mokėjimo pobūdžio rūšies, kuri yra sudėtinga darbuotojo požiūriu. 2008 – 2011 m. VSDF biudžeto einamųjų metų deficitas (vid. 2273,74 mln. Lt) pagrindžia antrąją pensijų sistemos reformos prielaidą, o VSDF biudžeto išlaidų struktūra, kurioje didžiausia dalis (68,76 proc.) skiriama pensijų draudimui ir senatvės pensijai (72,20 proc.) patvirtina minėtąją išvadą. Gimstamumo mažėjimas (16,63 proc.) per 1995 -2011 m. parodo mažėjančius potencialius įmokų mokėtojus, o gyvenimo trukmės ilgėjimas (6,62 proc.) – tai, kad pensijos buvo finansuojamos ilgesnį laiką. Priklausomybės santykis per 1995 -2011 m. vidutiniškai siekė 2,17, o tai reiškia, kad vienas pensinio amžiaus gyventojas Lietuvoje yra išlaikomas 2,17 dirbančiojo asmens mokamomis socialinio draudimo įmokomis. Jaunų asmenų (0-14 metų) priklausomybės santykio mažėjimas (16,62 proc.) spartesniu tempu nei mažėjo (2,47 proc.) senyvo amžiaus asmenų (65+) priklausomybės santykis parodė, kad ateityje darbingo amžiaus gyventojams našta išlaikant pensinio amžiaus gyventojus didės. Pensinio amžiaus gyventojų mažėjimas (9,81 proc.) per analizuojamą laikotarpį bei vyriausybės išlaidų socialiniai sričiai (4,38 proc.) ir senatvei (1,79 proc.) finansuoti poreikio didėjimas atskleidė ilgaamžiškumo ir senstančios visuomenės problemą Lietuvoje. Socialinio draudimo aprėpties rodiklis vidutiniškai kasmet Lietuvoje sudarė 63,07%, o tai reiškia, kad likusi 36,93% galimybė nėra išnaudota, ne visi potencialiai galintys asmenys gali dirbti. Vidutinė pakeitimo norma per 1995 – 2011 buvo 33,08%. Tai reiškia, kad asmeniui išėjusiam į pensiją Lietuvoje vidutiniškai kasmet pensijų sistema

kompensuoja tik trečdalį prieš tai buvusio asmens darbo užmokesčio. Šis rodiklis ko gero net geriausiai išreiškia pensijų sistemos spragą, kadangi nėra jokio ryšio tarp per visą darbinį laikotarpį mokamų įmokų ir gaunamos naudos. *Atlikus išsamią Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę, gauta išvada patvirtinama autorės suformuluotą mokslinio tyrimo hipotezę, kad pasirinktas netinkamas pensijų sistemos modelis, einamųjų metų socialinio draudimo deficitas, gimstamumo lygio mažėjimas, gyvenimo trukmės ilgėjimas, priklausomybės santykio didėjimas bei nedidelė socialinio draudimo aprėptis lemia mažėjantį pensijų sistemos grąžos rodiklį bei poreikį reformuoti pensijų sistemą.*

Konceptualiojoje darbo dalyje atskleidus einamųjų mokėjimų pensijų sistemos pranašumą kaupiamosios atžvilgiu, bei fiksuotų įmokų privalumus fiksuotų išmokų požiūriu, atlikus Lietuvos Respublikos pensijų sistemos analizę nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pensijų sistema turi būti reformuojama atliekant parametrinę reformą. Sukurtas pensijų sistemos reformų alternatyvų vertinimo modelis, pritaikytas Lietuvos atvejui analizuoti, kuriuo remiantis pateikiamos būtinos ir svarbios atlikti reformos šalyje. Nustatyta, kad *svarbiausia ir labiausiai dėmesio reikalaujanti* Lietuvoje yra *socialinio draudimo įmokų keitimo* parametrinė reforma. Apskaičiuotu optimaliu įmokų tarifu pagal N. Barr (2002) ir V. Klyvienė (2007) skirtingas metodikas atskleista, kad vidutiniškai kasmet Lietuvoje socialinio draudimo įmokų tarifas skirtas pensijų draudimui sudarė 25,61 proc., kai optimaliu variantu jis turėjo būti 15,28 proc. Nustatytas 10,33 punkto atotrūkis. Remiantis A. M. Schwatz (2006) teiginiu, atlikta tiesinės regresijos analizė siekiant nustatyti ryšį tarp esamo socialinio draudimo įmokų ir apskaičiuoto optimalaus įmokų tarifo bei nedarbo lygio, parodė, kad sudarytas modelis su esamu įmokų tarifu yra statistiškai nereikšmingas, kai tuo tarpu tarp apskaičiuoto optimalaus socialinio draudimo įmokų tarifo ir nedarbo lygio nustatytas stiprus, atvirkštinis ryšys. Gautais regresinės analizės duomenimis galima teigti, jog esamas socialinio draudimo įmokų tarifas Lietuvoje yra per didelis, peržengęs visas priimtino ribas, todėl turėtų būt mažinamas optimaliu variantu apie 10 proc. Daroma prielaida, kad sumažėjus socialinio draudimo įmokų tarifui taip pat šalyje turėtų mažėti nedarbo lygis bei didėti senatvės pensija, pagrindinis pensijų sistemos grąžą apibūdinantis rodiklis. Nustatyta, kad *palankiausiai vertinama ir labiausiai siūlytina* atlikti *darbo užmokesčio keitimo* parametrinę reformą. Nustatyta, kad darbo užmokesčio keitimo nauda yra dvejopa. Pirmiausia surenkamos didesnės VSDF pajamos, kuriomis yra finansuojamos senatvės pensijos. Ryšys ($r=0,99$) tarp darbo užmokesčio ir VSDF pajamų nustatytas labai stiprus. Antra, taip pat padidinamos disponuojamosios pajamos, kuriomis yra palaikomas vartojimas šalyje. Šios reformos dėka naudą patiria, tiek pensinio amžiaus gyventojai, tiek dirbantieji asmenys. Atlikus regresinę analizę nustatyta, kad darbo užmokesčiui padidėjus 1 Lt, vidutinė senatvės pensija padidėja 0,39 Lt, o disponuojamosios

pajamos šalyje padidėja 6,45 mln. Lt. Analitinėje darbo dalyje nustačius gimstamumo lygio, jaunų asmenų priklausomybės santykio mažėjimą bei gyvenimo trukmės ilgėjimą Lietuvoje *neišvengiama* aplenkti *pensinio amžiaus keitimo* parametrinės reformos. Siūloma Lietuvai pensinį amžių, tiek vyrams, tiek moterims ilginti iki 67 metų. Šie pokyčiai siejami su didėjančia socialinio draudimo aprėptimi ir mažėjančiu priklausomybės santykiu. Gautais regresinės analizės lygties parametrais galima teigti, kad socialiniai draudimo aprėpčiai padidėjus 1 proc. punktu, priklausomybės santykis mažėtų 0,89 proc. punkto. Nustatyta, kad ryšys ($r=0,81$) tarp socialinio draudimo aprėpties ir priklausomybės santykio yra stiprus, atvirkštinis. Taip pat nustatyta, kad sumažėjus priklausomybės koeficientui taip pat sumažėtų našta tenkanti darbingo amžiaus gyventojams. Analitinėje darbo dalyje atskleista, kad bazinės pensijos dydis, kuris yra dešimt procentų didesnis už minimalų pragyvenimo lygį, vidutiniškai kasmet Lietuvoje sudarė 46 proc. visos senatvės pensijos, kuri 1995 – 2011 m. buvo 436,88 Lt. Siekiant sumažinti pensinio amžiaus gyventojų skaičių, kurie yra arti skurdo lygio ribos, bei siekiant teisingumo siūloma Lietuvai taip atlikti *bazinės pensijos keitimo* parametrinę reformą, kadangi atlikus regresijos analizę nustatyta, kad 98,60 proc. senatvės pensijos kitimą būtų galima paaiškinti bazinės pensijos pasikeitimu. Nustatyta, kad bazinei pensijai padidėjus 1 Lt, vidutinis senatvės pensijos dydis padidėtų 2,20 Lt. Ši parametrinės reformos rūšis vertinama teigiamai, tačiau, šiuo metu turėtų būti susilaikoma, kadangi tai pareikalautų padidėjusių finansinių lėšų poreikio, ko VSDF biudžetas ir pensijų sistema šiandien nėra pajėgi padaryti. Darbo stažo, kaupimo normos, darbo užmokesčio vidurkio vertinimo laikotarpio keitimas Lietuvos atveju nėra optimalus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Auerbach A., Kotlikoff L., (1990). Demographics, fiscal policy and U.S. Saving in the 1980's and beyond. *NBER Working Paper 3150*.
2. Averting the Old Age Crisis – Policies to Protect the Old and Promote Growth (1994). *World Bank Policy Research Report, Oxford University Press*.
3. Banks J., Emmerson C., (2000). Public and private pension Spending: principles, practice and the need for reform. *Fiscal studies, vol. 21, no. 1, p. 1-63*.
4. Baroni E., (2007). Pension systems and pension reform in an aging society. An introduction to the debate. *Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2007:6*
5. Barr N., (2001). The Welfare State as Piggy Bank. *Oxford University Press*.
6. Barr N., (2002). Reforming pensions: myths, truths, and policy choices. Department of Economics, *International Social Security Review 55(2)*. pp. 3-36.
7. Barr N., Diamond P., (2006). The economics of pensions. *Oxford Review of Economic Policy, 22(1), p. 15-39*.
8. Barr N., Diamond P., (2009). Reforming Pensions. *CESifo Working paper No.2523, Public finance: 1*.
9. Barr N., Diamond P., (2009). Reforming Pensions: principles and policy choices. *Conference on social Europe – problems and perspectives*.
10. Bartkus A., (2008). Makroekonominių veiksnių poveikis Lietuvos senatvės pensijų sistemai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. p. 135-153
11. Bartosevičienė V., *Formulių rinkinys ekonominei statistikai: mokomoji knyga*. Kauno technologijos universitetas, 2006, p. 30.
12. Beresnevičiūtė V., (2004). Lietuva stojant į Europos Sąjungą. Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė. *Socialinių tyrimų institutas, Mokslo aidai*. p. 27-28.
13. Bitinas A., (2006). Pensijų sistemos reformavimo Europos Sąjungos valstybėse praktiniai aspektai. *Viešojo politika ir administravimas*. Nr. 17. p. 60-69.
14. Byrne A., Harrison D., Blake D., (2004). Barriers to pension scheme participation in small and medium sized enterprises. *Financial Markets Group, London School of Economics and Political Science, UBS Pensions Series 029, 523*.
15. Blake D., (2010). The Ideal Pension Scheme. *Pension Schemes and Pension Funds in the United Kingdom. Oxford University Press, 2nd Edition, forthcoming*.

16. Carpio M.A., (2011). Do pension wealth, pension cost and the nature of pension system affect coverage? Evidence from a country where pay-as-you-go and funded systems coexist. *Munich Personal RePEc Archive, No. 34926, 22*.
17. Chand S., Jager A., (1996). Aging Populations and Public Pension Schemes. *IMF Occasional Paper, 47*.
18. Cremer H., Pestieau P., (2000). Reforming our pension system. Is it a demographic, financial or political problem? *European Economic Review 44*, p. 974-983.
19. Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2004). *Statistika ir jos taikymai II*. Vilnius: TEV.
20. Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2006). *Statistika ir jos taikymai I*. Vilnius: TEV.
21. Diamond P., (1994). Insulation of Pensions from Political Risk. *NBER Working Paper 4895*.
22. Diamond P., Barr N., (2008). Reforming pensions: principles and policy choices. *Conference on Social Europe – problems and perspectives. Oxford University Press*.
23. Diamond P., Hausman, (1984). Individual Retirement and Savings Behavior. *Journal of Public Economics, vol. 23, n. 1/2*.
24. Disney R., (1999). Notional account pension reform strategy: an evaluation. *World Bank, Pension Primer Series on Notional Accounts*.
25. Dixon A., D., (2008). The rise of pension fund capitalism in Europe: an unseen revolution? *New Political Economy, Vol. 13, No. 3, p. 249-270*.
26. Dorfman M., Palacios R., (2012). World Bank support for pensions and social security. *Social Protection and labor discussion paper no. 1208*. Washington D.C., The Worldbank.
27. Ebbinghous B., Gronwald M. (2010). International Policy Diffusion or Path Dependent Adaptation? The Changing Public-Private Pension Mix in Europe. *Varieties of Pension Governance. The Privatization of Pensions in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
28. Esping-Andersen G. (1990). The three worlds of welfare capitalism. *Cambridge, itd: Polity Press*.
29. Feldstein M., (1974). Social Security: Induced Retirement, and Aggregate Capital Accumulation. *The Journal of Political Economy, Vol. 82, No. 5*.
30. Feldstein M., (1983). Social Security Benefits and the Accumulation of Pre-Retirement Wealth, The Determinants of National Savings and Wealth.
31. Feldstein M., (1997). Transitions to a Fully Funded Pension System: Five economic issues. *NBER Working Paper 6149*.
32. Feldstein M., Liebman J., (2001). Social Security. *NBER Working Paper 8451*.

33. Friedberg L., Webb A., (2003). Retirement and the evolution of pension structure. NBER working paper series
34. Gale G., W., (1998). The effects of pensions on household wealth: a reevaluation of the theory and Evidence. *The Journal of Political Economy*, Vol. 106, No. 4., p.p. 706-723.
35. Grech A., G., (2010). Assessing the sustainability of pension reforms in Europe. *Centre for analysis of social Exclusion, London school of Economics and political science*.
36. Gillion, C. (2000). The development and Reform of Social Security pensions: The Approach of the International Labour Office. *International Social Security Review.*, vol 53. [žiūrėta 2012-10-27]. Prieiga per internetą: <<http://library.fes.de/pdf-files/gurn/00045.pdf>>.
37. Gruber J., Wise D., (1997). *Social Security Programs and Retirement around the World, NBER, mimeo*.
38. Gudaitis T., (2009). Senatvės pensijos sistemos modelių teorinė analizė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. p. 53-68.
39. Gudaitis, T. (2009). Senatvės pensijos sistemos modelių teorinė analizė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. p. 53-68.
40. Guogis A., (2006). Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai. *Viešoji politika ir administravimas*. Nr. 18, p. 74.
41. Holzmann R., (1998). A World Bank perspective on pension reform. *Pension Reform Primer series, Social Protection Discussion Paper no. 9807, World Bank, Washington, D.C.*.
42. Holzmann R., Hinz R., (2005). Old-age income support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform. *Washington D.C.: The World Bank*.
43. Holzmann R., Palmer E., Robalino D., (2012). Nonfinancial defined contribution pension schemes in a changing pension world. *Progress, lessons, and implementation, vol. 1, Washington D.C., The Worldbank*.
44. Holzmann, R., Jorgensen, S. (2004). Social risk management: a new conceptual framework for social protection and beyond. *Social protection discussion paper No. 0006*.
45. Howse K., (2004). What has fairness got to do with it? Social justice and pension reform. *Ageing Horizons- Oxford institute of ageing*, 1, p. 3-16.
46. Immervoll H., (2000). The impact of inflation on income tax and social insurance contributions in europe. *University of Cambridge*.
47. James E., (1997). New system for old age security: Theory, practice, and empirical evidence World Bank, Policy Research Working Paper No. 1766.

48. James E., Edwards A., C., Wong R., (2003). The Gender Impact of Pension Reform. *Policy research Working paper, 3074*.
49. James S., (1994). Debt Reduction with Distorting Taxes and Incomplete Ricardianism: A Computable General Equilibrium Analysis. *Deficit Reduction: What Pain, What Gain?*
50. Jaroslav P., (2011). Pension system in 27 EU vountries. Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 35069, 22.
51. Katkus V., Martinaitytė E. *Pensijų reforma: Pensijų fondų sistemos Lietuvoje kūrimo problemos*. Lietuvos bankininkystės, draudimo ir finansų institutas: Vilnius, 2002.
52. Klyvienė, V. (2007). Lietuvos pensijų reformos poveikis valstybės finansams. *Pinigų studijos*. Nr. 1. p. 5-24
53. Kraft S., (2010). Rentensystem nach Bismarck oder Beveridge? Eine landervergleichende analyse. *German journal for young researchers 2(1)*.
54. Lazear E. P. (1983). Pensions as severance pay. Financial aspects of the united states pension system. *University of Chicago Press*.
55. Lazutka R., (2011). Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumui tyrimo ataskaita. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2013-01-05] Prieiga prie interneto: <www.urm.lt/umr/m/m_files/wfiles/file3717.pdf>.
56. Lazutka, R. (2001). Pensijų ekonomikos principų taikymas ir Lietuvos pensijų reformos numatomos pasekmės. *Dalyvavimas pensijų reformoje: piliečiai, rinkos, viešosios institucijos*. Vilniaus Universitetas. p. 57-68
57. Lazutka, R., (2002). Pensijų ekonomikos principai. *Pinigų Studijos*. Nr 4. p. 63-79.
58. Lietuvos statistikos departamento leidiniai. *Lietuvos statistikos metraštis 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001*. Lietuvos statistikos departamentas: Vilnius.
59. Lietuvos statistikos departamento rodiklių duomenų bazė. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-02-20]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>>.
60. Lindbeck A., Persson M., (2003). The Gains from Pension Reform. *Journal of Economic Literature* 41, n. 1, 2003.
61. Littig B., Griebler E., (2005). Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory. *International Journal of Sustainable Development*, vol. 8, no. 1/2, pp. 65-79.
62. *LR socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas 2009 m. gruodžio 9 d.*, Nr. 152-6820. [interaktyvus], [žiūrėta 2013-01-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=440765>.

63. *LR valstybinių socialinio draudimo įstatymas* 1994 m. liepos 18 d. Nr. 59-1153. [interaktyvus], [žiūrėta 2013-01-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=440892>.
64. *LR Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas* 1994 m. liepos 18 d. Nr. I-549. [interaktyvus], [žiūrėta 2013-01-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=5901>.
65. *LR valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas* 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. 114-5116. [interaktyvus], [žiūrėta 2013-01-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=440767>.
66. Malmberg B., Lindh T., (2004). Demographically based global income forecasts up to the year 2050. Preliminary version to be presented at the Symposium on Demographic Change and Global Income Growth in the 21st Century.
67. Masson P. R., Tryon R. (1990). Macroeconomic effects of projected population aging in industrial countries. *IMF Working Paper*.
68. McKenzie G., Gerson P., Cuevas, A., (1997). Pension regimes and savings. *IMF Occasional Paper 153*.
69. Milos L., R., Corduneanu C., (2011). Diversity of the pension systems in the European Union Countries. *Analele Stiintifice ale Universitatii "Alexandru Ioan Cuza" din Iasi - Stiinte Economice*, vol. 58, p. 145-155;
70. Minns R., (2001). *The Cold War in Warfare*. Verso.
71. Molienė O., (2004). *Statistika: mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus verslo kolegija.
72. Muller K., (2001). The Political Economy of Pension Reform in Eastern Europe. *International Social Security Review*, Vol. 54 p.57–79.
73. Orszag P., R., Stiglitz J., E., (1999). Rethinking Pension Reform: ten myths about Social security systems. *World Bank conference on New Ideas About Old Age Security, Washington, D.C.*
74. Page B., (1998). *Social Security and Private Savings: a Review of the Empirical Evidence*, Congressional Budget Office, July 1998.
75. Palme J., (1990). Toward an effective income support system: problems, prospects, and choices. madison, WI: *University of Wisconsin Institute for Research on Poverty*.
76. Paulavičius K. B., *Statistikos įvadas: statistiniai rodikliai*. Vilniaus universitetas: Vilniaus pedagoginė universiteto leidykla, 2004, p. 84.

77. Pochet P., (2003). Pensions: the European debate. In Pension security in the 21st century- redrawing the public-private debate. *Oxford university press*, 44-63.
78. Popescu C., Gavrilă I., Ciucur D., (2005). General economic theory. *Macroeconomy, ASE Publishing House, Bucharest vol. II*,
79. Rajkumar S., Dorfman M., (2010). Governance and investment of public pension assets: Practitioners perspectives. *Washington D.C., The Worldbank*.
80. Rocha R., Vittas D., (2010). Designing the payout phase of pension systems: Policy Issues, Constraints and Options. *World Bank, Policy Research Working Paper 5289*.
81. Schmahl W., (2000). Contributions and taxes for financing public pension expenditure: Looking for an adequate structure of finance. *Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change*, p. 127-138;
82. Schwarz A. M., (2006). Pension system reforms. The World Bank, social protection, Discussion paper, No. 0608.
83. Schwarz A., M., (2003). Old age security and social pensions. *World bank, social protection*.
84. Settergren O., (2001). The automatic balance mechanism of the Swedish pension system. *Working papers in social insurance*, 2.
85. Sinn H., W., (1999). Pension Reform and Demographic Crisis: Why a Funded System is needed and why it is not needed, *CESifo Working Paper 195*.
86. Soede A. J., Vrooman J. C. (2004). Unequal Welfare States: Distributive consequences of population ageing in six European countries. Social and Cultural Planning Office: 9-175.
87. Thelen K. (2003). 'How Institutions Evolve: Insights form Comparative - Historical Analysis', in J. Mahoney and D. Rueschemeyer (eds.), *Comparative - Historical Analysis: Innovations in Theory and Method*. New York: Cambridge University Press, p. 208 - 240.
88. Valkauskas R. (2002). *Statistika: mokomoji knyga*. Vilniaus vadybos kolegija
89. Valkauskas, R. (2005). *Statistika: mokomoji knyga*. Vilnius: VVAM, 191 psl.
90. Weizsacker V., J., (1999). Mixing Pay As You Go and Funded Pension Systems. *CESifo Working Paper*.
91. Werding M., (2003). After another decade of reforme: Do Pension Systems in Europe Converge? CESifo DICE Report 1.
92. Werding M., (2006). Implicit pension debt and the role of public pensions for human capital accumulation: an assessment for Germany. *Ifo Institute for Economic Research*.

93. Whitehouse E., (2012). Pension entitlements, replacement rates and pension wealth. *World Bank Pension Indicators and Database, Briefing 3.*, Washington D.C., The Worldbank.
94. Whitehouse E., Queiseser M., (2007). Pensions at the glance: public policines across OECD countries. Munich Personal Repec archyve, paper No. 16349, 19.
95. Whitehouse E., Queiseser M., (2012). Pensions at the glance: public policines across OECD countries. Munich Personal Repec archyve, paper No. 16349, 19.
96. Whitehouse E., Miralles M. P., Romero C., (2012). International patterns of pension provision II. A Worldwide overview of facts and figures. *Social protection and labor, 1211.*
97. Willets D., (2003). Old Europe? Demographic change and pension reform. *Centre for European reform.*
98. Winter J., Ludwig A., Supan A., (2004). Aging, Pension Reform, and Capital Flows: A Multi-Country Simulation Model. Sonder for schungs bereich 504, No. 04-65.
99. Zaidi A., (2006). Pension policy in EU25 and its possible impact on elderly poverty. *Policy Brief, European Centre for Social Welfare Policy and Research.*
100. Zaidi A., Grech A., G., Fuchs M., (2006). Pension policy in EU25 and its possible impact on elderly poverty. *Centre for analysis of social exclusion.*
101. Zwan H. (2011). Pension systems in the 27 EU – countries and 3 countries of the European Economic area. *Delta Iloyd.*

SĄVOKŲ ŽODYNAS

A

Anuitetas –tai dalyviui iki gyvos galvos mokama periodinė pensinė išmoka, kurios visa išmokėjimo rizika tenka išmokų mokėtojui – gyvybės draudimo įmonei.

Aktuariškos išmokos – išmokos, kurias asmuo gauna priklausomai nuo mokėtų įmokų per karjeros laikotarpį, t.y. pastebimas ryšys tarp mokėtų įmokų ir gautos naudos.

E

Einamųjų mokėjamų pensijų sistema – sistema, kuri einamosiomis pajamomis finansuoja einamąsias senatvės pensijas

F

Fiksuotų išmokų pensijų sistema – sistema, kurio senatvės pensija apskaičiuojama pagal tam tikrą metodiką, priklausomai nuo buvusio asmens darbo užmokesčio, stažo ir draudžiamųjų pajamų dydžio.

Fiksuotų įmokų pensijų sistema – sistema, kurioje įnašas nurodomas kaip procentinė darbo užmokesčio dalis, galutinis pensijos dydis nustatomas priklausomai nuo to, kokia yra sukaupta suma sąskaitoje, išėjimo į pensiją metu. Pensija apima įmokas ir investicinį pelną.

I-Į

Įmokinė pensijų sistema – pagrindinis senatvės panisjijos teikimo metodas. Klasifikuojama į einamųjų mokėjamų ir kaupiamąją, fiksuotų įmokų ir fiksuotų išmokų pensijų sistemas.

K

Kaupiamoji pensijų sistema – sistema, kurioje darbuotojo įmokos yra investuojamos, investicinės pajamos yra sudedamoji senatvės pensijos dalis, kuri mokama asmeniui kai jis sulaukia pensinio amžiaus.

N

Neįmokinė pensijų sistema – išmokos mokamos nepriklausomai nuo asmens mokėtų įmokų per karjeros laikotarpį

P

Pakeitimo norma – vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis išreikštas procentine dalimi.

Priklausomybės santykis – socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų skaičiaus ir pensinio amžiaus gyventojų santykis;

Priklausomybės koeficientas - rodiklis parodantis, kiek socialiniu draudimu apdraustųjų asmenų turi išlaikyti viena šalies pensinio amžiaus gyventoją.

S

Socialinio draudimo aprėptis – socialiniu draudimu apdraustųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykis išreikštas procentais, parodanti atsiradusias arba neišnaudotas įmokų surinkimo galimybes.

PRIEDAI

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas

VSDF biudžetas							
Metai	VSDF pajamos, mln. Lt.	Grandininis pokytis	Procentinis pokytis	VSDF išlaidos, mln. Lt.	Grandininis pokytis	Procentinis pokytis	Perteklius/ Deficitas
1995	1973,31	-	-	1972,35	-	-	0,96
1996	2607,87	634,56	32,16	2643,28	670,94	34,02	-35,42
1997	3431,24	823,38	31,57	3461,04	817,75	30,94	-29,80
1998	4159,36	728,12	21,22	4164,02	702,99	20,31	-4,66
1999	4203,78	44,42	1,07	4537,82	373,80	8,98	-334,04
2000	4405,07	201,29	4,79	4580,79	42,97	0,95	-175,72
2001	4437,99	32,93	0,75	4451,40	-129,39	-2,82	-13,41
2002	4570,03	132,04	2,98	4461,07	9,67	0,22	108,96
2003	4886,20	316,17	6,92	4703,14	242,08	5,43	183,05
2004	5564,14	677,94	13,87	5326,35	623,20	13,25	237,79
2005	6390,53	826,39	14,85	6129,63	803,29	15,08	260,89
2006	7799,67	1409,14	22,05	7245,13	1115,50	18,20	554,54
2007	9758,66	1958,99	25,12	9282,64	2037,51	28,12	476,02
2008	11217,02	1458,36	14,94	12653,88	3371,24	36,32	-1436,87
2009	11356,94	139,93	1,25	14235,96	1582,08	12,50	-2879,02
2010	10486,59	-870,35	-7,66	13267,46	-968,50	-6,80	-2780,87
2011	11109,57	622,98	5,94	13107,77	-159,69	-1,20	-1998,20
Bazinis pokytis	9136,26			11135,42			
Bazinis procentinis pokytis	462,99			564,58			

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamos 1995 – 2011 metais

VSDF PAJAMOS, mln. lt.									
Metai	Socialinio draudimo įmokos				Kitos pajamos				
	Privalomasis draudimas			Savarankiškai apsidraudusių asmenų draudimo įmokos	Baudos, delspinigiai	Asignavimai iš valstybės rezervinio (stabilizavimo) fondo	Atgautos į ankstesnių metų išlaidas perkeltos abejotinai atgautos sumos	Veiklos pajamos	Sveikatos draudimo įmokos iš socialinio draudimo pašalpų
Draudėjų draudimo įmokos	Apdraustųjų draudimo įmokos	Savarankiškai dirbančių ir jiems prilygintų asmenų draudimo įmokos							
1995	1855,00	60,39	15,06	0,32	-	-	-	42,55	-
1996	2476,14	80,31	21,13	0,22	-	-	-	30,06	-
1997	3251,58	107,14	30,03	0,40	-	-	-	42,10	-
1998	3880,40	130,42	31,94	0,71	48,34	-	-	67,54	-
1999	3847,33	129,05	52,30	0,76	44,59	36,60	23,65	69,51	-
2000	3864,34	371,03	48,11	0,78	47,95	-	30,11	42,74	-
2001	3896,84	373,71	73,99	0,75	44,57	-	26,77	21,36	-
2002	4040,92	388,71	59,37	0,65	30,89	-	33,39	16,10	-
2003	4367,65	419,96	59,58	0,80	9,85	-	18,30	10,06	-
2004	4896,40	470,54	61,83	2,13	7,00	89,45	24,99	11,80	-
2005	5562,90	533,15	74,67	3,04	5,92	149,90	41,87	19,07	-
2006	6760,89	648,58	88,03	3,29	5,06	248,50	17,67	27,67	-
2007	8378,77	805,17	116,23	3,99	7,32	389,15	18,56	39,47	-
2008	9967,95	956,19	142,46	4,30	7,26	80,00	13,49	45,37	-
2009	8345,26	2366,81	82,67	2,36	14,32	495,70	8,15	41,68	-
2010	7609,14	2212,52	161,40	1,74	13,28	328,22	13,86	41,66	104,77
2011	8117,88	2348,81	171,69	1,43	7,17	358,87	0,63	16,79	86,93
Bazinis pokytis	1030,61	8229,11	18663,74	2290,82	-85,17	301,19	-97,34	-37,82	-17,03
Vidurkis	4901,02	656,87	68,11	1,48	20,97	218,83	20,88	39,26	95,85

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidos 1995 -2011 metais

VSDF IŠLAIDOSs, mln. lt.									
Pensijų draudimas, mln. lt.									
Metai	Senatvės pensija	Invalidumo pensijos	Našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo)	Ištarnauto laiko pensijos	Kompensacija už ypatingas darbo sąlygas	Išmokos už mirusius pensininkus	Išankstinės senatvės pensijos	Nepriemokos 1995–2002 m. dirbusiems pensininkams	Pensijų draudimas viso
1995	1144,59	235,94	74,87	-	-	-	-	-	1455,41
1996	1495,86	314,60	108,56	-	-	-	-	-	1919,03
1997	1889,74	407,05	164,84	-	-	-	-	-	2461,63
1998	2264,48	507,87	219,60	5,23	14,55	-	-	-	3011,73
1999	2443,94	565,77	217,66	5,07	16,55	-	-	-	3248,99
2000	2428,39	591,41	224,02	4,68	16,70	26,40	-	-	3291,60
2001	2362,41	613,99	227,62	4,29	16,81	20,74	-	-	3245,86
2002	2402,38	647,97	229,42	4,27	19,59	21,69	-	-	3325,31
2003	2530,62	711,91	234,65	5,00	23,09	22,94	-	-	3528,19
2004	2717,32	816,33	247,76	7,54	26,29	25,31	4,40	-	3844,95
2005	3027,93	959,31	258,85	5,27	31,55	29,55	23,22	-	4335,67
2006	3401,53	1084,53	267,27	5,20	35,75	34,21	36,69	-	4865,18
2007	4264,51	1328,39	372,48	5,60	44,30	42,85	45,03	-	6103,15
2008	5507,50	1674,50	412,72	6,13	55,65	53,46	49,29	220,52	7979,77
2009	5864,84	1809,45	419,70	5,80	58,66	56,38	46,79	-	8261,61
2010	5396,86	1724,71	396,09	4,67	44,74	28,30	64,54	-	7659,91
2011	5429,21	1692,78	387,83	4,39	41,17	26,68	85,92	-	7667,98

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidos 1995 -2011 metais

VSDF IŠLAIDOS, mln. lt.									
	Ligos ir motinystės/tėvystės draudimas		Draudimas nuo nedarbo	Kitos iš laidos					
Metai	Ligos pašalpos	Motinystės / tėvystės pašalpos	Draudimas nuo nedarbo	Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas	Lėšos, pervedamos į Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetą	Lėšos, pervedamos į pensijų fondus	Neatgautinos ir abejotinai atgautinos sumos	Veiklos sąnaudos	laidojimo pašalpos
1995	74,84	64,01	53,40	221,81	-	-	-	91,77	11,12
1996	124,93	98,91	100,72	252,43	-	-	-	133,16	14,11
1997	192,99	139,75	115,47	263,11	136,46	-	-	134,30	17,34
1998	221,84	165,40	208,02	-	360,54	-	36,56	139,48	20,45
1999	249,59	190,59	180,37	-	363,18	-	125,85	157,42	21,83
2000	232,75	186,80	175,47	-	353,84	-	132,98	186,21	21,13
2001	191,84	151,52	177,22	-	355,58	-	157,72	159,07	12,59
2002	191,56	141,61	185,20	16,04	371,17	-	92,33	137,86	-
2003	208,86	149,75	199,94	18,32	400,43	-	49,44	148,23	-
2004	234,85	179,35	223,74	21,22	447,91	173,14	41,38	159,83	-
2005	283,27	210,84	248,61	25,53	507,55	308,38	33,84	175,94	-
2006	352,41	269,02	279,52	33,59	616,49	531,11	51,72	246,08	-
2007	503,33	437,14	319,10	44,20	767,58	851,59	30,74	225,82	-
2008	664,94	1020,91	306,44	52,97	919,30	1064,03	354,48	291,05	-
2009	630,10	1490,73	629,03	53,37	2221,05	433,82	142,84	373,42	-
2010	330,46	1391,73	491,85	43,20	2295,80	328,22	125,63	600,66	-
2011	351,46	1096,75	347,61	44,08	2467,93	358,87	96,76	676,34	-

4 priedas

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų struktūra

Metai	VSDF išlaidos, mln.lt				VSDF išlaidos viso	VSDF išlaidų struktūra, %				
	Pensijų draudimas	Ligos ir motinystės/ tėvystės draudimas	Draudimas nuo nedarbo	Kitos išlaidos		Pensijų draudimas, %	Ligos ir motinystės/ tėvystės draudimas, %	Draudimas nuo nedarbo, %	Kitos išlaidos, %	Viso
1995	1455,41	138,84	53,40	324,70	1972,35	73,79	7,04	2,71	16,46	100,00
1996	1919,03	223,84	100,72	399,70	2643,28	72,60	8,47	3,81	15,12	100,00
1997	2461,63	332,74	115,47	551,20	3461,04	71,12	9,61	3,34	15,93	100,00
1998	3011,73	387,24	208,02	557,03	4164,02	72,33	9,30	5,00	13,38	100,00
1999	3248,99	440,18	180,37	668,28	4537,82	71,60	9,70	3,97	14,73	100,00
2000	3291,60	419,55	175,47	694,16	4580,79	71,86	9,16	3,83	15,15	100,00
2001	3245,86	343,36	177,22	684,96	4451,40	72,92	7,71	3,98	15,39	100,00
2002	3325,31	333,17	185,20	617,39	4461,07	74,54	7,47	4,15	13,84	100,00
2003	3528,19	358,60	199,94	616,42	4703,14	75,02	7,62	4,25	13,11	100,00
2004	3844,95	414,20	223,74	843,47	5326,35	72,19	7,78	4,20	15,84	100,00
2005	4335,67	494,11	248,61	1051,24	6129,63	70,73	8,06	4,06	17,15	100,00
2006	4865,18	621,43	279,52	1478,99	7245,13	67,15	8,58	3,86	20,41	100,00
2007	6103,15	940,47	319,10	1919,93	9282,64	65,75	10,13	3,44	20,68	100,00
2008	7979,77	1685,84	306,44	2681,83	12653,88	63,06	13,32	2,42	21,19	100,00
2009	8261,61	2120,83	629,03	3224,49	14235,96	58,03	14,90	4,42	22,65	100,00
2010	7659,91	1722,19	491,85	3393,51	13267,46	57,73	12,98	3,71	25,58	100,00
2011	7667,98	1448,20	347,61	3643,98	13107,77	58,50	11,05	2,65	27,80	100,00
Vidurkis	4482,70	730,87	249,51	1373,61	6836,69	68,76	9,58	3,75	17,91	100,00
Pokytis, kartais	5,27	10,43	6,51	11,22	6,65	0,79	1,57	0,98	1,69	1,00

5 priedas

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų pensijų draudimui struktūra

Metai	Pensijų draudimas				Pensijų draudimo struktūra, %					Viso
	Senatvės pensija	Invalidumo pensijos	Našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijos	Kitos išlaidos pensijoms	Pensijų draudimas viso	Senatvės pensija, %	Invalidumo pensija, %	Našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijos, %	Kitos išlaidos pensijoms, %	
1995	1144,59	235,94	74,87	0,00	1455,41	78,64	16,21	5,14	0,00	100,00
1996	1495,86	314,60	108,56	0,00	1919,03	77,95	16,39	5,66	0,00	100,00
1997	1889,74	407,05	164,84	0,00	2461,63	76,77	16,54	6,70	0,00	100,00
1998	2264,48	507,87	219,60	19,78	3011,73	75,19	16,86	7,29	0,66	100,00
1999	2443,94	565,77	217,66	21,62	3248,99	75,22	17,41	6,70	0,67	100,00
2000	2428,39	591,41	224,02	47,78	3291,60	73,78	17,97	6,81	1,45	100,00
2001	2362,41	613,99	227,62	41,84	3245,86	72,78	18,92	7,01	1,29	100,00
2002	2402,38	647,97	229,42	45,55	3325,31	72,25	19,49	6,90	1,37	100,00
2003	2530,62	711,91	234,65	51,02	3528,19	71,73	20,18	6,65	1,45	100,00
2004	2717,32	816,33	247,76	63,54	3844,95	70,67	21,23	6,44	1,65	100,00
2005	3027,93	959,31	258,85	89,59	4335,67	69,84	22,13	5,97	2,07	100,00
2006	3401,53	1084,53	267,27	111,85	4865,18	69,92	22,29	5,49	2,30	100,00
2007	4264,51	1328,39	372,48	137,77	6103,15	69,87	21,77	6,10	2,26	100,00
2008	5507,50	1674,50	412,72	385,04	7979,77	69,02	20,98	5,17	4,83	100,00
2009	5864,84	1809,45	419,70	167,63	8261,61	70,99	21,90	5,08	2,03	100,00
2010	5396,86	1724,71	396,09	142,24	7659,91	70,46	22,52	5,17	1,86	100,00
2011	5429,21	1692,78	387,83	158,17	7667,98	70,80	22,08	5,06	2,06	100,00
Vidurkis	3210,12	922,74	262,58	87,26	4482,70	72,70	19,70	6,08	1,53	100,00
Pokytis, kartais	4,74	7,17	5,18	8,00	5,27	0,90	1,36	0,98	3,14	1,00

6 priedas

Lietuvos Respublikos makroekonominių ir socialinių rodiklių dinamika 1995 – 2011 metais

Metai	Nedarbo lygis, proc.	Nedarbo lygio pokytis, proc. punktai	Bruto darbo užmokestis, Lt	Bruto darbo užmokesčio pokytis, proc	Apdraustieji soc. Draudimu, Tūkst.	Apdraustųjų soc. draudimu pokytis, proc.	Emigracija, tūkst.	Emigracijos pokytis, proc.	Pensinio amžiaus gyventojai, tūkst.	Pensinio amžiaus gyventojų pokytis, proc.
1995	6,10	-	480,90	-	1331,60	-	25,69	-	656,80	-
1996	7,10	1,00	618,20	28,55	1325,10	-0,49	26,39	2,75	655,30	-0,23
1997	14,10	7,00	778,10	25,87	1325,00	-0,01	24,96	-5,44	651,00	-0,66
1998	13,20	-0,90	929,80	19,50	1344,80	1,49	24,83	-0,52	648,00	-0,46
1999	14,60	1,40	987,40	6,19	1320,20	-1,83	23,42	-5,68	644,60	-0,52
2000	16,40	1,80	970,80	-1,68	1298,50	-1,64	21,82	-6,84	644,30	-0,05
2001	17,40	1,00	982,30	1,18	1273,20	-1,95	7,25	-66,75	636,59	-1,20
2002	13,80	-3,60	1013,90	3,22	1304,30	2,44	7,09	-2,30	624,95	-1,83
2003	12,40	-1,40	1072,60	5,79	1319,20	1,14	11,03	55,69	610,24	-2,35
2004	11,40	-1,00	1149,30	7,15	1339,00	1,50	15,17	37,46	601,80	-1,38
2005	8,30	-3,10	1276,20	11,04	1369,70	2,29	15,57	2,68	594,19	-1,26
2006	5,60	-2,70	1495,70	17,20	1421,40	3,77	12,60	-19,07	588,82	-0,90
2007	4,30	-1,30	1802,40	20,51	1467,20	3,22	13,85	9,93	587,87	-0,16
2008	5,80	1,50	2151,70	19,38	1460,90	-0,43	17,02	22,83	590,94	0,52
2009	13,70	7,90	2056,00	-4,45	1307,90	-10,47	21,97	29,12	592,59	0,28
2010	17,80	4,10	1988,10	-3,30	1251,80	-4,29	83,16	278,50	592,27	-0,05
2011	15,40	-2,40	2045,90	2,91	1303,80	4,15	53,86	-35,23	592,38	0,02

7 priedas

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos parametų dinamika 1995 – 2011 metais

Metai	Pensijos dydis	Pensijos pokytis, proc.	Bazinės pensijos dalis senatvės pensijoje, proc.	Bazinės pensijos dalies senatvės pensijoje pokytis, proc. punktai	Pakeitimo norma, proc.	Pakeitimo normos pokytis, proc. Punktai	Priklausomybės santykis, proc.	Priklausomybės santykio pokytis, proc. punktai	Priklausomybės koeficientas, koef.	Priklausomybės koeficiento pokytis, punktai
1995	147,04	-	55,54	-	30,58	-	49,32	-	2,03	-
1996	188,97	28,52	55,56	0,02	30,57	-0,01	49,45	0,13	2,02	-0,01
1997	242,62	28,39	52,14	-3,43	31,18	0,61	49,13	-0,32	2,04	0,01
1998	287,82	18,63	46,90	-5,23	30,96	-0,23	48,19	-0,95	2,08	0,04
1999	310,16	7,76	44,49	-2,41	31,41	0,46	48,83	0,64	2,05	-0,03
2000	312,54	0,77	44,15	-0,34	32,19	0,78	49,62	0,79	2,02	-0,03
2001	317,61	1,62	43,45	-0,70	32,33	0,14	50,00	0,38	2,00	-0,02
2002	323,05	1,71	42,72	-0,73	31,86	-0,47	47,91	-2,08	2,09	0,09
2003	340,50	5,40	43,91	1,19	31,75	-0,12	46,26	-1,66	2,16	0,07
2004	371,55	9,12	43,60	-0,30	32,33	0,58	44,94	-1,31	2,22	0,06
2005	420,29	13,12	44,26	0,65	32,93	0,60	43,38	-1,56	2,31	0,08
2006	476,88	13,46	45,08	0,83	31,88	-1,05	41,43	-1,96	2,41	0,11
2007	595,41	24,86	44,68	-0,41	33,03	1,15	40,07	-1,36	2,50	0,08
2008	769,66	29,27	43,92	-0,76	35,77	2,74	40,45	0,38	2,47	-0,02
2009	811,12	5,39	44,38	0,47	39,45	3,68	45,31	4,86	2,21	-0,27
2010	746,29	-7,99	48,24	3,86	37,54	-1,91	47,31	2,01	2,11	-0,09
2011	748,39	0,28	48,10	-0,14	36,58	-0,96	45,43	-1,88	2,20	0,09

8 priedas

Jaunų ir senyvo amžiaus gyventojų priklausomybės santykių dinamika 1995 – 2011 metais

	0-14	65+	15-64	0-14/15-64	65+/15-64	0-14/15-64	65+/15-64
Metai	Jaunu gyventojų skaičius	Pensininkų skaičius	darbingo amžiaus gyventojų skaičius	0-14/15-64 amžius	65+/15-64 amžius	Jaunų asmenų priklausomybės santykio pokytis, proc. punktai	Senyvo amžiaus asmenų priklausomybės santykio pokytis, proc. punktai
1995	814,70	656,80	2110,8	38,60	31,12	-	
1996	802,00	655,30	2121,30	37,81	30,89	-0,79	-0,22
1997	787,20	651,00	2128,60	36,98	30,58	-0,82	-0,31
1998	771,10	648,00	2135,40	36,11	30,35	-0,87	-0,24
1999	753,20	644,60	2148,30	35,06	30,01	-1,05	-0,34
2000	731,40	644,30	2163,80	33,80	29,78	-1,26	-0,23
2001	686,90	636,59	2181,00	31,49	29,19	-2,31	-0,59
2002	659,86	624,95	2046,80	32,24	30,53	0,74	1,35
2003	632,98	610,24	2076,00	30,49	29,40	-1,75	-1,14
2004	609,02	601,80	2097,00	29,04	28,70	-1,45	-0,70
2005	585,12	594,19	2112,00	27,70	28,13	-1,34	-0,56
2006	560,39	588,82	2121,00	26,42	27,76	-1,28	-0,37
2007	538,12	587,87	2136,60	25,19	27,51	-1,24	-0,25
2008	517,00	590,94	2140,00	24,16	27,61	-1,03	0,10
2009	504,94	592,59	2154,00	23,44	27,51	-0,72	-0,10
2010	499,30	592,27	2162,00	23,09	27,39	-0,35	-0,12
2011	454,42	592,38	2067,90	21,97	28,65	-1,12	1,25

9 priedas

Vyriausybės išlaidų socialiniai sričiai ir senatvei dinamika 1995 – 2011 metais

Metai	Vyriausybės išlaidos, mln. lt.	Vyriausybės išlaidos socialinei sričiai, mln. lt.	Vyriausybės išlaidų soc. sričiai pokytis, proc.	Vyriausybės išlaidos senatvei, mln. lt.	Vyriausybės išlaidų soc. sričiai pokytis, proc.	Vyriausybės slaidu socialiniai sričiai dalis visose išlaidose, proc.	Išlaidų senatvei dalis visose išlaidose socialiniai sferai, proc.	Senatvės išlaidų dalis visose biudžeto išlaidose
1995	6196,83	2983,43	-	-	-	48,14	-	-
1996	7710,19	3821,97	28,11	-	-	49,57	-	-
1997	8612,43	4033,07	5,52	-	-	46,83	-	-
1998	9915,57	4890,48	21,26	-	-	49,32	-	-
1999	9108,72	4769,07	-2,48	-	-	52,36	-	-
2000	9468,04	4807,57	0,81	3534,31	-	50,78	73,52	37,33
2001	9987,71	5006,15	4,13	3454,50	-2,26	50,12	69,01	34,59
2002	11673,10	5336,63	6,60	3306,44	-4,29	45,72	61,96	28,33
2003	12489,69	5613,58	5,19	3567,91	7,91	44,95	63,56	28,57
2004	14560,46	6008,82	7,04	3463,91	-2,91	41,27	57,65	23,79
2005	17062,79	6671,80	11,03	3913,71	12,99	39,10	58,66	22,94
2006	20843,95	8587,25	28,71	4192,93	7,13	41,20	48,83	20,12
2007	24419,73	10095,10	17,56	5672,93	35,30	41,34	56,19	23,23
2008	28684,83	12701,71	25,82	6524,90	15,02	44,28	51,37	22,75
2009	28303,69	12889,16	1,48	6832,30	4,71	45,54	53,01	24,14
2010	27616,40	12566,39	-2,50	6266,51	-8,28	45,50	49,87	22,69
2011	28652,84	13081,04	4,10	6315,06	0,77	45,65	48,28	22,04

10 priedas

Lietuvos Respublikos pensijų sistemos parametrų dinamika 1995 – 2011 metais

Metai	Gimstamumas, tūkst. žm.	Gimstamumo pokytis, proc.	Gyvenimo trukmė, metai	Gyvenimo trukmės pokytis, proc.	Socialinio draudimo aprėptis, proc.	Socialinio draudimo aprėpties polytis, punktais
1995	41,20	-	69,08	-	63,09	-
1996	39,07	-5,17	70,26	1,71	62,47	-0,62
1997	37,81	-3,21	71,08	1,17	62,25	-0,22
1998	37,02	-2,10	71,39	0,44	62,98	0,73
1999	36,42	-1,63	71,76	0,52	61,45	-1,52
2000	34,15	-6,22	72,14	0,53	60,01	-1,44
2001	31,55	-7,62	71,66	-0,67	58,38	-1,63
2002	30,01	-4,86	71,79	0,18	63,72	5,35
2003	30,60	1,95	72,05	0,36	63,55	-0,18
2004	30,42	-0,59	71,99	-0,08	63,85	0,31
2005	30,54	0,40	71,32	-0,93	64,85	1,00
2006	31,27	2,37	71,12	-0,28	67,02	2,16
2007	32,35	3,46	70,92	-0,28	68,67	1,65
2008	35,07	8,41	71,94	1,44	68,27	-0,40
2009	36,68	4,61	73,10	1,61	60,72	-7,55
2010	35,63	-2,88	73,45	0,48	57,90	-2,82
2011	34,39	-3,48	73,65	0,27	63,05	5,15

Senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių porinės regresinės analizės parametrai

Veiksny	Shapiro Wilk	Skirstinys	Durbin Watson	Autokoreliacija	N	R ²	r	β	Anova Sig.	Tiesinės regresijos modelio prielaidos
<i>Demografiniai veiksniai</i>										
Gimstamumas	0,052	Normalusis	1,190	Nėra	16	43,50	0,69	0,69	0,03	Tenkina
Gyvenimo trukmė	0,053	Normalusis	1,201	Nėra	16	38,40	0,62	0,62	0,014	Tenkina
Priklausomybės santykis	0,004	Nenormalusis	1,119	Nėra	14	1,30	0,12	0,12	0,70	Netenkina
Emigracija	0,005	Nenormalusis	1,207	Nėra	14	11,00	0,33	0,33	0,25	Netenkina
<i>Makroekonominiai veiksniai</i>										
Bendrasis vidaus produktas	0,050	Normalusis	1,667	Nėra	15	47,40	0,69	0,69	0,05	Tenkina
VSDP pajamos	0,180	Normalusis	1,700	Nėra	15	83,10	0,91	0,91	0,00	Tenkina
VSDF išlaidos	0,052	Normalusis	1,464	Nėra	16	93,80	0,97	0,97	0,00	Tenkina
Bruto darbo užmokestis	0,260	Normalusis	1,675	Nėra	14	90,10	0,95	0,95	0,00	Tenkina
Infliacija	0,017	Nenormalusis	0,134	Yra	16	11,90	0,34	-0,34	0,18	Netenkina
Taupymo lygis	0,080	Normalusis	1,519	Nėra	15	38,40	0,62	-0,62	0,01	Tenkina
Vyriausybės išlaidos soc. sričiai	0,052	Normalusis	2,174	Nėra	16	72,90	0,85	0,85	0,00	Tenkina
Vyriausybės išlaidos senatvei	0,339	Normalusis	2,952	Nėra	11	75,10	0,87	0,87	0,001	Tenkina
Valstybės skola	0,003	Nenormalusis	0,864	Yra	15	0,20	0,04	-0,04	0,88	Netenkina
Biudžeto deficitas	0,052	Normalusis	1,978	Nėra	15	51,60	0,72	-0,72	0,003	Tenkina
<i>Socialiniai veiksniai</i>										
Nedarbo lygis	0,342	Normalusis	2,740	Nėra	16	88,30	0,94	-0,94	0,005	Tenkina
Darbo jėga	0,075	Normalusis	1,087	Nėra	15	12,00	0,35	0,35	0,21	Netenkina
Užimtieji	0,052	Normalusis	1,003	Neapibrėžtumas	16	2,90	0,17	0,17	0,53	Netenkina
Bedarbiai	0,052	Normalusis	1,046	Neapibrėžtumas	16	0,30	0,05	0,05	0,85	Netenkina
Apdraustieji socialiniu draudimu	0,484	Normalusis	2,661	Nėra	16	83,90	0,92	0,92	0,029	Tenkina
Pensinio amžiaus gyventojai	0,562	Normalusis	1,241	Nėra	16	2,70	0,16	-0,16	0,84	Netenkina
Darbingo amžiaus gyventojai	0,052	Normalusis	1,216	Nėra	16	41,00	0,20	0,20	0,45	Netenkina
Socialinio draudimo aprėptis	0,052	Normalusis	0,975	Neapibrėžtumas	16	0,40	0,06	0,06	0,82	Netenkina

Senatvės pensijos ir ją lemiančių veiksnių porinės regresinės analizės lygtys

Veiksny	Lygtis	Veiksny	Lygtis
Gimstamumas	$Y=47,97 + 24,40x_1$	Gyvenimo trukmė	$Y=-22,45 + 8,17x_1$
Bendrasis vidaus produktas	$Y=-17,08 + 0,008x_1$	Bruto darbo užmokestis	$Y=1,367 + 0,39x_1$
VSDF pajamos	$Y=0,213 + 0,055x_1$	VSDF išlaidos	$Y=2,383 + 0,051x_1$
Taupymo lygis	$Y=43,69 - 5,10x_1$	Biudžeto deficitas	$Y=39,28 - 0,145x_1$
Vyriausybės išlaidos soc. sričiai	$Y=1,03 + 0,058x_1$	Vyriausybės išlaidos senatvei	$Y=14,40 + 0,10x_1$
Nedarbo lygis	$Y=68,67 - 15,07x_1$	Apdraustieji soc. draudimu	$Y=52,93 + 1,78x_1$